

UKDE

Bu kitap MADO Şirketler Gurubu'nun bir kltr hizmetidir

UKDE KİTAPLIĞI: 45
MARAŞ TARİHİ SERİSİ: 17

Editörler:

Yaşar ALPARSLAN
Serdar YAKAR

Baskı Hazırlık:

FA AJANS – Alaaddin ORÇAN
0344 235 02 74 - 235 37 75

Baskı Tarihi :

Nisan 2008

Kapak Tasarım :

H. İbrahim TOKLU

Sayfa Tasarım :

Recep US

Yazışma Adresi:

Vefa Kitap Kirtasiye
İsmetpaşa Mah. Borsa Cad.
Buket B Sitesi Altı No 17/C
KAHRAMANMARAŞ

Besim ATALAY

MARAŞ TÂRİHİ VE COĞRAFYASI

Yayına Hazırlayanlar :

İlyas GÖKHAN - Mehmet KARATAŞ

KAHRAMANMARAŞ

2008

3

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	9
BİRKAÇ SÖZ.....	13
ME’HAZLER.....	15
BİRİNCİ BAB	17
MER’AŞ KELİMESİ	17
İKİNCİ BAB.....	19
MER’AŞ’IN İSLÂMLIKTAN EVVELKİ VAKÂYİ-İ TÂRİHİYESİ	19
HİTİTLER.....	19
<i>Hititlerin Soy</i>	21
<i>Hitit Târihi</i>	26
AKAD VE SÜMERLER.....	29
ASÛRİLER	45
İRANLILAR.....	47
MAKEDONYALILAR.....	47
SELEFKİYAN	48
ERMENİLER	49
ROMALILAR.....	50
BİZANSLILAR	52
ÜÇÜNCÜ BAB.....	54
ARABLAR.....	54
DÖRDÜNCÜ BAB	64
TÜRKLER.....	64
ZÜLKADİR OĞULLARI.....	73
<i>Zeyneddin Karaca Beğ</i>	75
<i>Halil Beğ</i>	77
<i>Süli Beğ</i>	77
<i>Nasrüddin Mehmet Beğ</i>	78
<i>Süleyman Beğ</i>	79
<i>Arslan Beğ</i>	79
<i>Şâh Budak Beğ</i>	80
<i>Şehsuvar Beğ</i>	81

<i>İkinci Def'a Şâh Budak Beğ</i>	82
<i>Alaüddevle Beğ</i>	82
<i>Zülkadriye Memâliki</i>	88

BEŞİNCİ BAB.....HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

İDÂRE-İ OSMANİYEDE MER'AŞ	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
<i>Mer'aş'ta Âl-i Bâyezid!</i>	<i>Hata! Yer işareti tanımlanmamış.</i>
<i>İskender Beğ</i>	89
<i>Hacı Abdullah Beğ</i>	89
<i>Kal'ander Paşa</i>	90
BAZI VAKÂYİ'	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
<i>Süleyman Paşa</i>	94
MER'AŞTA MISIRLILAR	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
FESÂD-İ AHLÂK	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
İDÂRE-İ OSMANİYENİN AVDETİ	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
<i>Dinî Bir Cinâyet</i>	<i>Hata! Yer işareti tanımlanmamış.</i>
<i>Bir Vak'a</i>	101
<i>Hurşit Paşa</i>	101
<i>Aziz Paşa</i>	102
<i>Aşir Paşa</i>	102
FIRKA-İ İSLÂHİYE	102
İSKÂN-İ AŞÂİR BELİYESİ:	102
<i>Veysi Paşa</i>	107
<i>Hasan Paşa</i>	107
<i>Abdullah Paşa</i>	108
<i>Cevdet Paşa</i>	108
<i>Said Paşa</i>	108
<i>Bir İrtica-ı dinî</i>	108

ALTINCI BAB 115

MER'AŞ'LILARIN AHLÂK VE ÂDÂTI VE ŞİVELERİ	115
<i>Hükümete İtaat</i>	118
İFFET	121
ÂDÂT	122
ÜFÜRÜKÇÜLER	123
DÜĞÜNLER	123
ELBİSE	126
ŞİVE-İ LİSÂN	128

YEDİNCİ BAB..... 138

MER'AŞ TÜRKÜLERİ	138
-------------------------------	-----

SEKİZİNCİ BAB 165

MER' AŞ'TA GEÇEN MEŞÂHİR, ULEMÂ, FUKAHÂ, ŞUARÂ.....	165
1. <i>Nastoryus</i>	165
2. <i>Sen Tomas</i>	166
3. <i>Saçaklı Merhûm</i>	167
4. <i>Huzeyfetü 'l-Mer 'aşi (Kuddise Sırruhu)</i>	169
5. <i>Ebu Ömer Abdullah b. Yezid Ez-Zühelî El-Mer 'aşi)</i>	170
6. <i>Ebu Cafer El-Mehdî</i>	170
7. <i>Lağrî-zâde</i>	171
8. <i>Gaffar Baba</i>	171
9. <i>Bahtiyar Efendi</i>	175
10. <i>Debbağ-zâde Ahmed Efendi</i>	175
11. <i>Ali b. Fadlullah</i>	176
12. <i>Osman Efendi</i>	176
13. <i>Vehbi</i>	176
14. <i>Nadir Baba</i>	179
15. <i>Şevket Efendi</i>	181
16. <i>Râşid Efendi</i>	182
17. <i>Mehmed Efendi</i>	182
18. <i>Abdulbâki Efendi</i>	183
19. <i>Hayrullah Hayri Efendi</i>	183
20. <i>Kazasker Mehmet Şem 'i Efendi</i>	184
21. <i>Hayâti Efendi</i>	186
22. <i>Hayâti-zâde Halil Şeref Efendi</i>	187
23. <i>Kenan Paşa</i>	188
24. <i>Osman Paşa</i>	191

DOKUZUNCU BAB..... 192

MER' AŞ COĞRAFYASI.....	192
<i>Mer 'aş 'daki Ebniye-i Umûmiye</i>	193
<i>Evler</i>	197
<i>Ziyâretgâhlar</i>	198
<i>Ahvâl-i Tabiiye</i>	199
<i>Rüzgarlar</i>	199
<i>Ormanlar</i>	200
<i>Mesâha</i>	200
<i>Mer 'aş 'da çınar üzerinde tahtadan bir minare</i>	201
<i>Nehirlerin Ebadi</i>	203
<i>Göllerin Ebadi</i>	203
<i>Ma 'denler</i>	203
<i>Mer 'aş Köyleri</i>	204
<i>Nüfus</i>	205

<i>Sanâyi</i>	206
<i>Zirâat</i>	208
<i>Orman Ağaçları</i>	209
<i>Hayvânât-ı Ehliye</i>	209
<i>Ortakçılık</i>	210
<i>Meyve Ağaçları</i>	210
<i>Yollar</i>	211
<i>Mektebler</i>	212
<i>Kütüphane</i>	217
<i>Müze Hane</i>	218
<i>Ticâret</i>	218
FİHRİST	222
SÖZLÜK	229

TAKDİM

Besim Atalay 1882’de Uşak’ta doğmuş; 1965’de Ankara’da ölmüştür. Son dönemin hem medrese ve hem de mektep çıkışlı bir âlimi. Medreseden icazeti var. Mektepten (Dâru’l-muallimîn) şehâdetnamesi var.

İyi lisan bilen Atalay, Şeyh Sünusî ilk meclise geldiklerinde verdiği nutkunu Türkçeye tercüme etmiş ve onun adına Meclise hitap etmiştir. Dîvânü’l- Lügatü’t-Türk’ü de Türkçeye O tercüme etmiştir.

Hâkeza Türk diline de âşinâ. Türk Dil Kurumu’nda çalışmış olup, Türk diliyle alâkalı çok sayıda eser yazmıştır. Hattâ asıl şöhretini bu sahada sağlamıştır.

Modernist bir din âlimi olup, protestan tip bir Müslümanlık oluşturmanın ilk öncülerindendir. Bu konuda Nebioğlu Yaynevince yayınlanan “Türk Dili ile İbadet” isimli eseri yazmıştır.

Aynı zamanda iyi bir târihçi olan Atalay “Târihte Türk İsimleri” ve mevzûmuz olan “Maraş Târihi ve Coğrafyası” isimli eserleri yazmıştır. Bu kitabı Maraş Harbi öncesi Maraş’ta Maârif müdürü iken (1332)’de yazmış ve ilk mecliste meb’usken bastırmıştır. Kitabın ilk baskısı Türkiye Cumhuriyeti Maârif Vekâleti neşriyatı arasında 1339; ikinci baskısı 1340’da İstanbul’da Matbaa-i Âmire’de yapılmıştır. Kitabın bir başka baskısı yok olsa gerek.

Merhum M. Yusuf Özbaş, bu kitabı ilk defa Osmanlıca’dan latince menşe’li yeni harflere aktarmıştır. Muhtemelen o günün teknik imkânsızlıkları sebebiyle iyi bir baskısı yapılamamıştır. M. Yusuf Özbaş çalışkan, üretken biri olup, yerel kültüre bunun gibi daha nice hizmetler vermiştir. Allah rahmet eylesin.

Kitabın Osmanlıca nüshaları çok azalmış olup bugün Maraş’ta ikisi bizde olmak üzere çok az nüshası kalmıştır. Birkaç yerde de bizim verdiğimiz fotokopiler var. Bu Maraş gibi bir yerde fevkalâde üzüntü verici bir durumdur.

M. Yusuf Özbaş’ın aktarıp bastırıldığı kitabın da nüshaları tükenmiştir. Yani artık kitabın gerek Osmanlıcası ve gerekse Türkçesi

bulunmaz olmuş. Aranılır olmuş. Bu yüzden kitabın yeniden basılması ihtiyaç hâline gelmiştir.

Bu kitap Maraş'ın tarihi ile alâkalı yazılmış ilk ve bütün olma özelliğine sahip olup bir kıymet ve bir hâtırâdır. Ondan önce ne Arapça, ne Osmanlıca bir örneği yoktur. Maraş'la alâkalı şu veya bu târihte yazılmış parça bilgiler, son dönemde ise bazı makâleler vardır. Mesela, Halep vilayeti târihlerinde, Memluklu târihçilerin kitaplarında veyâ benzer yerlerde parça parça bilgiler olmasına rağmen bu bilgileri ancak Atalay bir kitap haline getirebilmiştir.

Kitabı hazırlarken hem kaynak taraması yapmış hem de yerel taramaların içine müşâhedelerini katarak bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Bu arada resmî bilgiler de ihmâl edilmemiştir.

Bu bakımdan yeniden bastırılması zarûret haline gelen bu çok önemli kitabın yeniden hazırlanarak yayına hazırlanmasını istedik. Okuyucuya daha faydalı olması için kitabın hem aslı hem de yeni harflerle aktarımı aynı kitapta olmasını istedik. Bunun için de elimizden geleni yaptık ve bunu gerçekleştirdik. Bu şekilde kitap hem asliyle yeniden gün yüzüne çıktı, hem de yeni nesiller için Latince harflerle Türkçe yeniden yayınlandı. Böylece Maraş'lı insanın Maraş'la alâkalı ilk kaynaktan bilgi ihtiyacı karşılandı. Geçmişe bir kapı; geleceğe bir köprü oldu.

Ancak bu kitabı okuduğunuz zaman bir takım garip iddialarla karşılaşabilirsiniz. O da Türklük alanının çok büyütülmesidir. Bir takım kavimlerin Türklük alanı içerisine alınmasıdır. Bu da o günün şartları içerisinde fevkâlâde bir şey değildir.

O zaman batının yeni milletler veya diğer bir ta'birle yeni bölünmeler yaratabilmek için milletleri geçmişlerine çekmeye başladığı çağdır. Bunun için geçmiş büyük gösterilir. Geçmişte milletimiz medenîdir. İnsânîdir. Sonra başka bir kültüre geçilir. Veya din değiştirilir. Tedennî başlar. O hâlde bu hâl; kötüdür. Geçmişin izlerini taşımaktadır. İyi olmak, ilerlemek en eski geçmişe dönüşle mümkündür. Sonradan edindiğin kültürü ve dîni bırakmakla mümkündür.

Batının ortaya çıkarıp da kötüye kullanmadığı milliyetçilik kültürü, hareketi yok gibidir. Aynı milliyetçilik hareketi bile batılı her ülkede ayrı ayrı palazlandırılır. Şekillendirilir. Maksada göre kullanılır. Amaca erişilir sonra da atılır.

Onun için de erken dönem Türk milliyetçiliğine yönelen Atalay'ın kitabında da başta Hitit vs. Türktür. Anadolu'da çok erken Türk asıllı milletler de vardır.

Bu bakımdan kitaptaki bazı çıkışlar dönem hastalığı kabul edilip ma'zur görülerek hoş karşılanmalıdır.

Zaten her kitap için suç unsuru aranacak olsa mutlaka bulunur. Ama her yanlış için kitaptan vaz geçilse kitap basmak, basılacak kitap bulmak mümkün değildir.

Bu kitap yeniden yayına hazırlanırken daha önceki okuma dikkate alınmadı. O hiç yokmuş gibi müstakil okundu. Müstakil hareket edildi. İlk okumayı İlyas Gökhan Bey'le Mehmet Karataş Bey yaptı. İkinci okumayı biz yaptık Mehmet Karataş Bey takip etti not aldı. Kitabın dipnotlarını İlyas Bey hazırladı, kitabın zenginleşmesini sağladı. Biz de hasseten böyle istedik.

Kitabı okurken aslına hiçbir şekilde müdâhale etmedik. Nasılsa öyle bıraktık. Kendi üslubu dahilinde kalsın istedik. Bir de isteyen aslıyla de karşılaştırabilsin için bunu yaptık.

Kelime hazinesi zayıf olan yeni neslin de bu kitaptan faydalanması için kitabın sonuna bir lügatçe ekledik. Ayrıca okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla genel dizin hazırladık.

Bizi bu işlere yıllar içinde en fazla teşvik eden Sayın Mehmet Kambur Beydi. Biz bundan önceki kitaplarda MADO Şirketler Gurubunun birçok yardımını gördük. Biz işe başladık onlar da sözünü yerine getirdi. Kendisine ve kardeşi Atilla Beye teşekkürlerimizi arz ediyoruz.

Ancak Mehmet Kambur Bey bu kitabı yalnız olarak bastırmak istedi. Zâten bu kitaptan sürekli bahsederdi. Önemini vurgulardı. Her bakımdan Maraş'ı anlattığını, bütünlük arz ettiğini söylerdi.

Bu sebeple bu kitabı onun adına bastırıp onun adına dağıtacağız. İstifadeye sunacağız. Maraş kültürünü ihyâya çalışacağız. Yavrularımızın, insanımızın, şehrimizin târihini öğrenmesini sağlayacağız. Bunun için zemin hazırlayacağız.

MADO Şirketler Gurubu, bu hareketi, çıkışı ve icrââtı ile memleketimizin diğer sanayicilerine örnek oluyor. Bir ilki gerçekleştiriyor. Farklı bir hizmet yolu açıyor. Hizmet alanı ortaya çıkartıyor. Kültürel hizmette de varım diyor. Bu konuda da önde marka oluyor. Kendilerini tebrik ediyoruz. Girişimlerini; Allah rızâsı için millete, memlekete hizmet olarak kabul ediyoruz.

Aynı yolda diğer sanayicilerimizin de yürümesini bekliyoruz. Başladığımız bu girişimle Maraş kültürü her açıdan işlensin, tamamlansın diliyoruz.

Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tan. Biz O'nun bizi muvaffak edeceğine inanıyoruz.

Yaşar ALPARSLAN

BİRKAÇ SÖZ

İlim, fikrî bir hareketse her hareket gibi bu da evvelen bulunduğu noktadan ileriye doğru yürünmekle olacaktır; insan bulunduğu yerden i'tibâren yürümeğe başlamalıdır ki karşılara ve uzaklara varabilsin.

İlim, manevî bir rü'yet ise her rü'yet gibi bu da tabîi yakınlardan başlayarak uzaklara doğru yayılıp gidecektir; kendini ve kendi etrâfını görmeden uzakları görmeye uğraşmak kadar gülünç bir hâl tasavvur olunabilir mi ?..

İlim şû'unu ve şû'unun münâsebâtını idrakse en yakın şe'ni ve hadiseyi idrak etmeden harici şûunu idrak kabil midir?.. Kendi mevcudiyetinden haberi olmayan bir kimse nasıl olur da başka varlıklardan bahsedebilir?.. “kendini bil her şeyi bilirsin!..” mealinde olan büyük ve doğru söz bu hakikatleri pek belîğ bir surette toplamıştır.*

Birçok hareketimizde olduğu gibi ilmî hareketlerimizde dahi bu tabîi ve doğru yolu tutmamışız; kendimizi ve kendimize aid olan şeyleri öğrenmeden evvel başkalarını ve başkalarına aid olan şeyleri öğrenmeye yeltenmişiz. Bin yıldan beri bu yola aykırı ve sapa bir yolda yürümek istemişiz. Fakat adımız bizi arkaya doğru yuvarlamıştır.

Kendi dilimizi öğrenmeden Arab'ın, Acem'in, Frenk'in dilini öğrenmeye kalkışmışız. Netîcede kendi ana dilimizi karma karışık etmişiz.

Kendi târihimizi bellemeden başkalarının târihlerini bellemeye özenmişiz; netîcede öz târihimizi bile unutmuşuz. Artık ziyanın neresinden dönülürse kâr sayılır; biz bu çıkmaz yoldan dönerek herşey için kendimizden başlamalıyız.

* Hikmet-i İslâm'da bu hakikat “*men arefe nefsehu fakat arefe rabbehhu*” şeklinde ifade olunmuştur. Bunu birçok müellifler (Hadis) diye kaydediyorlarsa da mevzudur.

Ma'lûmdur ki sevmek iyi görmek ve iyi tanımakla olur; biz vatanımızı sevmek istiyorsak evvela onu iyice tanımalı ve iyice görmeliyiz; kör sevgi kör bilgi kadar dipsizdir. Vatanın târihini, coğrafyasını, şanını, şerefini, güzelliğini, çirkinliğini yakından görüp bilmeli ki sağlam bir bağla bağlanalım.

İşte şu maruzata binâen ben de Mer'aş'ta bulunduğum müddetce Mer'aş'ın bir târihini yazmaya uğraştım. Ve yalnız târihiyle iktifâ etmedim; ahlâk, anane, lehçe ve coğrafyaya âid mesaili de tedkik ve kaydettim; Mer'aş'ta geçen meşâhiri de unutmadım. Hülâsa: Çalıştım; çabaladım; didindim; dirsendim. Şu kitabı yazdım.* Bu suretle sevgili yurdumuza ufak bir hizmet etmek istedim.

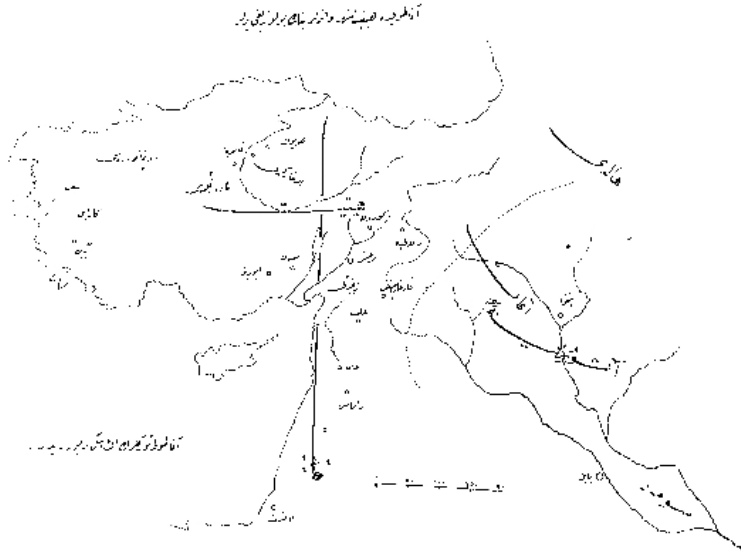
Besim ATALAY

* Bu kitabın babları eski Türklerce ve ilk Osmanlılarca mu'teber hattâ mukaddes sayılan dokuz adedi üzere tertib olunmuştur.

ME'HAZLER

Târih-i Âlem, Hadîkatü'l-Evliyâ, Sahâifü'l-Ahbar, ba'zı Şuarâ tezkereleri, Musavver Büyük Osmanlı Târihi, Târih-i Cevdet, Kıyas-ı Enbiya, Medeniyyet-i İslâmiyye Târihi, Târih-i Siyasî, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, ba'zı vesâik ve Sicillât, Mecmu'a-i Muallim, Büyük Târih-i Umûmî, **Vikuru? (Fransızca)**, Hitit Yazı ve Târihi (John Cembel?) = İngilizce, Hitit Târihi (Rekonder?) = İngilizce, Ehl-i Salîp Târihi (Mişev), Simon Vehabetyan'ın Mer'aş Hristiyanlığı Târihi vesâire.

Anadolu'da Hitit şehir ve eserlerinin bulunduğu yerler:

Anadolu Türklerin en eski bir yurdudur.

İngiliz müelliflerinden (Jön Harstağ) Hititler hakkında yazdığı bir kitapta diyor ki; "Hititler Anadolu'da üç devre geçirmiştir. Birinci devre de Kıbrıs da dahil olmak üzere İzmir yakınlarına kadar bütün dâhilî Anadolu nüfuzları altına girmiş. İkinci devrede garbdan Firijilerin isyanı, şimâlden Kimmerilerin hücumu, şarktan Asûrilerin sıkıştırması yüzünden hudutları daralmış ve bugünkü Konya, Ankara, kısmen Sivas, Mer'aş, Harput vilâyet ve livâlarından ibaret bir hudut dahiline çekilmişlerdir. Üçüncü devrede Suriye'den ve Anadolu'nun bir çok yerlerinden dahi çekilmişler. Yalnız Mer'aş ve malatya ile Garğamış tarafları ellerinde kalmış imiş. Âsûriler bu son devreye de hâtime çekmişler ve Hititleri inhâ eylemişlerdir." Bu devreler Anadolu'da bulunan Hitit eserlerinden anlaşılıyor. İlk devredeki eserler daha kaba imişler. Mer'aş Aslanı ikinci devrede vücuda gelen eserler cümlesinden imiş. Bunlar iki dane olup o vakitler kal'a dâhilinde bulunan sarayın medhâlinde mevzu' imişler.

BİRİNCİ BAB

Mer'aş Kelimesi

Mer'aş kelimesi şekl-i hazırıyla (re'aşe yer'aşü) un ism-i mekân sığasıdır ki "mahall-i ra'se" demektir. Gûyâ Mer'aş'ın pirinç hâsılatı yüzünden sıtmalı olması bu ismin verilmesine sebep olmuş imiş. Doğrusu bu kelime Arabça değildir. Asûrîlerden (Sargon)¹ zamanında dahi bu kasabaya (Marajî) tesmiye edildiği rivâyât-ı târihiye ile sâbittir. Bazı müellifler de (Maraj, Marah, Maraksiyum) şeklinde yazıyorlar.

Arablar ecnebi kelimeleri kendi şîvelerine uydurdıklarından bu (Maraj veya Margas) kelimesini de (Mer'aş) şeklinde istimal etmiş oldukları varid-i hatır olur. Çünkü Şimâlî Sûriye Arabları (ق) harfini (ع) suretinde telaffuz ederler. Mesela (kul) diyecek yerde (ul) ve (kâle) diyecek yerde (âle) derler. Bugünkü Türkler bile bu kelimeyi kendi şîvelerine uydurarak (Mer'aş) diyorlar.

Bununla beraber Mer'aş kasabası dâima bu ismi muhafaza etmemiştir. Romalılar zamanında (Germaniga) nâmını almıştır.

(Kitabü'l-Ensâb ve Kâmûs tercemesi "(Mer'aş, mektep) vezninde bir cins güvercine derler" diyor. Nitekim şu beyitte gelir.

Ve kad benâ bürce hammamin lehu
Ersele fihi tâiran mer'aşan²

Vaktiyle Yemen'de icrâ-yı hükümet eden Âl-i Himyer'den³ birinin adı da "Mer'aş" idi. İngiliz müelliflerinden (John Harstang) 1910 senesinde Londra'da tab' ettirdiği kitabında Âsûrîlerden (Sargon) hükümdarın zamanına ait olan tuğlalarda Mer'aş'ın ismi

¹ Sargon adı hem Akad hem de Asûr kralları tarafından kullanılmıştır. Burada söz konusu olan Asûr kralı II. Sargon olup M. Ö. VIII. Yüzyılda yaşamıştır.

² Manası: Kendine bir güvercin burcu yapıp orada güvercinler yetiştirmeğe başladı.

³ Seba devletinin yıkılmasından sonra Yemen'de M.Ö 115'te kurulan Himyeriler Devleti.

(Mârgâjî) olduğunu yazıyor; çünkü Sargon silsile-i fütühatını sayarken Mer'aş'ı zikretmiş bulunuyor. Bunu Boğazköy'de bulunan (Künye form) yazıları da isbât ediyor. Hititler Asûrîlerle akd ettikleri muâhedelerde hatt-ı mihî¹ kullanmışlardır.

¹ Hatt-ı mihî: çivi yazısı

İKİNCİ BAB

Mer'aş'ın İslâmlıktan Evvelki Vakâyî-i Târihiyyesi

Mer'aş Anadolu'nun en kadîm şehirlerinden birisidir. Mer'aş, târihin bahsettiği zamanlardan beri iki def'a yerini değiştirmiştir. İlk Mer'aş şimdiki Mer'aş'ın Cenûb-ı Şarkîsinde ve dört saat mesâfesinde (Erkenez) adı verilen çayın kenârında imiş. Hâlâ ahâli arasında bazı rivâyetler söyleniyorsa da bunların bir kıymet-i ilmiyyeleri yoktur. Yalnız (el-Erkenezu yecrî fî vasati'l-Mer'aşı¹) diyen Arap müverrihlerine inanılır ve Erkenez suyunun o taraflarındaki harabelere ve höyüklere bakılırsa bu rivâyetde bir şâibe-i hakikat bulunduğu meydana çıkar. Bu höyük ve harabelerden bir kısmını gezdim ve gördüm. Birtakım yontma taşlardan temeller ile adî mozayiklerle işlenmiş zemin katları gördüm. Bunlardan bir iki fotoğraf aldım...

Bu âsâra nazaran şehrin vaktiyle burada bulunduğu rivâyeti kuvvet kazanmış oluyor. Mer'aş'ın ikinci yeri de bugün (Kara Mer'aş) denilen mevki imiş; ilk yerden Mer'aş'ı Âl-i Hamdan'dan Seyfûddeve² kaldırmış. İkinci yerden de Zulkadiroğullarından Alaüddeve kaldırmıştır.

Mer'aş'ta sırayla Hititler, Asûrîler, Yunanlılar, yani Makedonyalılar, Romalılar ve Selefikilerin İslâmlıktan evvel hüküm sürmüş oldukları âsâr-ı kadîme ve rivâyât-ı târihiyeye anlaşılıyor.

Hititler

Bundan dört bin yıl evvel Anadolu ve Sûriye'de büyük ve medenî bir kavmin yaşadığı son zamanlarda meydana çıkmıştır.

¹ Anlamı: Mer'aş'ın ortasından Erkenez çayı akar.

² Seyfûddeve b. Hamdan: Musul'dan Haleb'e kadar uzanan beyliğin Haleb kolunun hükümdarıdır. 967 Ocak ya da Şubat ayında Haleb'te vefât etmiştir. Meyyafarikin'e defnedilmiştir. Seyfûddeve, 952'de Bizanslılardan fethettiği Mer'aş ve Hades şehirlerini bir şâir olan amcası oğlu Ebu Firas'a inşa ettirmiştir.

Bu kavme Tevrât (Het) Asûrîler (Hâtî), Mısırlılar (Hitâs ve Hîtâ) diyorlar. Bugünkü Avrupa ulemâsı da (Hitit) nâmını veriyorlar.¹

Roma ve Yunan târihleri bu kavimden hiç bahsetmiyorlar; yalnız Hititlere ait bazı vekâyi' Tevrâtla Mısır hiyerogliflerinde ve Asûr mahkûkâtında bulunur. Hititlere ait âsâr daha çok yeni toplanmağa başlandığından ve elde edilen âsâr üzerindeki Hitit yazıları hâlâ doğru bir surette halledilemediğinden bunların târihi pek nâkıs ve ibtidâîdir. Bu yazıların halledildiği gün târihin mühim bir noksânı telâfi edilmiş olacaktır.

Anadolu'nun hemen her tarafında ve arz-ı Filistin'e kadar Sûriye'de birçok Hitit eserlerine tesâdüf edilmektedir. Bunlardan anlaşılıyor ki Hititler Anadolu ve Sûriye'de uzun zamanlar icrâ-yı nüfûz etmişler. Anadolu'da bulunan âsârın en kadîm ve en ibtidâîleri Hitit eserleridir. Hitit abideleri (kaba saba) basit ve ibtidâî şeylerdir. Yunan ve Roma eserleri daha güzeldir. Bunlar âdetâ sanat nâmına birer enmûzecedirler. Kanun-ı tedrîce muvâfik olarak evvelâ Hititler sonra Yunanlar, sonra İtalyanlar, sonra Avrupalılar heykeltıraşlığı ihyâ etmişlerdir. Bununla beraber Hitit abidelerinde güzelleri de vardır. İngiliz müelliflerinden (Sees) diyor ki “vaktiyle Mer'aş'ta bulunan bir taşa bir ziyâfet resmi ve bazı musiki takımları tersim edilmiş imiş, lir, Tirmempet bir nevi kitare vesâire gibi..” Bundan anlaşılıyor ki Hititler epeyce temeddün etmişler imiş. Hititler evlerinde sandalye kullanırlarmış. Bu sandalyelerin arkaları işlenmiş imiş. Yemek vaktinde de sandalyeye oturuyorlarmış. Hititler gümüş eşyâ ve kapları da çok kullanırlarmış. Hititler bu madeni (Boğa²) dağlarından bol bir surette çıkarırlarmış.

¹ Bu isimler eski Ahit'te (Tevrât) Hittim, İncil'in Yunanca çevirisinde Hetaios, Latince çevirisinde Hettaeus, M. Luther çevirisinde ise Hetbiter olarak görülmektedir. Bk. Birgit Brandau, Hartmut Schickert, *Hititler*, (çev.Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yay. Ankara 2003, s.19.

² Boğa dağları: Toros dağlarının diğer ismi.

Hititlerin Soyu

Birçok müelliflerin kabul ettiklerine nazaran Hititler Akvâm-ı Tûraniye'dendirler¹; bir kere Hitit heykelleri tam bir Türk tipi gösterirler; boyu kısaya yakın orta, gözler büyük, vücut tıknaz, kollar kısa ve kuvvetli, omuzlar geniştir.

Hititlerin kendine mahsus yazıları olmakla beraber ara sıra da hatt-ı mihîyi kullanmışlardır.

Boğazköy'de bulunup İstanbul'a getirilen ve oradan da bir antikacı tarafından Petersburg'a aşırıldığı zannolunan şu eserde hem Hitit ve hem Akad ve Sümer yazısı bulunmaktadır. Bu eser Hitit yazısının hal edilmesi için bir anahtar olacaktır.

Eski Hititlerle bugünkü (Farsak)² yörükleri arasında teşkîlat i'tibârıyla ırkî bir münâsebet bulan etnoğrafya ulemâsı vardır. Mer'aşlılar bile bir Hitit kıyafeti gösterirler. Kırmızı meşinden yapılmış burnu kalkık babuçları ve kolları kısa abalarıyla bir Mer'aşlı bir Hititten başka bir şey değildir. Hele uzun entariler hiç değişmemiştir. Hitit yazıları tamamıyla halledildikten sonra bu cihet

¹ Besim Atalay zamanının Güneş dil teorisi ve Türkçülük akımının getirdiği düşüncelerle Hititlerin Türk olduğu iddiâlarını kabul etmektedir. Ancak günümüzde Hititlerin Türk olduğuna dâir iddiâlar ispatlanamamıştır.

² Farsak ya da Varsak denilen daha çok Çukurova'dan Antalya'ya doğru uzanan bölgede yaşayan Türkmen topluluğudur. Büyük halk ozanı Karacaoğlan'da bu Türkmenlere mensuptur

tezâhür edecektir. (Hâtî ve Hetâ) kelimelerini bugünkü şîve ile tevfiik etmek kabil değildir. İngiliz müelliflerinden Konder diyor ki; Hitit kelimesi “millet-i müttahide” demektir. Fakat Kargamış, Kadeş ve Kumuh gibi kelimelerin Türkçe olduğunda şübhe yoktur. (Gargar) kelimesi Hitit lisânında (hazîne) manasına olduğunu (John Cembel) yazıyor. (Kar ve kır) kelimeleri Akad lisânında sahra demek imiş - bugünkü Türkçemizde bile öyle değil mi?.- Kamış - gümüş, gümüş demektir. İki birden (gümüş ova) demek olur ki o vakitler Fırat nehrinden cetvellerle sulanan (Kargamış¹) havâlisi hakîkaten bu nâma istihkak kesb etmiş olur. Bu rivâyet mister (Konder) den alınmıştır.

Mer'aş'ta bulunmuştur. Müze-i hümayundadır.

Bir ihtimâl daha vardır ki o da (Kargimak)'tan alınmış olmasıdır. Şimâl Türkçesinde hâlâ müstamel olan bu mastar inkısar etmek, kahretmek manasınadır. Şu ihtimâle göre (Kargamış) kahretsın demek olur ki hemen hemen (el-Kahire) ye yaklaşır.

Bugünkü Halep vilâyetinde (Amik Ovası)² adı verilen bitek bir ova vardır ki vaktiyle Hititlerce pek makbul bir yer imiş ve adına

¹ Geç Hititlerin merkezlerinden biri olan Gargamış bu gün ilçe statüsünü alan Gaziantep'in Barak kasabasıdır

² Amik Ovası: Mer'aş'tan Antakya'ya kadar uzanan ovaya denmektedir. Amik kelimesini Arap müellifleri iki tarafı dağ olan, ortası yeşillik ve ağaç olan yer şeklinde tarif etmektedirler. Mer'aş ovasına da “Mer'aş Amiki” denmektedir.

(Kumujen veya Kumuk) derlermiş. Amik veya Umuk kelimelerinin Kumuh veya Kumuj'dan bozulmuş olduğuna şüphe yoktur. Kumuh kelimesi ise Türkçedir. Hâlâ Kafkasya'nın cenup taraflarında (Kumuk) adını alan yirmi kadar Türk kabilesi vardır. Kafkas ve Erzurum Türkleri ise kâfi "hı" olarak söylerler. Kumuk Kumuh şeklini almış olabilir. Sûriye Arablarının âvâmı kâfi ayn olarak telaffuz ederler. Şu suretle eski Kumuh kelimesi umuk ve amik hâline gelmiştir. Bu şâhitler bize gösteriyor ki Hititler büyük Türk soyuna mensuptur.

Hitit yazı ve târihine ait olarak (1898) senesinde New York'ta basılan İngilizce bir eserden Hitit, Akad, ve Türk lisânlarına dâir bazı kelimeler aldım:

<u>Eski Türkçe*</u>	<u>Akadca</u>	<u>Hititce</u>	<u>Bugünkü Türkçe</u>
Buğ=buh	pak	bak	bek=bey
Bey eyl=bel	pal	pal	mehur=dingil=bel
Bar	bar	ba	var=hayât=mevcudiyet
Âğâ	Âğâ	...	Âğâ
Bis	pis	pis	doğma=tevellüd Tur Dar - Allah
Tûre	tûr	târ	reis=şimdi Ğarb-i Anadolu'da görenek manasındadır.
İp	ip	ip	ip
Er	eri	eri	erkek=adam
Yâm	ham	ham	yame=bağ
mak	mak	mak	büyük
manab	man	man	zât=reis
sak	sak	sak	eyi**

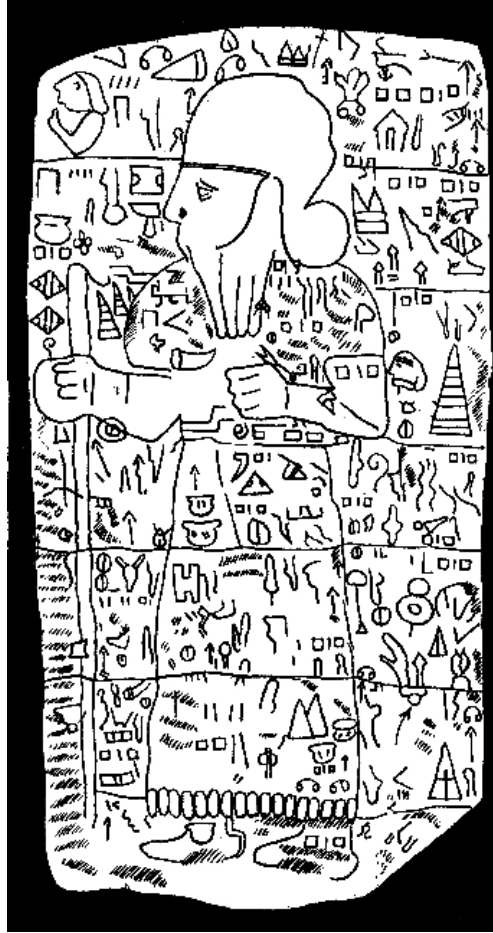
* Bu Türkçe (Ya'kut) Türkçesi imiş: Ma'lum olduğu üzere ğarb Türkçesine şarkda en çok benzeyen (Ya'kut) Türkçesidir. Sibirya'nın en soğuk bir iklimine çekilmiş olan Ya'kutlar yakın zamanlara kadar dillerini dinlerini saklayabilmişlerdi. Son zamanlarda Ruslar bunları Ortodoks yapmaya çalışıyorlar. İşte bir felaket daha?... Ya'kutlar gerek din gerek dil ve 'an'ane i'tibârıyla pek temiz Türklerdi... Arabca zannedilen Yakut kelimesi Türkçedir. Doğrusu Yakitdir. Ma'lum taşta parladığı için bu isim verilmiştir. Yûvâkit şeklinde cemlemek doğru değildir. İmam Sûyûti (el- İtkân)'ında Kur'an-ı Kerim de mevcûd olan Türkçe kelimeleri saydığı sırada bunu unutmuş veya Arabca zannetmiş.

Âvrî
Kök

evru evru
kök gug

şehir
gök rengi=açık mavi

*Mer'aş kal'asında bulunup Amerika misyonerleri tarafından aşırılan ve bugün
Newyork müzesinde 1902 numro da mukayyed olan bir Hitit eseri*

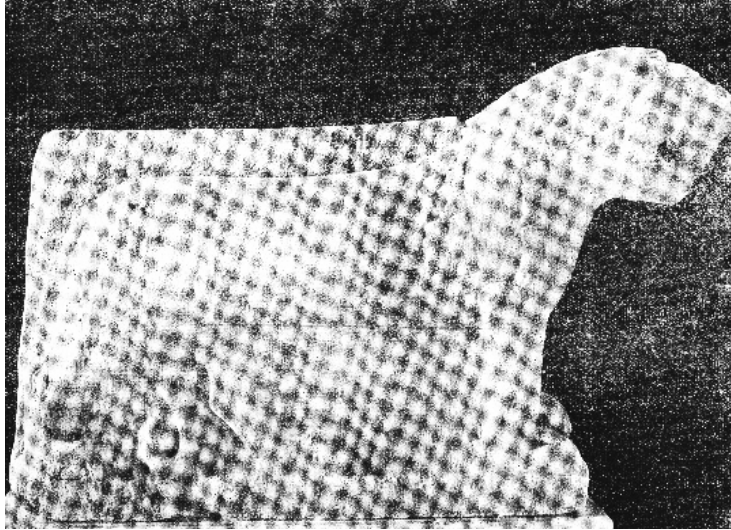

** Hâlâ bu kelime Kütahya ve Uşak taraflarında kullanılır rahat oturmayan çocuğa
“sak dur!..” denir ki “rahat dur, eyi dur” demektir.

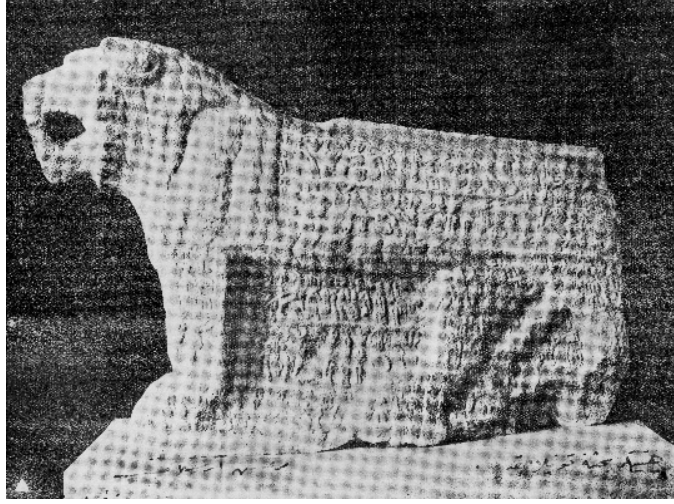
Hitit yazı ve târihlerine dâir tetkikatda bulunmuş olan ingiliz müelliflerinden [S. R. Kondel] nâm zât diyor ki; “Akadlar Asûrîler tarafından mağlûb edildikten sonra şimâle çekilmişler. Oksus (Ceyhun) nehrine kadar gitmişler. Fakat bir türlü bu güzel ve münbit yurdu unutamamışlar. Tekrar Toros dağları eteklerine doğru yayılmaya başlamışlar. Ve Hitit medeniyet ve hükümetini vücûda getirmişler. Daha sonra Anadolu’da dahi Asûr hücûmuna uğrayınca Türkistan’a çekilirler ve Türk imparatorluğunu yaratırlar.

Bugünkü Türkler onların torunlarıdır. Çünkü her şeyleri ve bâhusûs sert ahlâkları benziyor. Bu delâil karşısında Türklerin Hititlerle kardeş olduğunda şüphe edilemez. Çünkü aksini ispat edecek hiçbir delil yoktur.

Amelikan’ın yani Hiksosların Hititlerden bir kabîle olduğunu iddiâ eden müverrihler vardır; Hiksoslar Mısırlılara mağlûb olduktan sonra bir kısmı Sudan’a çekilmiş ve (Tevârik) nâmını almışlar imiş.

Mer’aş kal’asından İstanbul Âsar-ı Atika müzesine naklolunmuştur.

Mer'aş Aslanı İstanbul Âsârı Atika müzesinde mahfuzdur.

Hz. Davud'un* harbe gönderdiği (Urya-Urie) -ki harbde ölmüş ve karısını Hz. Davud almıştır– Hititlerden imiş. Bu Hitit karısının adı (Besteya)¹ imiş. Bu cihet Tevrât'ta tasrîh edilmiştir: Netîce i'tibâriyle Hz. İsa'nın ecdâdı Hitit imiş.

Hitit Târihi

Hititlerden bahseden en eski kitap Tevrât'tır; Tevrât bize çok şeyler öğretemiyorsa da yine bir fikir verebiliyor. Tevrât onuncu babın on beşinci âyeti ile yirmi üçüncü babın on dördüncü âyetinden başlayarak yirminci âyete kadar Hititlerden bahsediyor. Her ne kadar Tevrât Hititlerin ehemmiyet-i siyâsîlerinden bahsetmiyorsa da hakîkat halde büyük ehemmiyet kazanmış idiler. Yalnız o vakitler -ki Tevrâtın bahsettiği zamanlar- Hititler Sûriye de ufak ufak cumhuriyetlere

* Arabça bir kaide olarak (Davud) bir vav la yazılırsa da bunu Türkçe (Davûd) da tatbiki ayıbdır. Türkün Davûdu vav lıdır

¹ Bu ismin aslı "Batşeba" olmalıdır. Bk. Birgit Brandau, Hartmut Schickert, *Hititler*, (çev.Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yay., Ankara 2003, s.19.

ayrılmış idiler. Bunun için Tevrât Hititlerin hakîkî kuvvet ve nüfûzlarını görememiş veya söylememiş olabilir:¹

Filhakika Hititliler bir kabîle değildiler. Onlar birçok cumhuriyetlerden teşekkül etmişlerdi. Ninova² da bulunan bir tuğlada yazıldığına göre Sûriye tarafında on iki Hitit hükümdarı gelmiş imiş. Salma Nasır³ zamanında yazılmış olan bir tuğlada şu yazılar var imiş:

“binhidri benhadad de demace irculina de hamade et les rois des hattî”

Hititlerin evvelce nüfûz ve kuvvetleri az iken gittikçe çoğalmış ve artmış; Franklar gibi idâreleri altına aldıkları kavimlere de kendi nâmalarını vermişler. Bir aralık Sûriye taraflarında (bene- hette) nâmı almışlardır.⁴

Hititler, Sûriye'ye doğru yayılmağa başladıklarında karşılıklarına Mısırlılar çıktılar. Sûriye'de kuvvetli ve medenî bir kavmin yerleşmesini kendi nüfûzları nâmına zararlı gören Mısırlılar Hititlere karşı ordular sevk etmeye mecbur oldular.

Fakat dâima muhârebeleri Mısırlılar kaybediyorlardı. Nihâyet Mısırlılar bu cesur kuvvetle uzlaşmağa karar verdiler.* Bir ittifak akd ettiler. Bu muâhede Hitit hükümdarlarından (Hâti Saru)⁵ ile Mısır

¹ Tevrât ve İncil'in bir çok bâbında Hititlerden bahsedilmektedir. Bk. Birgit Brandau, Hartmut Schickert, 19.

² Irak'ın kuzeyinde olup Asurluların başkentidir. Halen Irak'ta bu adla bir il bulunmaktadır.

³ Asur Krallarından III. Salmanassar (M. Ö. 858–824)

⁴ Yaygın kanata göre Hititler Anadolu'ya bir deniz ötesinden gelmişlerdir. Onların geldiği memleket Karadeniz, Hazar denizi, Aşağı Tuna, Kafkasya olabilir. M.Ö. 3000'lerde Anadolu'ya gelen Hititler hakkında ancak bin yıl sonra yazılı metinler bilgi vermektedir. Hititler öncesi Anadolu'da hattiler adıyla bir kavim yaşıyordu. Hititler onlara karışarak, isimlerini aldılar. Bk. Birgit Brandau, Hartmut Schickert, 20-21.

* Bu muâhede târihin bahsettiği en eski bir muâhededir. Bu ilm-i hukukça mühimdir. Hakları hâlâ takdir de edilemeyen Türklerdir ki ilk muâhedenâme şerefi kendilerine aittir.

⁵ Hâti Saru: Mısırlılarla Kadeş savaşını yapan Hitit kralı II. Muwattallı M.Ö 1309–1279?) kısa süre sonra ölünce yerine geçen kardeşi III. Hattuşili olmalı. Bk. J. G. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev. Esra Davudoğlu), Arkadaş Yay., Ankara

hükümdarlarından (II. Ramses)¹ arasında akdedilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki Hititliler bu asırlarda Mısır'ın mağrur Firavunlarını kendilerinin ittifaklarına boyun eğdirecek kadar nüfuz ve kuvvet kazanmışlardır.

Hititler için en büyük tehlike şarktan geliyordu. Oralarda kadim ve medenî bir takım Tûranî hükümetlerini mahveden Asûriler bu def'a da Hititler üzerine çullandılar. O vakitler (Kargamış) Şimâlî Sûriye'nin mühim bir merkez-i siyasî ve ticarîsi hükmünde idi. Birtakım sürekli ve feci muhârebelerden sonra Asûriler Kargamış'ı zapt ve tahrib ile Hititleri mahv eylediler. Asûrilerden Sargon nâm kral Kargamış'ı zapt ile orada bir saray yaptırdı ve bir Âsur valisi oturttu. Asûriler Kargamış'tan birçok altın aşırılmışlar. Kargamış, Asûriler elinde iken Mısır hükümdarlarından (**Nahav**) Sûriye'yi feth ettiği esnâda Kargamış'ı da almıştır. Hititler medeniyette hayli ilerlemişler imiş. Kargamış taraflarında Hititlere ait birçok su yolları keşfedilmiştir. (Vikoru) diyor ki “ihtimâl ki şark medeniyeti Hititler vâsıtasıyla Avrupa -yani Yunanistan'a- geçmiştir.” Yunanlılar ve Romalılar Kargamış'a (Cir-cesium) derlermiş.

Mer'aş ve havâlisinde birçok Hitit âsârına tesâdüf edildiği gibi Mer'aş'ın sekiz saat kadar cenup tarafında bulunan (Zencirli)² nâm mahalde mühim bir Hitit şehri harabesi görülmektedir.

Mer'aş'ın Hititlere ait bir şehir olduğunda şüphe yoktur; sokaklarda şurada burada sık sık tesâdüf edilen âsâr bunu teyit eder... Mer'aş'ın Şimâlînde ve Ahir dağının eteklerinde birçok Hitit mezarlıkları bulunmaktadır. Takriben iki saat kadar bir tûle mâlik olan sath-ı mâillerde bulunan mezarlıklar bize gösteriyor ki vaktiyle Mer'aş ovasında mühim bir Hitit şehri var imiş.

Târihte meşhûr olan (Mer'aş Arslanı) Mer'aş kal'asında bulunmuştur. Bu taş kal'a kapısı üzerinde imiş. Bundan başka kal'a da

2001, s.52-53; Ahmed Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2005, s.79-80

¹ Mısır Firavunu olan II. Ramses 1284 yılında Hititlerle Kadeş savaşı ve barışını yapmıştır.

² Zencirli: Gaizantep'in İslâhiye İlçesi sınırları içinde olup Geç Hititlerin merkezlerinden biridir.

daha birçok Hitit âsârı bulunmuştur. Bunlardan mühim bir kısmı aşırılmıştır. Yalnız Amerika misyonerleri iki sene de altmış taş aşırılmışlar. New York müzesinde (1094) numarada bulunan bir taş Mer'aş kal'asından kaldırılmış. İngiliz müsteşriklerinden muallim (Guvayter) (1882) senesinde Mer'aş Arslanı'nın yazısını (güya!..) okuyarak tercüme etmiş. Buna göre bu arslan (Tarhun) nâmında bir kumandan tarafından yapıdırılmış; şehrin zapt edildiğine bir hatıra imiş. Almanya devlet-i fehimesi tebasından olub Mer'aş Darü'l-Eytâm¹ müdürü bulunan (Mister Ballak) nâm zatın tetkikine nazaran bu kal'a Hititler zamanından kalmış imiş.. Bu kal'a Şimâlî Anadolu'dan gelecek olan hücûmları def için yapılmış olması muhtemeldir. Ahir dağındaki geçidin önünde yapılan bu kal'anın hikmet-i inşası bu olsa gerektir. Kal'anın tûlu (128), arzı (60) metredir. Divarlarının eni (160) santimdir. Bu kal'a Mervanü'l-Himar² zamanında ve daha sonraları bazı tamirler görmüştür.

Akad ve Sümerler

Bugün mütemeddin milletler arasında bir cereyan vardır ki herhangi bir memlekette ecdâdı vaktiyle icrây-i hükûmet etmiş ise orada bir hakk-ı târihî ve bir verâset iddiâ ediyorlar. Oraların istilâ veya muhafazasını bir iman-ı millî suretinde kalplerine yerleştiriyorlar. Hâlbuki bugün başka kavimlerle meskûn veya başka milletler tarafından işgal edilmiş ne kadar yerler vardır ki biz bunların

¹ Darü'l-Eytâm: Almanlar tarafından Kümbet semtinde kurulan sözde yetimleri yetiştirip büyütecek bir okul. Küçük bir hastanesi de bulunan bu yetimhane Avrupalı Emperyalistlerin Mer'aş'ta nasıl bir rekabet içinde olduklarını da göstermektedir. Avrupa Milletleri, Mer'aş'ta taraftar bulabilmek ve kendi propogandalarını yaymak amacıyla birçok faaliyet içindeydiler. Şehirde Amerikan Misyonerlerine ait okullar, Fransız Misyonerlerine ait Manastır, İrlanda Katolikleri kilisesi gibi kurumlar bulunmaktadır.

² Son Emevi halifesi olan II. Mervan b. Muhammed'dir. Kendisi Arapların yaban eşeği çiçeği denilen bir çiğdemi sevdiği için "Himar" olarak lakaplandırılmıştır. Zamanında Mer'aş Bizanslıların elinden alınarak yeniden îmar edilmiş ve kal'anın surları tamir ettirilmiştir. Mervan, 750 târihinde Abbasiler tarafından devrilmiş ve Mısır'a kaçarken yakalanıp öldürülmüştür. Bk. Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Târihi*, C. I, (terc. Ö. R. Doğrul) TTK. Yay, Ankara 1999, s.197

esasen bir Türk memleketi olduğunu bilmeyiz. Cümleden biri Irak kıtasıdır. Bugün Arablarla meskûn olan bu güzelim diyar vaktiyle Türklerin memleketi imiş. (5000) yıl evvel Türkler buralarda hükûmetler kurmuşlar; tarlalar sürmüşler; cetveller ve harklar yapmışlar. Yazı yazmışlar, hesabı icat etmişler; ilm-i heyetin esasını kurmuşlar. Hülâsa dünya karanlık içerisinde iken bunlar ışık yakmışlar; kâinatın bugünkü aydınlığına yardım etmişler. O vakitler buralarda iki Türk hükûmeti varmış, biri cenupta yani Basra vilâyeti taraflarında, öbürü şimâl de yani Bağdad ve Musul vilâyetleri taraflarında imiş. Cenuptaki Sümer¹ nâmını almış. Buna Tevrât (Senar) diyor. Senar veya Sunar ve Sunanar; Sunağar kelimesi ile birlik gibidirler. Hâlâ Sunağar ve Çoğarı Türkleri vardır. Şimâldeki hükûmete (Akad) derlermiş. Bunun da aslı (Ak at) olsa gerektir.

Sümer ve Akadlılar sulh ve sukûnet içinde asırlarca çalışmışlar ve hayli ileriye gitmişler; Mîlattan (4000) sene evvel çöl taraflarından gelen bedevi ve nim-vahşi² akvâm-ı Samiye tarafından hücûm ediliyorlardı. Bunlara daha dehşetli düşman şark tarafından geldi. Bunlar da Alâmîler³ idi. Samilere nazaran daha ziyâde tekâmül etmiş bulunan Alâmlılar ahlâk ve âdâtda Sümerlileri taklîd etmişdiler. Kendilerinden medeniyet ve ma'arif öğrendikleri bu memleketlere hücûma koyuldular. Alâmlılara karşı Sümerliler akvâ-ı bedeviyyenin yardımını dilediler. Bu suretle dost ve müttefik sıfatıyla Samiler, Akad ve Sümer arâzisine dâhil oldular. Yerleştiler. Gittikçe çoğaldılar. Nihâyet yerlilere tahakküm etmeye başlamışlar; hükûmeti ellerine geçirmişler. Yavaş yavaş kendi lisân ve âdetlerini neşre çalışmışlar. Her ne kadar Akvâm-ı Samiyenin istilâsından hayli seneler sonra Türk lisânı unutulmamış ve izleri kaybedilmemiş ise de fakat hâkimiyetlerini kaybeden Sümer ve Akadlılar daha fazla dayanamayıp Akvâm-ı Samiye'ye karışıp gitmişlerdir. Mîlattan bin seneye

¹ Bilim âlemince Sümerler Orta Asya menşe'li bir kavim olarak kabul edilmekle birlikte Türk oldukları henüz ispatlanmış değildir.

² Nim-vahşi: Yarı vahşi.

³ *Elamlar*: Mezopotamya'nın doğusu ile Anadolu'nun bir kısmına hâkim olan **bir ülke** olup, Akad Kralı I. Sargon (M.Ö. 2276–2220) tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bk. Birgit Brandau, Hartmut Schickert, *Hititler*, (çev. Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yay., Ankara 2003, s.110.

kadar buralarda Türk lisânı izleri devam edip gelmiştir. hattâ Keldânîler bir zamanlar Sümer lisânı kullanmışlar. Keldânîye hükümdarlarının bazılarının isimlerinde bile bu Türk kelimelerinin izlerini bulabiliriz. (Orhanena)^{*}’nın Orhan^{*} ve (Sarugayn)^{*}’nın (Saruhan=Sarukağan) bozuntusu olduğunda şüphe yoktur. Sümer ve Akadlara ilk millî darbe Keldânîya hükümdarlarından (Hamurabi)¹ tarafından uldurulmuştur (urdurulmuştur). Hamurabi milliyyetperver bir hükümdar idi; kendi kavminin an‘anatını, lisânını tamim etmeye gayret etti. Keldânîler birçok zamanlar Sümer ve Akad krallığı ünvanını almışlar.

Akad ve Sümerliler diğer Tûranî kavimler gibi -kendi tabâyi’-i milliyyelerine muvâfık olan- şâmânî-nücûm-perest idiler. Kuvvây-ı tabî’iyye ma‘but olmakla beraber ay ve güneş de ma‘butlar sırasında idi. Ay ma‘buduna Akadlar (Sin) veya (Nanar) derlermiş.

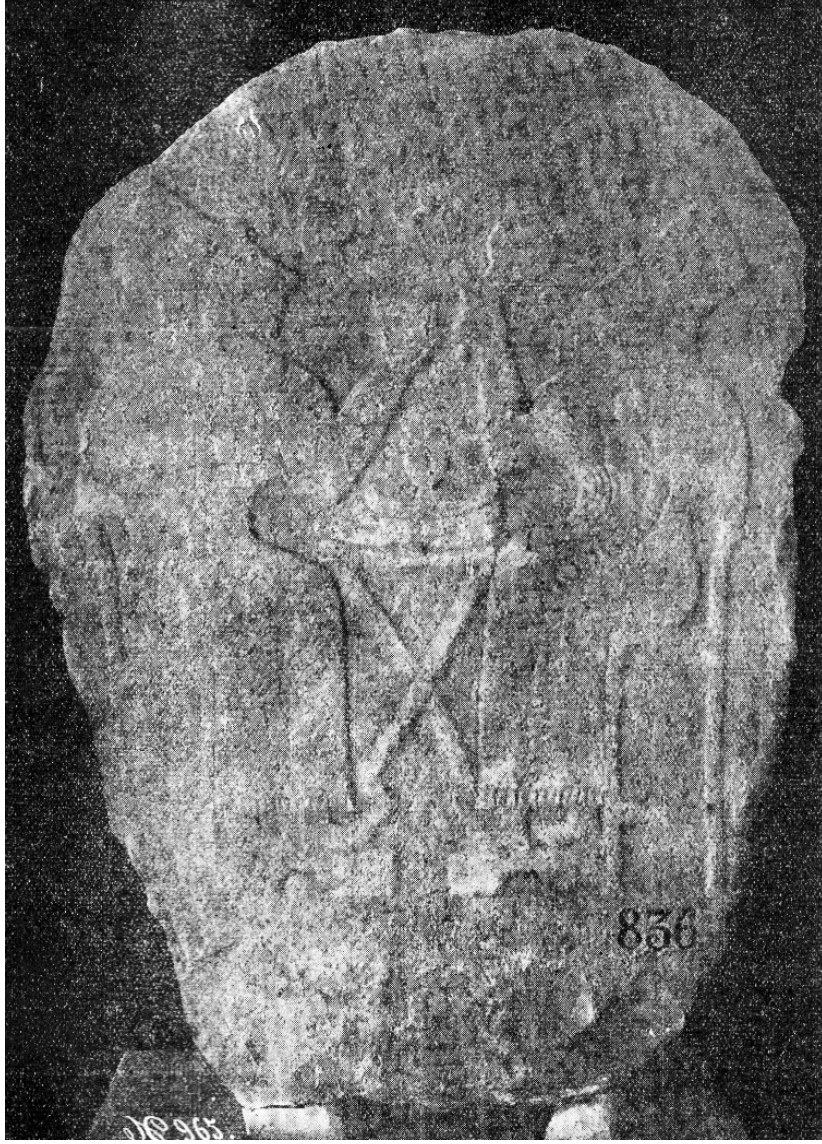
Bir İngiliz tarafından bulunup British müzeumda mahfuz olan tuğla üzerinde şu suretler varmış: “Bir adam kürsü üzerine oturmuş; baş üstünde bir hilâl resmi var; elini karşısında duran üç kişiye doğru uzatmış. Bunlardan ikisi erkek birisi kadın imiş.” Bundan anlaşılıyor ki en eski Türklerce bile hilâl; muhterem imiş. Hilâl nâmına ma‘betler yaparlar. Ve ayinler icrâ ederlermiş; Sümer ve Akad mezhebi Sümer ve Akad medeniyeti gibi Keldânî ve Asûrîler üzerine mühim tesirler yapmış; Keldânî ve Asûrîlerin mezhebi de Sümer ve Akad mezhebinin aynı demektir. Hattâ eski İranlılar bile Sümer ve Akad mezhebini kabul etmişler imiş. Ay ve güneş, yıldız^{**} ve kuvvay-ı tabiiyye Türklerde olduğu gibi onlarca da ma‘bud idi. Bu mezheb İran’a da geçmiş. Güneş, bayraklarına konulmuş: mukaddes sayılmış; İran’ın

^{*} Ur = kal’a burcu demektir. Orhan ikisi birden kal’a beyi ma’nasına gelir. Akadca (ur) şehir manasına gelir.

¹ Dünyanın ilk kanunlarını yapan hükümdar olarak kabul edilen Bâbil kralı Hammurabidir (M.Ö. 1728–1686) (H)

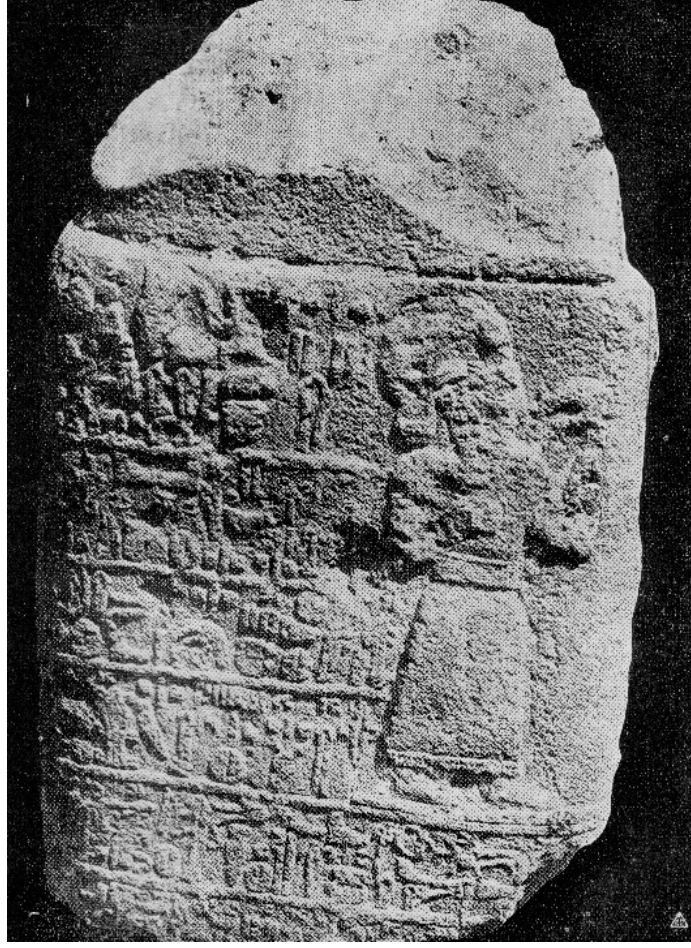
^{**} Yıldız iki kelimedenden ibârettir. (Yol) ile (duz) dan.. Eski milletler gece yolları yıldızlarla buldukları için yıldız âdeta yolları düzeltiyordu; rehberlik ediyordu. Kur’an-ı Kerim’de (ve bin necmı hum yehtedûn) buyurmuyor mu? Bizim şîvemize de yıldız şekline giren bu kelime hâlâ Şimâl Türklerince (yolduz) halindedir. Kazan’da (Yulduz) adında Türkçe bir gazete çıkar.. Yıldızlar gece yolları gösterdiği için Türklerce ma‘bud imişler.

Şîr-i Hurşîd'i bu zamanlardan kalmıştır. Sonra Selçûkîler de Şîr-i Hurşîd'i¹ kullanmışlar; sikke kesmişler.

¹ Aslan ve güneşi temsil eden İranlıların bir nişânı Bk. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Bedir Yay., s.794.

Mer'aş'ta zuhur edip İstanbul Âsâr-ı Atîka müzesine naklolunmuştur. Bir yemek tablası etrafında oturmakta olan iki kadın resmini meridir. Bir kabir taşı olması muhtemeldir.

Mer'aş'ta zuhur edip şimdi İstanbul Âsâr-ı Atîka müzesindedir.

Bir heykelin aşağı kısmı.

Bir hükümdar heykeli olması muhtemeldir.

- (15) İki Hitit eseri olup sandalye üzerinde bulunan ma'buttur. Ma'buta kurban olarak güvercin takdim ediliyor.
- (16) Mer'aş'ın dört saat kadar şarkında ve (Erkenez suyu kenarında) bulunup Hititlere ait olduğu zannedilen harabenin zemin katındaki mozaikten.
- (17) Göksun'dan getirilerek bir antikacıya satılan Yunan eseri ki maarif idaresinin haber alması üzerine Mer'aş müzesine konulmuştur.

(13) İki numrolu heykelin arka tarafıdır ki üst parça Hitit yazılarıyla doludur.

(14) Üç numrolu daşın cephe tarafıdır.

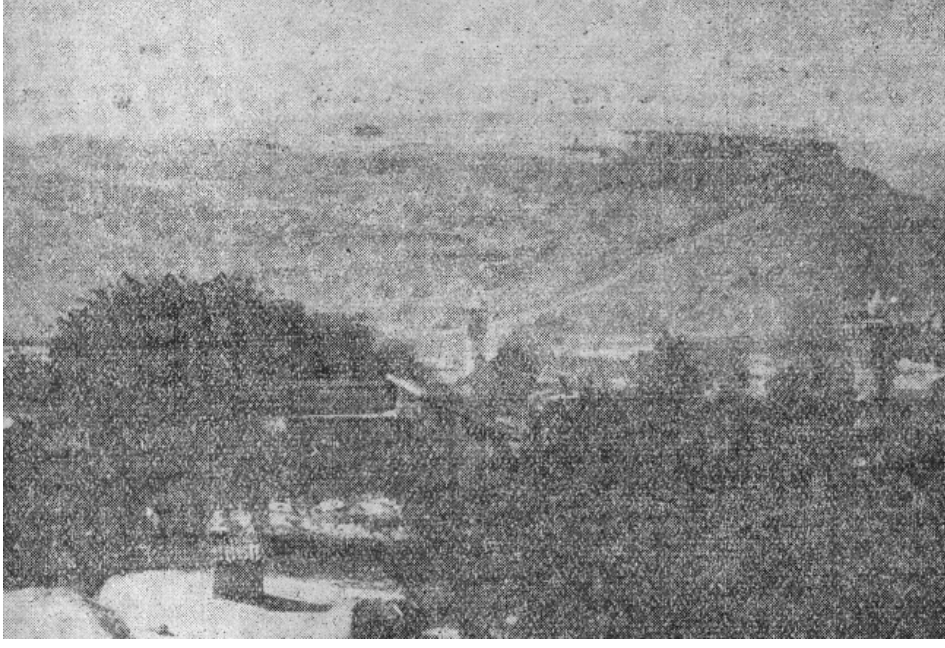

(9) Hitit Âsârından iki heykel.

(10) Hitit Âsârından bir av arabasıdır. Atın altında görülen hayvan köpektir; böyle bir av arabası da Malatya'da bulunmuştur.

(11) Yunan Âsârından.

(12) Roma Âsârında bunlar da Mer'aş müzesindedir.

(8) Mer'aş kal'ası

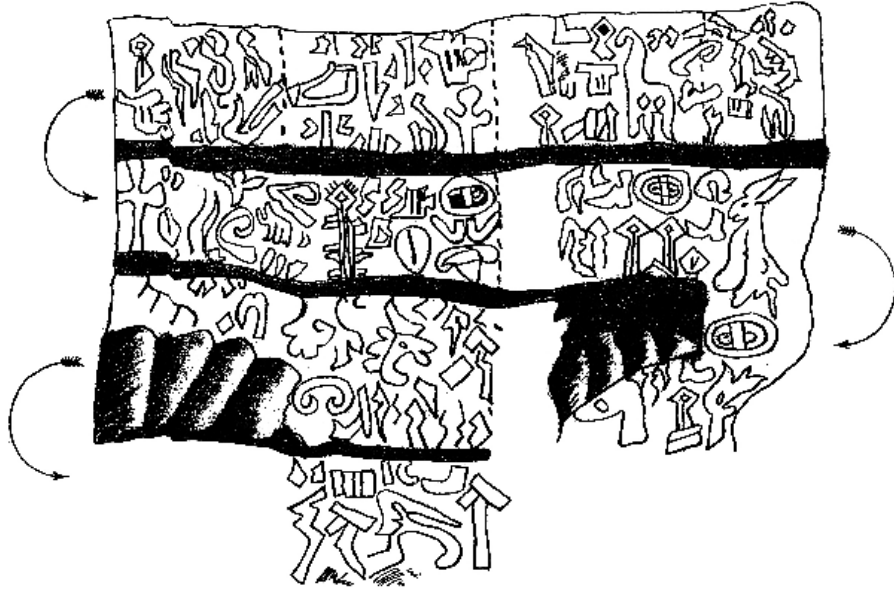
(6) Hitit Âsârından olup Mer'aş'ta bulunmuş ve Avrupa'ya aşırılmıştır

Mer'aş Aslanı kal'a divarında iken

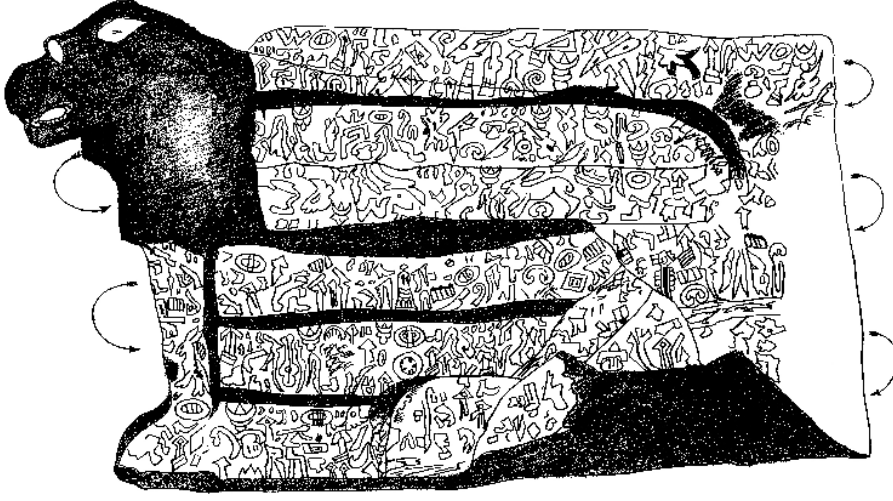

- (1) Hitit Âsârından olup bir elinde yay ve bir elinde av tutuyor. Omuzunda ok torbası vardır.
- (2) Hitit âsârından olup bir elinde balta ve bir elinde yay dutmaktadır.
- (3) Hitit Âsârından büyük bir heykelin üst kısmı
- (4) Hitit Âsârından olup üst tarafı kırılmıştır.
- (5) Hitit Âsârından olup bâ'zı tarafları kırılmıştır.
Bunların hepsi de Mer'aş müzesindedir.

Mer'aş Aslanı'nın diğer tarafındaki yazılar

Yazıların –işaret edildiği vechile- soldan sağa ve sağdan sola doğru okunup yazıldığı anlaşılıyor.

Maras Aslanı müze-i hümayunda mahfuzdur.

Eskiden beri Türkler şekl-i hilâle hürmet etmişler. Akad ve Sümerler tarafından kullanılan hilâl Şarkta, İran'da, Tûran'da unutulmamış. Zaman zaman ihyâ edilmiştir. Hulefânın bayrakları başına hilâl takılırdı. Alâeddin Selçûkî'nin¹ çadır ve sancakları üzerinde dahi şekl-i hilâl vardı. Bu tarikle hilâl Osmanlı Türklerine kadar vasıl oldu. Her ne kadar bazı müellifler tarafından hilâlin Mısırlılarca alâmet-i zafer olan iki boynuzdan bozma olduğu iddiâ ediliyor ve hilâlin Romalılar ve Bizanslılar tarafından kullanıldığı bazı meskûkât ve mahkûkât üzerinde görülüyorsa da bunlar hilâlin onlar tarafından değil Türkler tarafından kullanılarak Roma ve Bizans'a kadar gittiğini göstermekten başka bir şey temin etmez. Hülâsa (Hilâl) Türkün öz malıdır.

¹ 1220-1237 yılları arasında Anadolu Selçûklu sultanı olan Alâeddin Keykubat.

Hilal Türklerin yüce ve eski bir rehberidir.

Tercümesi:

Ur kralı gudretlü Liğba hase folikez hasemir... Esel bahak kisinki

Hatta bugün bazı devletlerin bayraklarında görülen (Çifte kartal) resmi dahi yine evvelen Türkler tarafından kullanılmıştır. Mer'aş kurbundaki Zencirli de keşfedilen bir Hitit abidesinde birtakım ma'butlarla beraber iki başlı kartal resmi bulunmuştur. Kartalda hilâl gibi Şarktan Ğarba gitmiştir. Selçûklular tarafından dahi kartal kullanıldığı vak'î olmuştur. Ehl-i Salîbin bilhassa Alman ordularının¹ bu taraflara yaptıkları akın esnâsında Kartalı alıp gitmiş oldukları muhakkak gibi görünüyor. Her ne kadar Osmanlı Türklerinin bayraklarında görülen şekl-i hilâl Sultân Mahmud-ı Adlî'den² sonra bu hâli almış ise de Yeniçeri bayraklarında dahi hilâl bulunuyordu. Ve hem Yeniçeri bayraklarında hilâl bir tane olmayıp her ortaya göre

¹ III. Haçlı Seferine çıkan Alman İmparatoru Frederik Barbaros, 1189 yılında Anadolu'ya girip, Konya üzerinden Kudüs'e doğru giderken Silifke ya da Tarsus çayında boğularak ölmüştür. Almanların bu sefer sırasında Selçûklu kartalını simge olarak aldıkları kabul edilmektedir.

² Osmanlı Sultânı II. Mahmut (1808-1839).

değişir ve müteaddit olurdu. Bu bahsin burada bundan fazla uzatmaya tahammülü olmadığından sadede rücu ediyoruz.

(Sin) = Ay mabudu Akad'ın hamisi idi. Akadların eski bir destanında -İlâhisinde- şu sözler görülür. (Ey peder!.. uruki* Allahı!...Uruma efendisi!. Allahların reisi!. Ey peder! Uruki Allahı! Sir-hal mabedinin efendisi!.. Evinizi muhafaza eyle. Uruma! şehrini muhafaza eyle!.. Bu ilâhileri Ay'a ibâdet ederken söylerlermiş. Yine bir tuğla üzerinde Hz. İbrahim'in (A.S.) doğduğu şehirde geçen pâdişâhların adları yazılıyor.

Nayuğda ve Nasır zamanında yazılmış olan bir tuğlada meşhûr Bâbil kulesini kendisi başka bir kulenin temelleri üzerine inşa ettirdiğini ve eski kulenin (kırk iki) sülâle evvel geçmiş eski bir kral tarafından yaptırılmış olduğunu söylüyor. İnşasını hiçbir tadilat yapmadığını eski plan üzerine inşa ettirdiğini de ilave ediyor. Bundan anlaşıldığına göre o meşhûr-ı âlem olan kulenin esas ve şerefi yine her büyüklük gibi büyük Türk soyuna aittir.

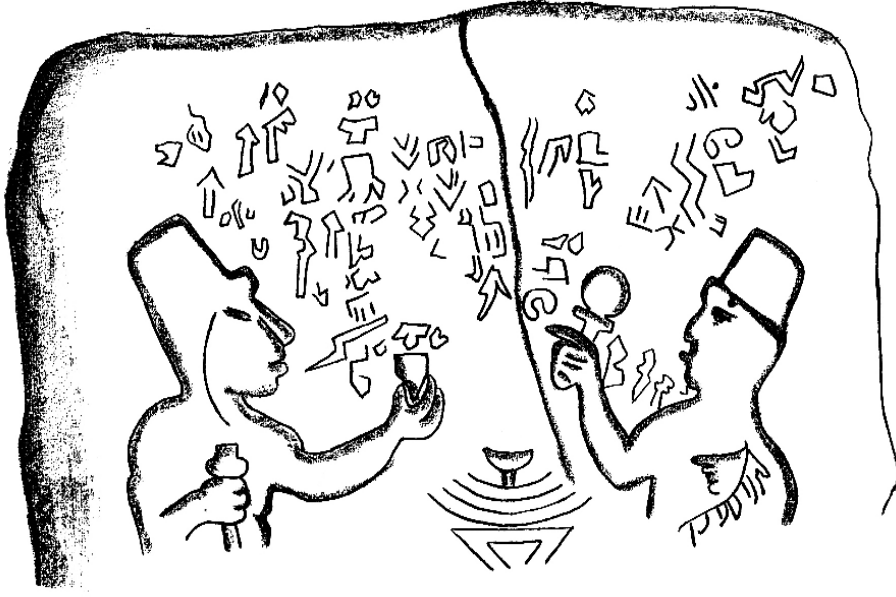
Akadya'yı tahrîb eden I. Tiğlat Felâsir'dir. (Pileser)¹; mîlattan (1130) sene evvel Akadya'da ufak bir pâdişâhlık -padeşilik- kalmış imiş; Tiğlat Felâsir hücum ederek tahrîb eyliyor; mabetlerde bulunduğu eşyâyı Bâbil'e getiriyor. Bu vak'adan (418) sene sonra Senaharip² bu eşyâyı tekrar yerlerine götürüp koyar ve bunu bir tuğlada yazıyor.

Akadya'da mîlattan (3000) ve bir mütehasısa göre (2870) sene evvel (Urbagas-Ur-bagas) nâmında bir zatın pâdişâhlık ettiği mahkûkât-ı kadîmede yazılıyormuş.

* Uruki = ur şehridir. (ur) zaten Akadça (şehir) demektir. Bu günkü Muhayır kasabasının yerinde imiş.

¹ *Tiğlat Felasir*: Asûr kralı olup M. Ö. 1130-1110'lar arasında hâkimiyet sürmüştür. Bk. J. G. Macqueen, s.170-171.

² Senaharip Asûr kralı olup (M. Ö. 704-682) arasında hüküm sürmüştür. Bk. Ahmed Ünal, I, 57.

Mer'aş'ta bulunmuştur

Asûrîler

Mer'aş taraflarında ilk def'a Asûrîler Salmanasır¹ zamanında görülmüşlerdir. Diyarbekir, Malatya taraflarını zapt ve tahrip eden Salmanasır (Mer'aş) taraflarına, Şimâlî Sûriye'ye doğru sarkmıştı.

Salmanasır'dan sonra Asûr istilâsı bir aralık kesb-i sükun eder gibi olmuş ise de birinci Tiğlât Felasir zamanında coşmuştur. Tiğlât Felasir (Pileser) Fırat sahillerini ve Kürdistanı yakıp yıktıktan sonra Hitit ülkesine girmiştir. Mısırlılar ile beraber deniz kenârında sakin akvâmın mütemadi hücûmlarına maruz kalan Hititliler yorulmuşlardı.

Zaten Kargamış'ın ma'mûriyeti etrâfından birtakım hücûmları davet ediyordu; bilhassa çöllerde aç ve çıplak bir halde vakit geçiren akvâm-ı Samiyenin hırs ve iştahâlârını tahrik kılıyordu. Hititliler Asûrîlere dayanamadılar. Asûrîler Şimâlî Sûriye de ve Mer'aş

¹ III. Asûrnasırpal: M.Ö. 668-627 yılları arasında tahtta bulunan Asûr Kralıdır. Bk Seton Lloyd, 119-120.

havâlisinde tesis-i nüfûza muvaffak oldular. Fakat ikinci Asûrnasırpal Kargamış civarında Hititlere mağlûb oldu. Ve Sûriyenin Şimâlîni elden kaçırdı.

Bir müddet sonra (III. Asûrnasırpal) zamanında Asûr unsurunun istilâsı tekrar uyanmağa ve tahrîbkâr bir şekil almağa başladı ve Hititlilerin ehemmiyeti azaldı. Asûr hükümdarı Kargamış istimân sûriyetiyle aldı. Hitit hükümdarı (Zangara)'yı kendisine haraç-gûzâr etti. Asûrîlerin kan dökücülüğünden ve vahşetinden korkan ahâli teslimden başka çare bulamamışlardı. Çünkü Asûrîler mukavemet eden şehirleri yakıp yıkıyorlardı.

Asûrîye hükümdarlarından II. Salmanasır ülkesinin ğarb hududunu tevsi' ve temin ile Mer'aş civarını çığneyerek Tarsus'a kadar icrâ-ı fütühat etti. III. Tiğlat Felasir¹ zamanında Şimâlî Sûriye Kilikya-Kapadokya tarafları Asûr hücûmuna uğruyordu. IV. Salmanasır'dan sonra Asûrîye tahtına bir diğerk sülâle mâlik oldu. Bu sülâlenin müessisi olan Sargon, Sûriye ve Filistin de epeyce fütühat yaptıktan sonra Şimâle, Kürdistan'a, Kapadokya'ya teveccüh etti. Asûrîye hududunu Toros dağlarına kadar götürdü. Sargon'un vefâtından sonra yerine geçen oğlu (Sanaharib) Sûriye'deki Asûr nüfûzunu takviye etmiş ve Şimâlî Sûriye'yi tamamıyla idâresi altına almıştır. Sanaharib ömrünün sonlarına doğru tekrar Şimâlî Sûriye doğru ve Kilikya'ya bir sefer daha yapmıştır. Kilikya havâlisinde Yunanlılarla çarpışmış. Bu havâli bir zamanlar Asûrîye'nin bir vilâyeti hükmüne girmiş idi. Asûrîye'nin inkırazından sonra Asûr memâlikini benimseyen Bâbil hükümdarları Sûriye'yi eskisi gibi bir vilâyet hâline getirmeyi düşündüler. Bu yolda epeyce uğraştılar. Bu havâli (Buht-ı Nasır)'ın² himmetiyle doğrudan doğruya Bâbillilerin idâresi altına girdi. Hitit hükûmeti yalnız Mer'aş, Malatya ve havâlisinde kalmıştı. Bu da mahvedildiği ve ahâlisi Asûrîyeye naklolundu. Asûrluların sonlarına doğru Mîlattan sekiz asır evvel bu havâliye (İskit) Türkleri yayılmağa başlamıştı. Buhunnasır bu İskit

¹ III. Tiğlat Felasir: Asûr kralı olup M.Ö. 745'te Asûr kralı olmuştur Bk.Seton Lloyd, 114

² *Buht-ı Nasır*: M. Ö. 586'da Kudüs'e yürüyerek Yahu'dilere zulüm yapan Bâbil Kralıdır

Türkleriyle dahi harb etmeye mecbur olmuştur. Bir aralık Mer'aş ve havâlisinde Sûriye akvâm-ı kadîmesinden bulunan Âramlılar dahi mâlik olmuşlardır.

İranlılar

Asûrîlerden sonra Mer'aş tarafları İranlıların eline geçmiştir; İranlılar Anadolu'ya Keyhüsrev¹ zamanında yayılmağa başlamışlardı. Keyhüsrev, Lidya muhârebesinden dönerken Konya, Antalya, Adana ve İçili taraflarına askerler göndermişti: Bu yerlerin ahâlisi İran askerlerinin ellerine düşmesin mutalaasıyla neleri var ise yaktılar. Bu ordu Mer'aş taraflarını dahi çiğnemiştir. Mer'aş havâlisi İranlılarla Yunanlıların muhârebeleri esnâsında bir geçit vazîfesi görüyordu... Serhas'ın katlinden sonra yerine geçen oğlu Ardeşir², Kıbrıs'ta Yunanlılarla ettiği muhârebede bütün donanmasını ğâib etmişti. Bundan cesaret alan Yunanlılar Kilikya sevâhiline hücum ettiler. Mer'aş ve Adana taraflarında (Magabez) nâm zatın idâresi altında bulunan orduyu mahv u perişan ettiler. Bu harbden sonra Ardeşir tarafından sevahildeki Yunanlıların serbestîsi tasdîk kılındı. Kilikya ve Anadolu'nun bu kısmı Makedonyalı İskender'in zuhûruna kadar İranlıların elinde kaldı..

Makedonyalılar

Makedonyalı İskender İran hükümdarlarından III. Dara³ ile Kilikya da İssus (Payas) civarında ettiği meşhûr muhârebede İran askerini bozdu. Dara bu bozgunluk üzerine gece yarısı kaçarak Fırat nehri sahiline güç hâl ile can atabildi. Dara Fırat'ın ğarb tarafındaki memâlikin kâmilten İskender'e kalması şartıyla sulhe razı olduğunu İskender'e bildirdi ise de kabul edilmedi. İskender Kilikya'dan Sûriye'ye doğru gitti. İskender'in İran ve Hint fütühatından sonra

¹ *Keyhüsrev*: Efsanevi eski İran Pişdadi (Keyyani) hükümdarlarından biridir. Bk. Mürsel Öztürk, İbn Bibi Târihi Tercümesi, Kültür Bakanlığı Yay, I, Ankara 1996, s.33/dipnot 112.

² *Ardeşir*: Sâsanî şahlarından biridir.

³ *III. Darius*: Pers imparatorlarından biri olup Büyük İskender ile savaşmıştır.

Bâbil'de vefâtı üzerine ümerâsı arasına tefrika düşmüştü. Her biri kendi başına hükümet kurmağa koyuldular. İskender ümerâsı birbiriyle yaptıkları muhârebelerin en büyüğünü (Firikyâ) da Epsus civarında yapmışlardı ki bu harb İskender'in mülkünün parçalanmasına ve âilesinin mahvolmasına sebebiyet vermişti. Kadîm Anadolu'da dâhilî bir kıt'anın adı olan (Firikyâ)'nın hududu birkaç def'alar değıştığıne ve bir aralık Kütahya'dan Sivas'a kadar Firikyâ nâmı verildiğine bakılırsa (Epsus)'un bugünkü Albistan kazasına mülhak (Efsus) olması ihtimâli vardır. Efsus taraflarında birçok Yunan âsârı mevcûddur. Bu ihtimâle kuvvet veren bir cihet daha vardır ki o da İskender'in vefâtı üzerine Firikyâ'da (Antigon) isminde bir ceneral ilân-ı istiklâl etmişti. Antigon¹ evvela İskenderin âilesine vasi ve nazır ve daha doğrusu nâib-i hükümet olan (Perdigas)'ın aleyhine teşekkül eden heyet-i ittifakiyeye dâhil olmuştu: Bu suretle Kastamonu ve Sivas taraflarında te'min-i nüfûz ettikten sonra oğlu (Dimitriyus)'la beraber (70.000) piyade (75) fil ve (10.000) süvâriden mürekkep bir ordu ile Sûriye'ye doğru yürümüştü. Kapadokya'dan gelecek bir ordunun yolu Albistan, Efsus ve Mer'aş olacağından vukua gelen muhârebenin mevki'i bu, Efsus olsa gerektir.

Antigon muhârebede (74) yaşında olduğu halde maktul oldu. Mîlattan (301) sene evvel Roma cenerallerinden (Antuvan) Kürdistanı işgal ettiği sırada Epsus şehrinde sikke kestirmiştir.

Selefkıyan

Selefkıyan devletinin müessisi olan (Selefkos)²; (Antigon) ile olan meşhûr Epsus muhârebesinde galebe-i kâmileye mazhar olmuştu. Bu harb üzerine Atigonun ekser memâlikini kendi hükûmetine zam ve ilave etti ki Sûriye, Firikyâ ve Kürdistan bu cümleden idi. Şu halde Antigon'un maktul olması üzerine Mer'aş ve havâlisine (Selefkos) hâkim olmuştu. Her ne kadar Antigon'un oğlu Dimitriyus birkaç

¹ *Antigon I*: Büyük İskender'in komutanlarından biridir

² Selefkos: Büyük İskender'in ölümünden sonra komutanlarından biri olup Sûriye ve Anadolu'yu içine alan bir devlet kurmuştur.

kereler daha Selefkos üzerine hücum etmiş ise de o da pederi gibi tutulup katl edildi. (922) kable'l- hicre.

Bu muhârebeden sonra Sûriye, Firikya ve Kilikya hûlasa: Mer'aş ve havâlisi de Selefkos'un idâresi altına girdi Selefkos'tan sonra bu havâli Selefkiyan idâresi arasında kaldı. Ve âilenin iddiây-ı saltanat eden evlâtları arasında birkaç def'alar çiğnendi. Bununla beraber Selefkiyan'ın eczâ-yı memâliki adâdında idi. Hicretten (711) sene evvelinde Romalılar, büyük Antiyohus ismi verilen (III. Antiyohus) zamanında Toros dağlarına doğru yanaşmağa başlamışlardı.

Ermeniler

Selefkiyan'ın umûru hicretten (719) sene evveline doğru iyice bozulmuş ve Hanedan saltanatından her biri iddiâ-i saltanata kıyam etmişti. Bu yüzden ecnebi -Romalı- müdâhalesi de memleketi harab ediyordu. Yahudiler bile Selefkiyan'ın umûruna karışmağa başlamışlardı. Şuriş ve ihtilâlden usanan ahâli Ermeni kralı (Dikran)'ı¹ çağdırdılar. (705)

Şu suretle Sûriye Ermenilerin eline girmiş oluyordu. Ermenilerin zulmünden bîzâr olan ahâli ilân-ı isyan etmişlerse de isyan kanlı bir suret de bastırılmıştır. Ermenilerin bu havâliye ilk def'a (yayılmaları) (Harma)'nın oğlu meşhûr (Âram)² zamanındadır. Âram memleketin hududunu Kafkas dağlarından Toroslara kadar tevsi etmiştir. Fakat bunun zamanı az çok Ermeni târihinin efsane kısmına ait olduğu için şâyân-ı kayd değildir. Ermenilerin Şimâlî Sûriye ve Kilikyaya yayılmaları fütühat suretiyle olmayıp mühâceret suretiyledir.

Kafkas akvâmından olan (Kimmeri)'lerin Kürdistan'a doğru sarktıkları esnâda birçok Ermeniler Fırat vadilerine ve Kilikya

¹ Dikran: M. Ö. 84 yılında Ermenilerin başına geçen Büyük Dikran. Bk. René Grousset, Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi, (çev. Sosi Dolanoğlu) Aras yay., İstanbul 2005, s.85.

² Aram: M. Ö. 880-844 arasında Urartuların başında bulunan kral. Urartu krallığının kurucusu olan bu şahsa Ermeniler sahip çıkmaktadırlar. Bk. Grousset, 48, 73.

dağlarına ilticâ etmişlerdi. Zaman ile çoğalan Ermeniler Kilikya'da bir hükûmet teşkiline muvaffak olmuşlardı.

Bununla beraber Ermeniler Şarkî Anadolu'nun kadîm bir milleti olmayıp sonradan gelmişler ve oralarda çoğalmışlardır; buraların asıl ahâlisi akvâmı Tûranden olan Hititler ile onların bir şubesi demek olan Haldilerdir.

Zaten Ermeniler hiçbir vakit Şarkî Anadolu da esaslı ve devamlı bir hükûmet tesis edememişlerdir. Onlar gâh İranlı ve Medyelilere daha doğrusu Medye Türklerine, gâh Makedonyalılara, gâh Romalılara haraç-güzâr ola gelmişlerdir. Roma cenerallerinden (Lukillas) Ermeni krallarından II. Dikran¹ zamanında Kilikya ve Toros ve Fırat havzasını işgal etmişti. Bu aralıkta Mer'aş havâlisi de Romalılar eline geçmiş oluyor. Pek az zaman sonra (Lukillas)'ın ricatı üzerine Ermeniler tekrar buralara girmişlerdir. Fakat bu istirdad pek az zaman devam edebilmiştir. Lukillas'ın² ricatı, azlini mucib olmuştu. Yerine (Pompe) nâmında bir ceneral serasker ta'yîn olundu. (688)

Pompe gerek şeceti ve gerek zekâsı sayesinde Dikran'ı ve müttefiki bulunan Pont hükümdarı Mihrdad'ı mağlûb ederek pek ağır şerâit-i sulhiye ile bunları müsâlahaya mecbur etmiştir. Bu müsâlahaya mucibince Şimâlî Sûriye, Kapadokya ve Kilikya Romalıların idâresine geçiyordu. (656)

Romalılar

Hicretten tam yedi buçuk asır evvel Bergama kralı (Attal) kendi hükûmetini Romalılara terk ve vasiyet etmişti. Attal'ın vefâtından sonra Romalılar hakk-ı hükûmeti iddiâ eden (Aristonyus) üzerine ihraz-ı ğalebe ederek Bergama krallığını zabt ettiler. Bu suretle Anadolu'ya sokulan Romalılar pek az zaman zarfında Asya-yı suğuranın ortalarına kadar nüfûz ve hâkimiyetlerini yaydılar. Bu esnâda Kilikya taraflarında icrâ-i hükûmet eden Ermeni

¹ M. S. I Yüzyılda Ermenilerin başında bulunan Kral.

² M.S. I. Yüzyılda Anadolu'da faaliyetleri olan ve Karadeniz sahillerini işgal eden Roma generali.

sergerdelerinden (Sarh) Romalıların himayesini kabul ile haraç-güzâr oldu. Küçük Asya'da Romalılarından en çok şöhrete mâlik olan ve mühim muvaffakiyetler kazanan meşhûr ceneral (Pompe)'dir. Anadolu'yu Roma idâresine sokan zât budur. Sonraları Roma cenerallerinden (Pompe) ve (Sezar)'ın muhârebeleri esnâsında fırsattan bi'l-istifade Pont hükümdarının oğlu (Farnag) ilân-ı isyan etmiş ve Kapadokya'yı işgal etmişti. Sezar rakibini ortadan kaldırdıktan ve Mısır fethini ikmâl ettikten sonra (Farnag)'ı tedib için Mısır'dan Anadolu'ya geçmiş ve bu ğâileyi ref' etmiştir. Sezar'ın Kapadokya'ya geçmek için takîp ettiği yol Mer'aş ve Albistan yoludur. Çünkü Sûriye ve Kilikya'dan Kapadokya'ya geçecek bir ordu için yegâne yol burasıdır.

Sezar'dan sonra Mer'aş ve havâlisi Roma Trimuyratlarından (Mark Antuvan)'ın cevelengâhı oldu. Mark Antuvan Mısır'da vuku'a gelen muhârebede intihar etmesi üzerine buralar bütün Anadolu gibi doğrudan doğruya Roma'nın -Roma imparatoru Oktav'ın- idâresine intikâl etti..

Bu havâli ve Şarkî Anadolu Roma'da o aralık sık sık vuku'a gelen dâhilî ihtilâllerden istifade ederek isyan ile istiklâlini kazandıysa da bu istiklâl çok zaman sürmedi. İdâre-i hükümeti eline alan Roma imparatorları bu havâliyi elden kaçırmak istemezlerdi. Nihâyet (Terejan) kayzer zamanında bir Roma vilâyeti hâline girdi. Hicretten (362) sene mukaddem İran şâhı Şapur Romalıları Asya'dan çıkarmak fikriyle Sûriye'ye hücum etmişti. el-Cezire ve Sûriye'yi istilâ ettiği esnâda Roma kayzeri bulunan (Valerin) oğlu (Galiyus)'u miktar-ı kâfi askerle Anadolu'ya göndermiş ise de Galiyus Urfa kurbunda mağlûb ve esir edildi. Bu harb üzerine İranlılar bu havâliye müstevli oldular. Fakat arası çok geçmeden Bâdiye şeyhi (Odenat = Ezine)'nin yardımıyla Romalılar İranlıları Fırat'ın öbür tarafına attılar.

Bundan sonra bu havâli Roma hükümetinin inkısamına kadar Romalıların idâresinde kaldı. Roma şark ve ğarb imparatorluklarına ayrıldıktan sonra bütün Anadolu gibi bu havâli de Bizanslıların eline geçti. Bizans imparatorlarından II. Teodosyus zamanında büyük Türk cihângiri (Atilla) tarafından Şarkî Anadolu'ya bir akın yapılmıştı. Kürdistan ve Şimâlî Sûriye, Kilikya Türk atlılarına cevelengâh olmuştu. Atilla kendi fütühâtı için Anadolu'yu az görerek Avrupa'ya

çevrildi. (441) Sene-i milâdi. Bu suretle Anadolu'ya vuku'a gelen (Hun) istilâsı bir sel gibi akıp geçti.

Bizanslılar

Meşhûr Sasani pâdişâhı Nuşirevan¹ Bizans imparatorlarından (Sezustinyanus) ve (Justinus) zamanlarında iki def'a olmak üzere el-Cezire ve Sûriye'yi işgal ile Kilikya hududlarına yaklaşmıştı. Justinyanus zamanında (Beliraz) kumandasında gönderilen ordu İranlıları bu havâlden uzaklaştırmağa muvaffak olmuş ise de Beliraz'ın azli üzerine yine karışmıştı.

Nuşirevanın ikinci istilâsında Rumlar def' edemeyeceklerini anlamaları üzerine o vakitler Kafkasya taraflarında icrâ-yı hüküm eden (Hazar) Türklerine* mürâcaat ederler. Ancak Türklerin yardımıyla İranlıları bu havâlden çıkarabildiler. Bu havâli imparator (Herakliyus) zamanında tekrar İranlılar tarafından istilâ olunmuştu. İran ordusu (Urfa=Edesa) Antakya ve Mer'aş'ı alarak Toros dağlarını aşıyordu. Herakliyus bütün kuvvetini toplayarak İranlıların üzerine geldi; İskenderin Darâ'ya galebe ettiği İssus?, Tarsus civarında vuku'a gelen muhârebede İranlıları mağlûb etti ve muzafferin İstanbul'a döndü.

Fakat İranlılar bu hezimetten sonra yine rahat durmuyorlar. Ara sıra Şarkî Anadolu'yu taciz ediyorlardı. Herakliyus ikinci def'a olmak üzere şarka bir sefer daha yaptı. Bu da Jüstinus gibi Hazar Türkmenleriyle akd-ı ittifak ederek İranlıların hakkından gelebildi. Gerek Romalılar ve gerek Bizanslılar zamanında bu havâlide birçok köprüler, yollar, şehirler vucûda gelmiştir ki bugün harabeleri nazar-ı takdiri celb etmektedir.

Herakliyus zamanında (Fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri) ba's buyrulmuştu. Süferâ-yı Peygamberîden

¹ Hüsrev-i Anuşirvan'ın (531-578) lakabı olup Hz. Muhammed doğduğunda Sâsanî kisrasıydı.

* Hazar=Huzar=kaplan demektir. Huzmak hoplamak demektir. Kaplanda yürürken hopladığı için bu ad verilmiştir. Hazar Denizi bu Türklerin ismi ile anılmıştır. Hazez yazmak hatâdır

(Dihyetü'l-Kelbî¹) nâm zat Herakliyas'a gönderilmişti. Herakliyas, bu mutaassıb imparator bazı vâhî özürler serdiyle İslâmîğin memleketinde intişârına müsaade etmedi. Herakliyas'un son zamanlarında Sûriye Bizanslıların elinden çıkıyordu. Arabların Bizans memâlikine ilk hücumları asr-ı güzîn Cenâbı Peygamberîde (Mute) de vuku'a gelmiştir. Daha sonra (Tebük) muhârebesi oldu. Hazreti Ömer (R.A.) zamanında vuku'a gelen (Ecnadeyn ve Yermük ve Fahl) muhârebeleri Bizanslıları Sûriye'den çıkarıyordu

İskenderun'la Tarsus arasında ne kadar kal'a var ise hepsi Arablara kalıyordu. Arablar Sûriye'yi zapt ettikten sonra ara sıra Anadolu'nun içlerine kadar giriyorlar. Ve hattâ İstanbul'u muhâsara ediyorlardı. Fakat bunlar bir akımdan başka bir şey değildi. Arablarla Rumlar arasında ancak sabit bir hudud olmak üzere Toros dağları gösterilebilir. Bu silsile âdeta bir hudud-ı tabii' teşkil ediyordu. Toros'un şarkında kalan Mer'aş ve havâlisi Arabların dâire-i hududu dâhilinde bulunuyordu.

Bizans imparatorlarından V. Konstantin İslâmlara karşı açtığı birkaç muhârebede kazanarak Toros'u aşmış ve (Cermanika=Mer'aş)'ı zapt ile tahkim etmiş ve yeniden Hristiyanla doldurmuştu.

İstanbul'da ve Anadolu'da zuhûr eden mezheb münâzaları esnâsında Arablar yine bu havâliyi istirdad etmişlerdi.

¹ *Dihyetü'l-Kelbî*: (Dihye b. Halif el-Kelbî) Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyas'a gönderdiği elçi.

ÜÇÜNCÜ BAB

Arablar

İslâmlar Şimâlî Sûriye ve Mer'aş havâlisini Hazreti (Ömer'ü'l-Faruk) radiyallahu anhu zamanında feth etmişlerdir. Devr-i Hazret-i Faruk-ı Azâm da Şam seraskeri bulunan (Ebu Ubeyde b. Ebi'l-Cerrah) Hazretleri on beşinci sene-i hicriyede Hazreti Halid'i Haleb vilâyetinin o vakitler merkezi olan (Kınnesrin) üzerine gönderdi. Rum imparatoru Herakliyus'un ordusu (Minas) nâmında bir ceneralin kumandası altında idi. Vuku'a gelen muhârebede düşman ordusu fenâ halde bozuldu ve Kınnesrin ele geçti. Badehu Hazreti (Halid) Ruhâ'ya doğru yürüdü. (İyaz) dahi ona katıldı. Irak ordusu ümerâsından (Amr b. Mâlik) Karkısya'dan ve Abdullah b. Ğanam Musul cihetinden Hz. Halid'in imdadına koştular. Herakliyus Şam ve Irak ordularının arasında durmanın muhâtaralı olduğunu anladı ve artık Sûriye'nin muhafazası kâbil olamayacağını kestirdi. Urfa'dan (Şumeşat)* geldi. Yüksek bir dağa çıkararak Sûriye taraflarını nazar-ı tahassürle bakar; ve "Ey Sûriye!.. Artık seninle bir daha buluşmamak üzere elvedâ!. Ebediyen elvedâ!." der.

Bu aralık Ebu Ubeyde hazretleri Haleb'i fetheder. Antakya'yı alır; Şimâlî Sûriye'den Fırat'a kadar olan yerler tamamıyla İslâm eline geçer. İşte bu esnâda Ebu Ubeyde hazretleri Halid b. Velid'i (Mer'aş'a) gönderdi. O dahi ahâlisi terk-i memleket etmek üzere şehri feth ve tahrîb eyledi.

Bundan sonra Hazreti Ebu Ubeyde Filistin'e avdet buyurdular. Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nde Mer'aş fethini şu sûrette yazıyor. "Hazreti Ömer hilâfetleri zamanında bizzat Kudüs-i Şerif'i feth ile âyâ Kayser zemin ne ola?.. deyu birkaç bin ğuzât-ı muvahhidîn ve Döldül-süvar Esedullahı'l-galib Ali b. Ebi Talib ile Haleb'e geldi. Ve Ayntâb'a ve Mer'aş'a doğru gelib Mer'aş Kayseri olan (Cimcime) ile Mer'aş ahâlisine bir nâme yazarak (Esved b. Mikdâd¹) ile gönderir.

* Şumeşat = Fırat nehri sahilinde ve Harput kurbunda harab bir kasabadır.

¹ Esved b. Mikdâd: Mer'aş'ın Karacasu kasabasında makamı bulunan sahabe olup halk arasında Karaziyâret olarak bilinir.

Nâmenin meali şudur.. *evvelâ bir Allah, saniyen Muhammed Aleyhisselam, salisen çihâr-ı yar-i güzin tarafından olan bu nâmemiz vüsûl buldukda din-i mübini kabul edip kal'ayı teslim edesiniz!..* Haraç kabul etmeyiniz. Nâme Kaysere kırâet olundukda derhal Mer'aş kavmi şehri hâlî bırakarak Şar dağına¹ firar ederler..” Evliyâ Çelebi'nin tasvir-i vakayı hakkında mübalağa ve tahkiksizliği ma'lûm olduğundan şu rivâyete o kadar itimad olunmaya!..

Hız. Osman zamanında Rumlar büyük bir ordu toplayarak Malatya taraflarına yürüdüler. Bir miktar askerle (Selman b. Rebiatü'l-Bâhîli) gönderildi. O da Şam askerleriyle birleşerek Anadolu'ya dâhil oldular; birçok kal'alar feth ederek gânimen döndüler.

Badehu Muaviye de Anadolu'ya gaza etmiş ve (Amuriye)'ye* kadar gitmiş. Yolda birçok hâlî kal'alar bulunmakla zabt ve ricatını temin için onlara miktar-ı kâfi asker bırakmıştır. Avdetinde tekrar sevk-i askerle bu kal'aları yıktırıştır. (Cemel, Sıffin ve Kərbela) faciaları gibi kıyamete kadar ehl-i İslâmı dağdâr eden vakaların zuhûru esnâsında bu hudutlara bakılamamış ve Rumlar, Toros'un beri taraflarına sarkmışlardı. Emevi mülükundan Abdülmelik zamanında Rumlar Antakya'ya kadar sokulmuşlardı; Abdülmelik bunun üzerine Rumlara karşı ordu gönderdi. Ve Rumları eski hududlarına kadar kovaladı. Emevilerin sonlarına doğru işlerine zaaf gelmiş ve hududlar lâyıki ile muhafaza olunamamıştı. Rumlar Mer'aş havâlisini zabt etmişlerdi. (Mervanü'l-Himâr) Mer'aş'ı yeniden feth ile kal'asını tamir ve içerisine miktar-ı kâfi muhafızlar ta'yîn eylemiştir. Ebu Müslim Horasanî'nin hurucu üzerine Emeviler sükût etmiş ve (Zehebeti't- Devletü bi'l-bevleti)² darbı meseline mevzu düşen Mervan öldürülmüştü. Bu karışıklıklar esnâsında (Mer'aş) tekrar Rumların eline düşmüş.

Abbasîler umûr-ı dâhiliyye ile meşgul oldukları sırada Rumlar İslâm beldelerine tecâvüzle Amik ovasına kadar sarktılar. Ve Mer'aş

¹ Şar dağı: Albistan'ın güneyine düşen dağın adıdır.

* Amuriye = Haymana ovasının ğarbında Sakarya nehri kenârında kadîm bir şehir olup bugün tamamıyla harabtır.

² Bir devlet bevl ile gitti (yıkıldı).

kal'asını muhâsara ettiler. (162) (M.778-79) Sene-i hicriyesinde (Hasan b. Kahtaba) (80.000) askerle Anadolu'ya ğaza etti ve uğradığı yerleri zabt ve tahrîble avdet etti ve Mer'aş'ı kurtardı. (163) târih-i hicrisinde (M.779-80) Hulefâ-i Abbasîyeden (Mehdî) Horasan'dan ve sâir taraflardan asker celb ve cem ile tedârikât-ı seferiyesini ikmâl ettikten sonra veliahtı (Hadî)'yi Bağdad'da kaymakam bırakıp kendisi ikinci oğlu Harun'u alarak büyük bir ordu ile Bağdad'dan çıktı. Haleb'e geldi. Oralarda zuhûr eden zındıkları toplayıp idam ettikten sonra oğlu Harun'u serasker nasb ve yanına (Hasan b. Kahtaba) ve (Hasan b. Süleyman Bermekî)'yi terfîk ve ta'yîn ile orduyu Ceyhan nehrine kadar teşyi' etti ve kendisi döndü. Harun bu mükemmel ordu ile Anadolu'da epeyce iş görerek ğânimen avdet eyledi. (165) (M. 781-82) senesinde Mehdî yine Harun'u bir mükemmel ordu ile Anadolu'ya gönderdi. O dahi Anadolu kıtasını yarıp geçerek birçok mal-ı ğanâim alarak İstanbul boğazına kadar gitti. Kayser tarafından senede (70.000) altın verilmek üzere üç senelik bir müsâlaha imzâ olundu.

(166) (M.782-83) senesinde pederi onu (Reşid) diye telkib ve veliaht ta'yîn eyledi. Harun 163 (M.779-80) senesindeki Anadolu seferinde Mer'aş'ı tekrar Rumlardan alarak imar ve tezyin eylemişti. Mer'aş'a yakın ve ğarb tarafında Toros'un latif bir yamacında – şimdi Haruni denilen-(Harûniye)¹ şehrini bina ile etrâfına demir kapılı kal'alarla tahkim eylemiştir. Evvelce Haleb ve el-Cezire eyâletleri ile Bizans memâliki arasındaki hudutlar müteaddit muhafızlıklara ayrılmışken Harun Reşid bu serhadleri bir idâre altına alıp müstakil bir eyâlet hâline getirdi ve (Avâsım) nâmını verdi. Şam kıtasının Hulefâ-i Râşidîn zamanındaki hududu Hulefây-i Abbasîyeden (Reşid) tarafından Avâsım² nâmı verilen Antakya ve sevahil şehirleri idi

İslâmlar bu hudud haricinde bulunan yerler üzerine muhacematta bulunurlardı. O sıralarda Rumların İskenderun ile Tarsus

¹ Şimdiki Düziçi kazası.

² Avâsım: Bizans'a karşı savaşı Müslüman askerlerin korunduğu, sığındığı şehirlere denmektedir. Avâsım'ın merkezi Menbiç olup, Antakya, Dülük, Samsat gibi şehirler buraya dâhildi. Ancak Avâsım zamanla tüm İslâm-Hıristiyan hudutlarındaki şehirleri de içine almıştır. Avâsım valileri Tarsus, Mer'aş ve Malatya gibi şehirlerde oturmaya başlamıştır.

arasında bazı mevâkide bir takım Kuvvay-ı askeriyeleri vardı. Emeviler makam-ı hilâfeti ihraz edince Rumların oralandaki hâkimiyetlerine nihâyet verdiler. Abbasîler zamanında Bilâd-ı mezkûre daha ziyâde ma'mur oldu. O sıralarda Rumlar Arablar üzerine muhâcemât icrâsından vazgeçmiyorlardı. Abbasîler bu muhacemetlerin def'i için oralarda bulunan şehirleri iktiza eden asker ve levâzım-ı harbiyye ile techîz ettikten maada oralarda yeniden kal'alar tesis ve Rumlar tarafından evvelce yapılmış olanları termîm ettiler. Bu kal'alarda ikâmet ettirdikleri askere ve kumandanlara büyük maaşlar bağlayarak bunları muhârebeye memur ettiler. Bu cihetten öyle metin istihkâmlar yapıldığı gibi kara cephesinden de mevki'an müstahkem olan şehirleri hudud ittihâz ederek bunları kal'alar ve surlarla tahkim ve asker ikâmetine tahsîs ederlerdi. Şu halde memâlik-i İslâmiyenin hududundan bazıları Rum ve bazıları İran memâlikine muttasıl idi. Rum memâlikine muttasıl olan hudud-ı İslâmiyenin bir kısmı denizden, bir kısmı karadan diğer bir kısmı da hem denizden hem karadan bitişik idi.

Deniz hududunu Şam ve Mısır bilâd-ı sahiliyesi teşkîl eyliyordu. Bu hudut Şimâlde Tarsus'tan başlayarak Adana, Misis, Anavarza =Ayn zare, Haruniye, Payas şehirlerini ihtiva ediyordu. Mezkûr şehirlerin senevî varidâtı yüz bin dinar olup bu vâridâtın hepsi bu şehirlerin istihkâmâtına sarf olunurdu. Belki beytülmal üste olarak kendi tarafından askerin maaşatına zam ederdi. Şimâlden Şam bilâd-ı hududiyesinden sonra sıra Ceziretü'l-Irak'a nisbetle (Suğur-ı Cezriye) tesmiye olunan hudud şehirlerine gelirdi. Bunların birincisi Mer'aş idi. Daha sonra Hedes ve Şimşat (Şumeşat), Malatya şehirlerine kadar sıra ile bulunan kal'alar yani müstahkem şehirler bu cümleden idi.

Malatya ile beraber mezkûr şehirlerin varidâtı (70.000) dinar idi. Bu paranın mühim bir kısmı askerlere bir kısmı esnâ-yı harbte askere iltihak edenlere verilirdi. Bu suretle bu müstahkem şehirler uzun müddet Arapların Rumlara karşı yaptıkları akınların kapısı mesâbesinde idi.

Hulefâ'yı Abbasîyeden Emin'in katli ve yerine Me'mun'un geçmesi üzerine Emin'e taraftar olan Ben-i Ukayl'den (Nasr b. Şit) ki

-bugün- Mer'aş livâsına tabi Göksun'da¹ sakin idi. Emin'in katli meselesini işittiği gibi hükümete karşı gelerek civarındaki arâziyi zabt eyledi. Halife Me'mun hizmetine mükâfat olmak üzere vezir-i azamı bulunan (Fazl b. Sehl)'in kardeşi Hasan b. Sehl'e bazı mâliki tefviz eylediği esnâda bu havâliyi de Fazl'a bırakmıştı. O dahi (199) senesinde (M.814-15) Musul, el-Cezîre ve Mer'aş taraflarını (Tahir b. Hüseyin)'e tevcih ile Nasr b. Şit üzerine memur eyledi. Tahir (Rakka)'ya gelerek Nasr üzerine hareketle (Göksun=Kalikatnus) taraflarında yapılan muhârebede mağlûb olarak Rakka'ya döndü. Nasr boş durmuyordu. Vali-i umûmî bulunan Hasan b. Sehl'in zulmünden dolayı ahâli memnun değildi; binâenaleyh Irak ahvâli karışmıştı. Bu sıralarda Kufe ve Hicaz'da (alevi) bir devlet meydana gelmişti. Tamam-ı vaktini bulan Nasr b. Şit Göksun'dan hareketle Mer'aş ve Urfa'yı zabt ile Fırat'ı geçti ve Harran'ı muhâsara eyledi.

Vezir-i azam bulunan Fazl b. Sehl ile menâsıb-ı âliyeyi işgal eden zevâtın pek çoğu İranlı, Horasanlı ve Tûranlı idi; bu hâl Arabların millî asabiyetlerine dokunuyordu. Bilhassa Nasr b. Şit Arab asabiyeti nâmına hareket ediyordu. Bu suretle el-Cezîre'yi tamamı ile ele geçirmişti. Benî Ebî Talib'den bazıları yanına gelerek: "Sen Ben-î Abbas'ı mağlûb ettin! Arabı onlardan ayırdın! Bir halifeye bey'at eylesen kuvvetin daha ziyâde artar" dediklerinde (onlardan birine bey'at edeyim de seni ben yarattım rızkını ben verdim) mi desin diyerek cevap vermiş ve (Benim meyl ve muhabbetim Abbasîleredir. Lakin Acem'i Arab üzerine takdim ettiklerinden onlar ile muhârebeye kıyam etmiştim) demiş.

(205) sene-yi hicrisinde (M.820-21) Me'mun, Tahir b. Hüseyin'i zaptiye nâzırı ve oğlu Abdullah'ı Rakka valisi nasb etti. Lakin Tahir Emin'in katili olduğundan Me'mun onu gördükde gözleri yaşla dolardı. Tahir de bunu hissediyordu. Binâenaleyh Me'mun onu Horasan valisi nasb ile gözünün önünden ayırdı. Me'mun Abdullah b.

¹ Merhûm Besim Atalay, burada hataya düşmüş olup, Göksun denilen yer, aslında Besni yakınlarındaki târihi Keysun veya Keysum şehridir. Göksun ise Ortaçağ'da önemli bir yerleşim yeri değildir. 813'de Harun Reşid'in oğlu Emin'in diğer kardeşi Me'mun tarafından katledilmesi üzerine ona karşı ayaklanan Nasır b. Şit, Keysun ve Mer'aş'ı da içine alan müstakil bir idâre teşekkül etmiş olup, daha sonra itaat altına alınmıştır.

Tahir'i babası yerine zaptiye nazırı ta'yîn ve Rakka'dan Mısır'a kadar olan memâliki ona tevcih ile Nasr'ın üzerine memur etti.

Abdullah b. Tahir hayli müddet Göksun da Nasr'ı cebr ve tazyîk ettikten sonra 209 senesinde (M.824–25) kal'ayı emanla aldı ve Nasr döndü. Abdullah, Nasr'a eman verip Bağdad'a gönderdi ve Göksun kal'asını yıktı. İbni Tahir Göksun'dan Mısır'a gitmiştir.

215 senesinde (M.830–31) Halife Me'mun Rumlar üzerine ğaza niyetiyle Bağdad'dan çıktı; Musul, Menbic, Misis tarîkiyle Tarsus'a geldi. Oradan Anadolu içlerine dalarak pek çok gânimle avdet etti. Bir sene sonra Me'mun tekrar Anadolu'ya sefer edip gânimen avdetle Göksun ve Mer'aş tarîki ile Şam'a indi ve oradan Mısır'a gitti.¹

Me'mun'dan sonra Anadolu'ya en büyük akını Türk askerleri ile Mu'tasım halife yapmış ise de mevzuumuz haricinde bulunduğu için derce lüzum görülmedi. 261 senesinde (M.874-75) halife Mutemid kardeşi Ebu Ahmed'i veliaht ilan edip ona (Muvaffak) lakabını verdi. O esnâda Mısır'da Türklerden (Ahmed b. Tolun) vâli bulunuyordu. Muvaffak'la araları iyi değildi. Muvaffak, Ahmed'e tehdit yollu bir mektub yazdı. Tolunoğlu ağır cevaplarla karşılık verdi. Muvaffak büyük bir ordu ile Türklerden (Boğa'nın oğlu Musa)'yı Mısır'a göndermek üzere teçhizata başladı. Rakka da on ay kadar bu ordunun teçhizatı ile vakit kayb eyledi. Bunu haber alan Tolunoğlu daha evvel davranıp birçok askerlerle Şam üzerine yürüdü. Bütün Sûriye'yi zapt etti. Antakya'dan Tarsus'a ve el-Cezire'ye kadar bütün memâliki ele geçirdi. Anadolu içlerine doğru dahi gitmek istiyordu; fakat zâhirenin azlığı Ahmed'i yolundan döndürdü. Bu muhârebeler üzerine Ahmed, Mısır, Sûriye ve el-Cezire'de müstakillâne hareket etmeğe başladı. Tolunoğlu Ahmed, Haleb ve Rakka taraflarına kölelerinden (Lülü) nâmında birini vâli ta'yîn eylemişti.^{*2}

¹ Me'mun Mısır'a gitmeyip, Mer'aş üzerinden Tarsus'a uğramış ve 833 yılında burada vefât etmiş olup oraya defnedilmiştir.

* Tolun = Moğolca da ayna demektir.

² Tolun kelimesini Türkçe bilen Araplar "Bedrû'l-Kamil" yazmışlar ve bu da "dolunay" anlamına gelmektedir. Bk.Kazım Yaşar Koprıman, "Tolunoğulları" Makaleler, Berikan Yay., Ankara 2005, s.462.

Veliaht Muvaffak bu vâli olan köle ile münâsebe başladılar. Köle efendisine isyan etti; bazı şerâitle vilâyeti Muvaffak'a terk eyledi. O esnâda Muvaffak dahi (Sahibü'z-Zenc) lakabıyla iştihâr eden zındığın tevabi'i ile meşgul idi. Lülü büyük bir ordu ile kalkarak (270) senesinde (M.883–84) Muvaffak'ın yanına geldi. Zencilerle vuku'a gelen muhârebede Lü'lü' ve taraftarlarının büyük yararlıkları görüldü. Bu muhârebede Sahibü'z-Zenc maktul oldu; Zencilerin büyük bir kısmı öldürüldü; bir kısmı da kaçtı. Lü'lü' sayesinde Mer'aş ve havâlisi yine halifenin doğrudan doğruya mülkü sırasına girmiş oldu. Lakin Lü'lü' efendisine ettiği ihanetinin cezasını görmekte gecikmedi. Muvaffak Lülü ile askerlerine çok ikrâm etmişti. Lü'lü' bundan şımarı; nihâyet Muvaffak habs ve tazyîk ile dört yüz bin altınını aldı. Zavallı adam günden güne fakir ve ihtiyâca düşerek son zamanlarında tekrar Mısır'a gitti.

Ahmed b Tolun'un vefâtı üzerine el-Cezire ve Fırat valileri bulunan (İshak b. Kündacık) ile (Muhammed b. Ebi's-Sac¹) Şam taraflarının zabtı için Muvaffak'a mürâcaat ettiler. Muvaffak ruhsat verdi. Bunlar Şam'da (Ahmed'in oğlu Humaraveyh)'in askerini bozup Dımaşk'ı istilâ eylediler. Bu kadarla kanaat etmeyerek Filistin ve Mısır üzerine de yürümek istedilerse de (Remle) kurbunda vuku'a gelen muhârebede mağlûb oldular. Mısır askerleri Fırat'a kadar Sûriye'yi işgal ettiler ve serhadd-i memâliki İslâmiyye olan Tarsus'a ve Toros'a kadar sokuldular.

Ben-i Tolun emâreti ümerânın yolsuzluğu ve beceriksizliği yüzünden pek çabuk zevâle yüz tutmuştu. O vakitler Avâsım nâmı verilen serhad muhafızları ara sıra bilâd-ı Rum'a akın ederlerdi. Günün birinde Tarsus'ta bir ihtilâl olur. Ahâli, Mısır hükümetinin yardımından umutlarını keserler. Halife (Mu'tazıd)'a mürâcaat ederler; Halife kendilerine Türklerden (Ahşid b. Tuğuç)'u* vâli ta'yîn eyledi. Mısır ve Şam sultânı bulunan Tolun oğullarından (Harun b. Humaraveyh) halifeye mürâcaatla Haleb ve Avâsım eyâletlerini terk etmek ve Şam kıtasında ve Mısır'da halife tarafından naib tanınmak üzere müsâlaha oldular. Halife Mutazıd (286) senesinde (M.889–900)

¹ Azerbaycan taraflarında müstakil bir devlet kuran Türk asıllı bir komutandır.

* Ahşid'in doğrusu (Akşid) dir. Ak güneş demektir.

Haleb ve mülhakatını ve Avâsım vilâyetlerini –ki Mer’âş ve havâlisi de dâhildir- Harun’un memurları elinden teslim aldı. Mısır’daki Tolunoğullarının kudreti kalmayıp orada (Ahşid b. Tuğuç)¹ tarafından bir beğlik vücûda getirildi.

Haleb ve Avâsım eyâletleri (Ben-i Hamdan)’dan Seyfûdevle’nin idâresine geçmişti. Ben-i Hamdan emâreti bir taraftan (Âl-i Buveyh)’nin² öbür taraftan Rumların hücumları ile sarsılıyordu. O vakte kadar hudut eyâletlerinde gaziler her sene yazın Anadolu’ya gaza ede gelmişler iken ahvâl-i dâhiliye dolayısıyla hudutlara bakılmadı. Rumlar bundan cesaret alarak İslâm memleketlerine tecâvüz yaptılar. Sûriye’nin daha doğrusu Kudüs’ün İslâmlar elinden kurtarılması hülyasına düştüler. Rumlar büyük bir ordu ile (337) senesinde (M. 948–49) Mer’âş şehrini istilâ eylediler. (342) senesinde (M.953–54) o vakitlerlerce meşhûr ve ma’mur olan (Suruç)^{**} belde-sini zabt ile ne buldularsa yaktılar ve ahâlisini esir ettiler.

345 senesinde (M. 956–57) Seyfûdevle Anadolu’ya sefer edip birçok yerleri Rumlardan aldığı gibi Mer’âş’ı da kurtarmıştır. Seyfûdevle Mer’âş’ı eski yerinden kaldırıp daha kolay müdâfaa olunabilecek bir yere nakl ile etrâfını kal’a ile tahkim eyledi. Bugün Seyfûdevle’nin Mer’âş’ından bir yığın topraktan başka bir şey kalmamıştır. Daha yakın zamanlara kadar cami ve hamam harabeleri ve kubbeleri bulunduğunu söylemektedirler. (Kara Mer’âş) denilen ve bugünkü kasabanın çeyrek saat kadar şarkında bulunan bu mevki hakîkaten şehir inşasına en müsait bir yerdir. Etrâfındaki kal’a duvarlarının temellerine kadar ahâli sökerek, o civarda bulunan (Şeyh Adil) mezarlığına nakl ile (kabir taşı) yerine dikmektedirler. İnsan bu

¹ Bu isim İhşid olmalıdır. İhşid kelimesinin aslı hükümdar anlamına gelip, Fergana bölgesinde hüküm süren meliklere bu ad verilirdi. Abbasî halifesi er-Razî, Mısır valisi yaptığı Muhammed b. Tuğuç’a 939 târihinde veziri İbn Fırat’ı göndererek törenle atalarının ünvanı olan “Ahşid” lakabını vermiştir. Bk. Kazım Yaşar Kopruman, “İhşidiler”, Makaleler, Berikan Yay., Ankara 2005, s.515.

² İran’ın Güneybatısı ile Irak’ın Güneyine hâkim olan Şii mezhebine mensup İranlılar tarafından kurulan devletin adı olup, 1058’de Selçûklü sultânı Tuğrul Bey tarafından ortadan kaldırıldı.

^{**} Suruç Urfa’nın 40 km cenub-i garbisinde ve Fırat’ın 37 km uzağında bir kaza merkezidir. Evvelce pek ma’mur imiş. Bugün ahali (Suruş) derler.

hâli gördükçe eski medeniyetle şimdi bulunduğumuz hâl arasındaki farkı düşünerek acıyor. Bu taşların içinde birçok sütunlar ve kapı sökeleri vardır. Seyfûddeve'nin Mer'aş'ı zabt ve imar etmesi üzerine şair-i meşhûr (Mütenebbi) güzel bir kasîde söylemiştir ki tercümesi aşağıda yazılmıştır:

“Rum hükümdarı Mer'aş'a hareket etmiş ise de size mukavemet edemeyip hareket-ı gayr-ı muntazama ile kaçmağa mecbur olmuştur. Dekkan nâm mevkiinde tahaffuzu da fayda vermemiş. Mer'aş'ı bina ettiğinizden taaccub olunur. Ben ise bu taaccuba şaşacağım; çünkü her şey size kolay gelmese muttasıf olduğunuz husûsiyet nerede kalır. Hele Mer'aş'ta olan o şiddetli riyâh-ı muzdaribe yaptırdığınız kal'aye dokunmaktan korkuyor”¹

Seyfûddeve Mer'aş'ı imar ve ikmâlden sonra Haleb'e avdet etmişti. Rumlar yine boş durmayıp (Meyyafarikin)* beldesini ihrak ve ahâlisini esir eylediler. Rumlar daha birçok kal'aları zabt ile içerisinde bulduklarını katl ve esir ettikleri sırada Tarsus ve Misis'i de aldılar. Yalnız Misis'te yüz elli bin nüfûsa yakın İslâm boğazladılar. (Beni Hamdan)'a ârız olan perişanlık hasebiyle Rumlara mukabele edecek kimse kalmamıştı. Rumlar 357 ve 358 senelerinde Antakya'ya sokuldular ve orada on iki bin İslâmı öldürdüler. Rumlar bir taraftan da el-Cezire'yi yakıp yıkıyorlardı. (356) senesinde (M. Ocak- Şubat 967) Seyfûddeve vefât etmişti. Ta (363) senesine (M. 973–74) kadar hudud eyâletlerinin birçoğu Rumların ellerinde kaldı. Bu senede Âl-i Hamdan'dan (Ebu'l Hicab b. Nasûruddevle) mühim bir miktarda askerle gönderilip Diyarbekir valisi (Hezar Merd)'in yardımı ile Rumlar bir derede sıkıştırılarak perişan ve seraskerleri esir edildikten sonra bu havâli biraz rahat yüzü görebildi. (421) senesinde (M. 1030) İstanbul imparatoru büyük bir ordu ile Şarka doğru yürüdü; Haleb'e

¹ 45 beyitten oluşan bu kasîdenin tamamı Türkçeye çevrilip yayınlanmıştır. (H) Bk., Abdurrahman Özdemir, “el-Mütenebbi'nin Şiirinde Mer'aş” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 14, Sakarya 2006, ss.159–185

* Meyyafarikin = Diyarbekir şehrinin yetmiş kilometre Şimâlî Şarkisinde olarak Dicle suyuna tabi Batman suyuna dökülen bir çayın üzerinde (Silvan) kazasının merkezi bir kasabasıdır. (Seyfûddeve Silvan'a defnedilmiştir.(H))

yaklaştıklarında (Ben-i Mirdas)¹ dan Haleb emiri bulunan (Şeblüddüldevle) az bir kuvvetle karşılarına çıkıp bunları perişan ile birçok emvâl-i gânaim aldı. Fakat el-Cezire taraflarındaki ümerâ nifak ve şikak üzere bulunuyorlardı. (İbn Utayr) nâmındaki emir, Ruha kal'asından mutasarrıf olduğu bir burç ile bir miktar arâziyi (20.000) altın mukabilinde sattı. Kayser bu vesile ile 422 senesinde (M. 1030–31) Ruha'yı zabt etti.

¹ Hamdanilerden sonra Haleb'e hâkim olan Mirdasoğulları adlı Arap Emirliğinin adı olup, Selçûklular tarafından hâkimiyetlerine son verildi.

DÖRDÜNCÜ BAB

Türkler

Türkler Anadolu'da târihin bahs edemediği zamanlarda sakin olmuşlar; ekmişler, biçmişler, Hitit, Haldî gibi hükûmetler ve medeniyetler vücûda getirmişlerdir. Daha sonra (Oğuz Han) kumandasındaki Türkler bir müddet Şarkî Anadolu ve Sûriye'de icrâ-yı hükm etmişler. Atilla -Atlı Ağa- kumandasında gelen Hun Türkleri, Huzarlar, Avarlar, İskitler, hep Anadolu'da icrâ-yı fütühat ile şan kazanmışlar. Fakat İslâmlıktan evvel Hitit ve Haldilerden başka bu taraflara gelen Türkler sabit bir hükümet tesis edememiş ve istilâları bir sel akıntısı gibi gelip geçmiştir. İşte bu binlerce sene evvel Türk yurdu olan Anadolu, yine eski sahibine kavuşmuştur. Nitekim Anadolu'da bir darb-ı mesel vardır "*Mal sahibini, ten toprağını bulur*" derler.

İslâmlıktan sonra Abbasîler zamanında Türkler İslâmiyeti kabul ile ğarba doğru akıp geliyorlardı. Türkler askerlikle Anadolu'ya daha Abbasîlerin başlangıçlarında girmişlerdi. Fakat bu muhârebeler halifeler nâmına olduğu için bunlardan bahsetmeyeceğiz. Türklerin kendileri için Anadolu da ilk yaptıkları muhârebe (440) (M. 1048) senesinde vukua gelmiştir.

Buhara ve Horasan taraflarında bulunan Oğuz kabîlelerinden birçok kimseler o havâlide bulunan Selçûk ümerâsından (İbrahim İnal)* beğın etrâfında toplandılar. Selçûkî pâdişâhı Tuğrul'ın (Doğrul) kardeşi olan İnal Beğ¹ onlara "*Benim memleketlerim sizi idâre edemez. Siz bilad-ı Ruma ğaza ve fîsebillillâh cihâd ile meşgul olarak emvâl-i ğânaımden mütенаıml olunuz! İşte ben de arkanızdan geliyorum...*" diyerek onları diyar-ı Rum'a sevk etti. Kendisi de

* İnal – Sultân-zade demektir.

¹ Aslı İbrahim Yinal olup, Tuğrul ve Çağrı beylerin amcası Yusuf Yinal'ın oğlu olup, aynı zamanda anne bir baba ayrı kardeşleriydi. Çağrı ve Tuğrul Beylerin babaları Mikail erken vefât ettiğinden anneleri amcaları Yusuf Yinal ile evlendirilmiştir.

arkalarından gitti. Oğuzlar birçok yerleri çiğneyerek Trabzon'a kadar geldiler. Elli bin kadar Rum askeri onlara karşı çıktıysa da vâki olan muhârebelerde mağlûb ve perişan oldular. Birçok asilzadeler Türklere esir düştüler.

Oğuzlular daha birçok yerlere akın ederek yüz bin kadar esir ve hesabsız mal ile döndüler. Haleb ve hudut eyâletleri (Ben-i Mirdas) elinde idi. Selçûkîlerden Alparslan'ın nüfûz ve kuvveti günden güne artıyordu; Haleb ve Avâsım emiri bulunan (Mahmud b. Salih b. Mirdas) Alparslan'ın nüfûzunu görerek korkuya düştü. Ben-i Mirdas'ın Selçûkîlere karşı koyacak kuvvetleri yoktu. Mahmud kendi memleketlerine emirler göndererek Halife (Kaim Biemrillah) ile Sultân Alp Arslan nâmına hutbe okuttu. Bu suretle Mer'aş ve havâlisi (463) (M.1070) senesinde Türk nüfûzu altına girmiş oldu. Bu esnâda Alparslan Diyarbekir'e gitmişti. Diyarbekir emiri (Mervanoğlu Nasr) ona arz-ı itaatle yüz bin altın takdim etti. Sultân onu yerinde bırakarak Haleb'e geldi. Haleb de dahi Mahmut arz-ı itaat etmekle o da yerinde bırakıldı. Alparslan Haleb'ten Hoy'a gitmişti. Rumların büyük bir ordu ile İslâm memleketleri üzerine geldiklerini işittiği gibi hemen tedârikât-ı lâzîmede bulunarak ikmâlinde karşılarına koştı. Alparslan cesur, açık yürekli, sevimli ve bozulmamış tam bir Türk idi. (Ahlât) civarında Rum ordusundan bir kısmına çattı. Ve onları darmadağın etti. Daha ilerde Rumların büyük ordusuna yaklaştı. Tekbir alarak arslancasına dalkılıç düşman ordusuna saldırdı. Pâdişâhlarını en önde gören Türk babayığitleri de düşmana hücum ettiler. Kendilerinin beş misli olan Rum askerini perişanla, kumandanları olan imparator (Romanus)'u esir ettiler. Alparslan herifin murdar kanına girmeyerek onu azâd eyledi ve büyüklük gösterdi.

Bu muhârebe Türklerin nüfûz ve kuvvetini büsbütün artırdı. (487) (M.1094-95) senesinde halife (Müstezhirbillah) zamanında Selçûkî sultânı (Berkyaruk)* ile amcası Teniş** arasında muhârebe başlamıştı. Teniş¹ Şam'dan büyük bir ordu ile Haleb üzerine yürüdü.

* Berkyaruk – doğrusu (Börkü yaruk) olsa gerektir. Börk bir nevi sarıktır.

** Teniş doğrusu (Tanış) dır. Tanışmak mastarıdır.

¹ Bu hadise de geçen Teniş değil, Melikşah'ın kardeşi, Alpaslan'ın oğlu Tutuş'tur. Tacü'd-Devle Tutuş abisi Melikşah tarafından 1078'de Sûriye melikliğine ta'yin edilmiş olup, 1092'de sultânın ölümüyle yeğeni Berkiyaruk'a karşı saltanat

(Kasımüddeve Aksengur-Aksungur) ile Ruha ve Harran valisi bulunan (Bozan) birleşip Berkiyaruk dahi imdat için (Kırbaga: Kırboğa)'yı askerle gönderdi; Haleb'e altı saat mesâfede bulunan (Tellü's-sultân) nâmı mevkiî de vukua gelen muhârebede Tanış ğalebe ederek Haleb'i zapt ve Bozanı katl ile Kırboğayı haps eyledi. Badehu el-Cezire ve Mer'aş havâlisini ve Diyarbekir'i Azarbaycan'ı zabteyledi. Tanış'ın maktul olması üzerine bu havâli oğlu (Rıdvân)'nın eline geçti. Anadolu'da Selçûkîlerden fütühatı en çok ileri götüren ve Anadolu'da Türklüğü yerleştiren zât Melikşâh'ın hemşirezadesi olan Katılmışoğlu Süleyman'dır. Süleyman İznik'e kadar hemen bütün Anadolu'nun dah'lî aksamını zabtetmiş idi. Süleyman'dan sonra oğlu Davut geçerek Anadolu'da bir Pâdişâhlık kurmuş ve Konya'yı payitaht edinmişti.* Bu halis Türk on beş sene kadar kılınç salladıktan sonra (500) (M. 1107) târihinde vefât ederek yerine kardeşi Kılınç Arslan geçti.¹ Bunun zamanında Ehl-i Salîb muhârebeleri şiddetlenmişti. Bu esnâlarda başka İslâm memleketlerinin hali karmakarışık idi. Halifelerin hiçbir nüfuzu kalmamıştı. Kuru bir unvan ve gösterişten başka bir şeyleri yoktu; vakitlerini zevk ve safahatle geçirirlerdi. İslâmlığı bahr-i muhî-i Atlasî'den Himalaya dağlarına kadar yayan ve pek az zaman zarfında dünyanın -o vakitlerce- ma'lûm olan nisfına yakın bir kısmını feth eden Arablar yorulmuş; eski hararetlerini pek çabuk ğâib etmişlerdi.

iddiâsında bulunarak ayaklanmış olup, 1094'de yapılan savaşta İran'da öldürülmüştür. Tutuş'un Tekiş adında başka bir kardeşi daha vardı. O da Berkiyaruk'a karşı isyan ederek İran'ın doğusunda Merv taraflarında müstakil bir idâre oluşturmaya çalışsa da başarılı olamamıştır.

* Arabça bir kaide olarak (Davut) bir vav ile yazılmak âdet ise de Türkün Davut'u iki vavla olmalıdır. Arabça bir kaide Türkçe de tatbik edilemez.

¹ Burada bir bilgi hatası olmalıdır. Çünkü 1075'de İznik'i ele geçirerek Türkiye Selçûklularını kuran Süleyman şah, 1086'da Halep'de Tutuş'la girdiği savaşta yenik düşerek ölmüş ya da intihar etmişti. Bu sırada Büyük Selçûklu sultânı Melikşâh, Süleymanşah'ın oğullarını ele geçirerek İsfahan'a götürmüştü. Anadolu ise 1086'dan 1092'ye kadar Süleymanşah'ın komutanları tarafından idâre edilmiştir. Süleymanşah'ın Davud adlı bir oğlu olmayıp Dölet ya da Devlet denilen bir kardeşi vardır. 1092'de Melikşâh'ın ölümüyle İsfahan'da gözetim altında tutulduğu yerden kaçan I. Kılıç Arslan İznik'e gelerek babasının tahtına geçmişti

Artık Arablarda cenk ve cidâl için ne kollarında kuvvet ne de kalblerinde azm u sebât ve mâneviyat kalmıştı. İslâmiyeti korumak için başka bir kuvvete, taze bir kana, bozulmadık bir millete ihtiyâc vardı: Bu da ancak Türklerle olabilirdi. Dünyanın en bâkir ve fedakâr bir soyu olan Türkleri (Hayya ale'l-Felah) sedası şarktan ğarba doğru sürükleyip getiriyordu. İslâmlığın sâdik ve samimi aslanları tâ halife Me'mun zamanında din yolunda kanlarını dökmeğe başlamışlardı. Şiilik ve Sünnilik gibi iki siyâsî entrika yüzünden Arablar ve İslâmlar parçalanmış ve birbirine düşman kesilmişti. Bu mezheb gürültülerinden uzak düşen yeni bir kavmin İslâmlığı gerekti ki Müslümanlığı koruyabilsin. İşte bu millet de Altayların altın yürekli erleri idi. Cenâb-ı Hak, Ulu Tanrı, Arabın sürat ve çalakisini ve daha doğrusu sebâtsizliğini Türkün metânet ve sebâtiyle itmâm buyurmak istedi de Türkleri Müslümanlık şerefi ile müşerref kıldı. Ve büyük bir tehlike geçiren Müslümanlığı ve Müslüman memleketlerini bu suretle kurtardı.

Bir taraftan İspanya'nın İslâm idâresinde bulunması, diğer taraftan Anadolu'da Türk yiğitlerinin ilerlemesi Avrupa'yı tehlike altına alıyordu. Bunu gören Papalar ve bazı papazlar din nâmına ortalığı yaygara ile doldurmağa başladılar. Hristiyanlığın tehlikede bulunduğu bütün mütefekkir kafalarca anlaşılmış idi. Makamât-ı mukaddeseyi İslâmların elinden almak bahanesiyle İslâm dünyası üzerine dinî bir muhârebe açıldı. İşte Ehl-i Salîb!.. Her taraftan sürü sürü ve Hristiyanlar büyük kitleler şeklinde İslâm memleketleri üzerine akıp geliyordu. O vakitler bunlara karşı koyacak bir İslâm ümmeti var ise o da Türklerdi. Daha ilk hareketlerinde Ehl-i Salip karşılarında Türk kılıçlarını gördüler; ezildiler; kahroldular. Fakat arkası kesilmedi. Gözlerini kan bürümüş olan vahşi, hunhar birtakım canavar sürüleri daha geliyordu. Bunların hepsine (Kılıçaslan) mukabele ediyordu. Kılıçaslan yalnız başına kalmış ve ordusu büsbütün mahvolma tehlikelerine varmıştı. Muhârebeyi meydan muhârebesi halinden çıkararak çete muhârebeleri şekline sokmağa mecbur oldu.

Bu suretle meydanı boş bulan Salîbîler Anadolu içlerine daldılar; önlerine gelen Müslümanları kese biçer bir kısmı Karaman taraflarından Çukurova ve Adana taraflarına, diğer kısmı da (Gürün) ve Albistan tarîki ile Mer'aş'a sarkdılar.

Bu sıralarda (Gud Feruva)'nın¹ birâderi (Boduen)² ordudan ayrılarak ve yerli hristiyanlardan dahi kendisine hayli arkadaş bularak ileri hareketle Urfa'yı istilâ ve orada bir kontluk teşkil eyledi. Ehl-i Salîb (1097) senesinin ilkbaharında Gökşun'dan hareketle Yenice Kal'a dağlarını aştılar. Birçok süvâri zayi ederek çok zahmet çektikleri için bu dağlara (Şeytan dağları) ismini vermişler.* Aynı senenin Mayısı ibtidâlarında³ (Cermanika-veya Marsiya) dedikleri Mer'aş'a dâhil oldular. Mer'aş'ın o vakit seknesinin hemen hepsi de yerli Histiyanlardan ibâret olduğundan Ehl-i Salîbe hüsn ü kabul ile onlara katıldılar. Yalnız bu kal'ade bir miktar İslâm askeri var imiş. Bunlar Ehl-i Salîb'in tekarrubu haberini alır almaz her biri bir tarafa savuşmuşlar. Bilâhare Urfa hükümdarlığına ta'yîn olunan Boduen'in zevcesi vefât etmekle burada defn edilmiştir. Balduen veya Boduen Urfa'ya gidip (Toros) nâmındaki Rum beğinden hüsnü kabul gördü.

Evlâdı makamında oraya hükümdar kaldı. Ehl-i Salîb Mer'aş'ta bir katolik kilisesi tesis ve bir Latin piskoposluğu teşkil ettikten sonra Antakya'ya doğru hareket ettiler. Orasını dahi (1098) senesinin haziranında dokuz ay muhâsaradan sonra işgal ettiler. Ehl-i Salîb şehre girince yerli Hristiyanlar da onlara katılarak İslâmlara etmedik fenâliklar bırakmadılar. Antakya'ya (Boemouda)⁴ isminde bir cenerali hükümdar ta'yîn ettiler ki Mer'aş dahi bir müddet bu hükümdarın himayesi altında bulunmuştur.

Ehl-i Salîb, Mer'aş ve havâlisini ve belki bütün Anadolu'yu güç çığneyebilirdi. Fakat İslâmlar arasında ittifak yoktu; hattâ Türklerin Ehl-i Salîbe karşı kazandıkları muvaffakiyetler bazı İslâm sultânlarının hasetlerini tahrik ediyordu. Ezcümle Mısır'da hilâfet davasında bulunan (Müsta'li Biemrillah) utanmadan Ehl-i Salîbi Türklerin zararına davet ediyordu.

¹ I. Haçlı seferine komutanlık yapan Fransız asıllı Godefroy'dur. Kudüs kralı olup 1101'de ölmüştür.

² Aslı Baudoin Boulogne I, olup önce Urfa kontu daha sonra da ağabeyi Godefroy'un yerine Kudüs kralı olmuştur.

* Hariflerin (şeytan dağları) tesmiye ettikleri dağları ben gezdim, gördüm hakikaten sarp ve geçilmesi çok müşkil.

³ Haçlılar 15 Ekim 1097'de Mer'aş'a ulaşmışlardır.

⁴ Norman asıllı Robert'in oğlu Boemond I olup Antakya kontluğunu kurmuştur.

Bu yüzden milyonlarca Müslüman kanı döküldü ve Kudüs'te bir Hristiyan krallığı vücûda geldi. Antakya, Urfa, Mer'aş ve tevvabii bir zamanlar Ehl-i Salîb elinde kaldı. Ehl-i Salîb'in şimâl hududu Mer'aş ve cenûb hududu Mısır'a doğru uzanıyordu. Anadolu'nun bundan başka yerlerinin çoğu yine Türklerin elinde bulunuyordu. Ara sıra Türkler Ehl-i Salîbe ehemmiyetli dayaklar atıyorlardı. O vakte kadar birbiriyle muhârebe halinde bulunan Mardin Emiri (Artukoğlu Muiniddevle Sakman)¹ ile Musul Emiri (Şemsüddevle Çökürmüş) barışarak Fırat kurbunda Ehl-i Salîb'in bir fırkasına iyi bir kılıç atarlar ve birçok üsera ve emvâl alırlar. Fakat Mer'aş ve Urfa gibi birçok Anadolu şehirleri hâlâ Ehl-i Salîb'in elinde bulunuyordu. Bu sıralarda idi ki Musul da (Aksungur Bursuki: Porsuk) adında bir Türk dilâveri vâli bulunuyordu.* Etrâfına topladığı on beş bin süvâriyle Ruha kal'asını muhâsara eyledi. Mer'aş mutasarrıfı bulunan (Küvasil -Kont Vasil-)² fevt olmuş ve yerine karısı geçmişti. Karı İslâmların Ruha'yı muhâsara ettiklerini haber alınca korkarak Mer'aş'ı teslim etmek için memur gönderilmesini Aksungur'a yazarak Aksungur tarafından gönderilen bir bölükbaşıya Mer'aş'ı teslim eder. Bunun üzerine bu taraflarda bulunan Ehl-i Salîb döküntüleri de savuşup giderler.

Kılıçaslan'dan sonra Ehl-i Salîbe en büyük darbeleri yine Türk askerleri eliyle Selahaddin Eyyubi uruyordu. Selahaddin, Sûriye ve Filistin taraflarını Ehl-i Salîb elinden kurtarıyordu. Kudüs'ü tekrar feth ediyordu. Kudüs'ün tekrar İslâmların eline geçmesi üzerine Avrupa'da yine papazlar feryâda ve halkı İslâmlar aleyhine teşvike başladılar.

Avrupa'dan Almanya imparatoru ve İngiltere kralı gibi büyük hükümdarlar İslâm memleketleri üzerine yüklendiler. Bu aralık Tarsus ve Adana taraflarında ve Mer'aş havâlisinde Ermeniler müstakilane bir surette hareket etmeğe vakit bulmuşlar ve İslâmları katliam

¹ Artuk Bey'in oğlu Sökmen.

* Aksungur yazmak doğru değildir. Sungur yazılmalı sungur atmaca neviden bir kuşun adıdır. Bursuk, Porsuk kelimesinin bozuntusudur.

² Doğrusu Goğ Vasil olup, Ermeni asıllı Mer'aş ve Keysun senyörüydü.

etmişlerdi. Adana ve Sis taraflarında icrâ-yı hükümete yeltenen (Lafun)¹ Almanya imparatoruna itaatle Ehl-i Salîbe katılmıştı.

Daha evvelce Mer'aş havâlisinde Lion nâmında bir Ermeni teferrüd etmişti. Konya Selçûkîlerinden Gıyaseddin, Antakya ve Antalya şehirlerini Ehl-i Salîb'ten temizledikten sonra (605) târih-i Hicrisinde (M.1208-09) Mer'aş ve mülhakatını dahi Lion'nun oğlu elinden aldı. Konya Selçûkîleri'nin hâli de iyi gitmiyor, dâhilî ihtilâllerle boş yere Türk kanı dökülüyordu. Bu gürültüler esnâsında tekrar Ermeniler tahakküme başladılar. (630) sene-yi Hicriyelerinde (M.1232-33) Mısır Sultânı (Melik Kâmil b. Âdil) ile Konya pâdişâhı sultân (Keykubat Alaaddin)in araları açılmıştı. (631) de (M.1233-34) Mısır Sultânı büyük bir ordu ile Mısır'dan çıkıp Anadolu'ya yürüdü. Yolda kendisine birçok ümerâ dahi katıldı.

(632) senesinde (M.1234-35) Mer'aş'a muvasalatla Mer'aş ve (Tell-Hamdun²)'u Ermenilerden kurtardı. Ordusunu (Göksu: Göksun)³ üzerinde kurdu. Fakat daha evvel Sultân Keykubat derbent ve geçitleri tutmuş idi. Hareket-i askeriyye için elverişli olmayan dağlar arasında iş göremeyeceğini sultân-ı Mısır anlamasıyla Diyarbekir ve Harput taraflarına dönmeye mecbur oldu. Bu muhârebelerde Sûriye dâhilindeki Ehl-i Salîbi ve Mer'aş Ermenilerini yıldırان (Melik Eşref Salah Halil)⁴ idi.

¹ Kilikya Ermeni prensi Leon.

² Tell-Hamdun Kadirli ve Kozan arasında târihi bir şehirin adıdır. Bu gün kal'ası ve harabeleri bulunmaktadır.

³ Melik Kamil'in ordusu Selçûkluların üzerine Pazarcık-Göynük üzerinden Göksu nehri yakınında bulunan Akçaderbent geçitlerinden yürümek istemiştir. Ancak Selçûklu Sultânı Alâeddin Keykubat bu geçidi tutarak, Eyyubilerin önünü kesmiştir. Buradan Anadolu'ya giremeyeceğini anlayan Kamil, ise Harput üzerinden geçmeyi denese de başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmıştır.

⁴ 1290-93 yıllarında babası Seyfeddin Kalavun'un yerine Memluk sultânı olan Melik el-Eşref Halil b. Kalavun, 1291'de Filistin'de son Haçlı kal'ası Akka'yı fethederek onların Ortadoğu'daki kalıntılarına son vermişti. 1292'de de Fırat'ın batısında Ermenilerin elinde bulunan Rumkal'a, Eşref Halil tarafından fethedilmiştir. Sultân Mer'aş'a kadar sefer yaptıysa da Mer'aş'ın Memlukların eline geçiş târihi 1298'de Hüsameddin Laçin zamanında olmuştur.

(657) sene-yi Hicriyesinde İran'da (İlhaniye)* hükümetinin müessisi olan Hülâgû** Han el-Cezire'yi istilâ ile Fırat'ı geçti ve Haleb üzerine yürüdü. Hülâgû kendisine dehâlet eden Hama ve Humus ahâlisine afv ile muamele eder ve karşı koyanlara biraz şiddetli davranırdı. Sâir Türk büyüklerine isnad-ı âdet olan mezâlim Hülâgû Han hakkında dahi nakl ve rivâyet olunmakta ise de bunların düşman kalemler tarafından yazılmış bulunduğu cihetle hiçbir kıymeti ve ehemmiyetleri yoktur.¹ Her muhârebede birçok adamın telef olacağı bir emr-i tabiidir: İskender'in, Napolyon'un vesâirlerin binlerce fenâlıkları unutulurda bir Türk hükümdarının en ufak bir şeyi yalanlarla mübalağalarla büyütülür. Bunu aynen tercüme ve nakl eden Türklere teessüf etmemek elden gelmez... Bu unutulmuş ve itham edilen Türk cihângirlerini tanımak ve tanıtmak biz Türk gençleri için bir vazîfe-i milliyedir.

(657) senelerine (M.1258) doğru Mer'aş² ve havâlisi de Moğol Türklerinin idâresi altına giriyordu. Karakurum'da Kaanlık tahtında oturan (Mengü Kaan) vefât etmekle Cengiz Han'ın torunları ve oğulları arasında ihtilaf düştü.

Bunun üzerine Hülâgû Sûriye ümerâsından (Ketbaga: Kitboğa)'yı muhafız ta'yîn ile Irak'a döndü. Hülâgû'nün Sûriye'ye sarkmasını Mısır için tehlikeli gören Mısır ümerâsından ve yine Türklere Melik Muzaffer Kuduz, Türk kölemenlerini toplayarak Sûriye üzerine yürüdü. Yapılan muhârebede Kitboğa öldü. Bu

* İlhan memleket beyi demekti

** Hülâgû – Moğol türkçesinde kula renkli ata derlermiş.

¹ Müellif o dönem ki târih anlayışına göre Moğolların Türk olduğu tezine inanarak Hülâgû Han'ın Anadolu, Irak ve Sûriye'deki Müslümanlara yaptığı zulüm ve katliamları görmezlikten gelmektedir. Oysa ki bugün batılı ve doğulu bütün târihçiler Moğolların Ortadoğu, Türkistan ve Rusya'da uyguladıkları vahşetleri kabul etmektedirler.

² Selçûkluların Moğollar karşısındaki acziyeti yüzünden Mer'aş'ta bulunan vâli şehri terk ederek kaçınca, burayı Kilikya bölgesinde bulunan Ermeniler istilâ ettiler. Moğollara tabi olan Ermeniler Mer'aş'ın kendilerinin olmasını onlara kabul ettirdiler. Onların Mer'aş'taki idâresi 1298'de Memlukların şehri fethetmesine kadar devam etti.

muhârebelerde Mısır kölemenlerinden (Beybers: Bayburs)* çok yararlık göstermiştir. Harb netîcesinde Hülâgû Han Sûriye ve Bilad-ı Şam'la Haleb'i elden çıkarmıştı. İcapsız yere bir kere daha kardeş kanı dökülmüş oldu. (659) (M.1260) târihinde tekrar Moğol ordusu bu havâliyi urdular ise de sonra yine çekilmişlerdir. Hülâgû Han'ın istilâsı sıralarında Sis, Ermeni tekfurlarının* elinde bulunuyordu. Mer'aş ve Behisni tekfura tabii idi. Tekfur, Ayasofya isminde bir de kilise yaptırmıştır ki kilise Zülkadir oğullarından Alaüddevle tarafından Cami-i Kebir'e¹ tahvîl edilmiştir.

Mer'aş ve Kozan dağlarında Ermeniler arâzinin sarplığından istifade ederek az çok âsûde bir halde yaşıyorlardı. Hülâgû Han'ın Sûriye ve Şam taraflarını istilâ etmesi üzerine Sis tekfuru bulunan (Hiyyum)² Hülâgû'ya haraç-güzâr oldu. İtaat etti.

Hiyyum Hülâgû Han'ın himayesine girmesinden istifade ederek İslâmlara icrâ-yı mezâlime başladı (664) (M. 1265-66) de Mısır sultânı (Melik Zahir Bayburs)³ ümerâsından bazılarını Sis üzerine gönderdi. Onlar dahi varıp Hiyyum'un askerlerini urdular ve iki oğlundan birini katl ve birini esir ettiler. Heyyum birçok mal vererek oğlu Leon'u kurtardı; yerine Leon'u geçirdi. Kendisi rahib gibi bir kiliseye kapandı. (673) senesinde (M. 1274-75) Sultân Bayburs Sis'i feth ve tahrîb etmiştir. Selçûkîlerden Konya sultânı olan (Gıyaseddin Keyhüsrev) henüz çocuk bulunduğundan idâre-i hükümet na-chiller ellerinde kalmıştı. Zaten hükümet-i Selçûkîye Moğolların himayesine altına girmiş ve haraç-güzâr olmuştu. Moğollar ile arası açık olan Mısır hâkimi Sultân Bayburs (675) (M. 1277) senesinde Anadolu

* Beybers şeklinde yazmak hatadır. Doğrusu Baybursdur. Bay asıl Türkçe bey demektir.

* Anadolu da bulunan Rum ve Ermeni derebeylerine eskiden tekfur ünvanı verilirdi. Bu kelime Ermenice (Takafur) suretinde yazılırsa da kelimenin aslı Farisidir (tacur) dan bozulmuştur. Türk şîvesinde dahi (tekir) denilir; kir dağı, tekir çayırı gibi.

¹ Bu günkü Ulu Camii'nin kiliseden camiye çevrildiği iddiâ edilse de bu kesin değildir. Sanat târihçilerin bir kısmı bunu kabul etse de ekseriyeti ret etmektedirler. Zaten Maraş'ta bu dönem Ermeni azdır. Varsa da bu genişlikte bir kiliseye ihtiyaç hissedecek kadar yoktur.

² Doğrusu "Hetum" olmalıdır

³ Sultân Zahir Baybars el-Bundukdarî (1260-1270) yılları arasında Memluk devletini yöneten Kıpçak asıllı bir Türktü.

üzerine yürüdü bu suretle Konya'yı Moğolların elinden kurtarmak istiyordu. Bayburs, Mer'aş ve Halep tarîki ile hareket ediyordu. Bunu haber alan Moğollar Albistan'da Bayburs'ın önünü kesmek üzere toplandılar. 675 (M. Nisan-Mayıs 1277) senesinin Zilkadesinde Albistan'a vasil oldular. Vuku'a gelen muhârebede Moğollar fenâ halde bozuldular. Bundan sonra Sultân Bayburs Kayseri'ye gitti. Orada zâhiresizlikten ileriye gidemeyip ricat etti ve Amik ovasında ordusunu kurdu; Hülâgû Hanın oğlu (Abaka: Abakay) Han bu felaketten haberdar olarak büyük bir ordu ile Albistan'a geldi. Moğolların öldürülen askerlerini ve beğlerini gördüğü gibi çok müteessir oldu. Bu öfke Selçûk hükümetinin mahvını tesri' etmiştir.

Zaten Selçûkîler tamamıyla Acemleşmişlerdi. Saltanatı kuran babalarının adları hep Türk adı olduğu halde bunlar Acem isimleri alıyorlar ve yazıları Farsça yazıyorlardı. İran'da Hülâgû Han ordusu önünden kaçan ahlâkı bozuk Farslılar Konya saltanatını dahi telvis etmişlerdi. Her sınıftan mürâî, dalkavuk, ayyaş, kalleş herifler dolmuştu. Bu hükümeti de Abbasî hilâfeti gibi çarçabuk kokuttular.

Selçûk oğulları Hz Mevlâna (Kuddise Sırruhu) gibi büyüklerin nâsihatlerini dinlemiyorlardı. Bereket versin ki şarktan daha saf ve sağlam Türkler geliyor ve kan yine temizleniyordu. Karamanoğlu Mehmet Beğ* de saray-ı hükümetten atılan Türk dilini ihyâ ediyordu. Mehmet Beyin: "Türk dili mahvoluyor; buna bir çare bulmalı" dediği meşhûrdur..

Zülkadir Oğulları

Tûran büyük bir denize benzetilebilirse bu deniz ara sıra coşarak** etrâfına büyük dalgalar atar; her tarafı kaplar; basar, hattâ bu

* Karaman: Kara adam demektir. Men Türk dilinde adam ve zat mukabilinde kullanılır. Kösemen: Köse adam, Kocaman: koca adam, şişemen: şiş adam vesâire... Men kelimesi lahik olduğu kelimenin ahengine göre değişir. Ahengi sakil olan kelimelerde man şeklini alır (şişman) demek doğru değildir, bunu ğarb-i Anadolu da şişmen suretinde kullanırlar ki şiveye muvâfıktır. Türkmen Türk adam demektir. "Türk imandan bozulmuş" diyenler cahillik ve garazkârlık etmiş olurlar

** Deniz kelimesinin aslı engizdir. Ma'lûm olduğu üzere şark Türkçesinde Dal yoktur. Hâlâ şimâl Türkleri bunu (Engiz) diye söylerler. Engiz kelimesi (Tonguz)

attığı dalgalardan, denizler, göller meydana gelir. Bunlar da coşar da coşar ve yaşar. Ana denizle olan alâka ve bağlantıları kesilir; tamamıyla müstakil bir hâl alır.

Târihte Tûran birkaç def'a coşmuş, köpürmüş ve bütün dünyayı kaplamıştır. (Hiyongnu) tufanı Çin'i, (Hun) tufanı Avrupa'yı (Moğol) tufanı Asya ve Avrupa'yı (Tatar) tufanı Hint ve İran'ı (Selçûklü ve Osmanlı: Kaya hanlı) tufanı üç mağlum kıtayı alt üst etmiş.

Türk fütühatı yalnız Avrupa, Asya, Afrika kıtalarına münhasır kalmamış: Bu büyük soy Behrenk (Berink) tarîkiyle Amerika'ya da geçmiş. Binlerce sene evvel oralarda yerleşmiş. Toltek ve Aztek vesâire gibi kavimler, hükümetler ve medeniyetler vücûda getirmiş. (1877) senesinde Şimâlî Amerika da (Devin Port) kurbunda bulunan eski bir taşta Hitit Türkleri âsârına müşabih resimler görülmüştür. Eskimolar, Moğol ırkındandır. Meksiko'ya yayılan bir soy vardır ki Sibiryadaki (Tonguz)larla ahlâk ve sîma cihetiyle hiçbir farkı yoktur

Hülâsa Türk istilâları târihte karınlar değiştirmiş, târihler yaşatmış ve medeniyetler yaratmıştır. Bu feyyaz ve uluğ deniz Cengiz Han zamanında daha taşmış, etrâfindaki dağları, dereleri çiğnemişti. Bu herc ü merc esnâsında bazı dalgalar uzaklara kadar gidiyor her engeli yıkıyor, kırıyor. Kendi cevelanına müsait sahaları hazırlıyordu, hava düzeldi, fırtına durdu, büyük deniz çekildi. Fakat ana denizden ayrılan koca koca parçalardan bir takımları geldikleri yerlerde kaldılar. Ayrıca birer deryâ ile göl vücûda getirdiler. Onlardan biri de bilâhire Osmanlı denizine karışan (Zülkadriye) gölüdür.

Cengiz Han'ın Türkistan taraflarını (Gök bayrak) altına çağırıldığı sıralarda oralarda bir takım aşîretler ğarba doğru göçüp geliyorlardı. (Zülkadr veya Zulkâdir) nâmında bir beğîn idâresi altında bir Türk aşîreti bu esnâda Anadolu'ya geçti.

Yaz zamanlarında Albistan taraflarındaki yaylaklarda, kış vakitlerinde dahi Mer'aş ovalarında vakit geçirmeğe başladılar. Anadolu'da (Tavaif-i Mülûk¹) devri olan bu zamanlarda Zülkadirîliler

arasında münâsebet vardır. Sibiryâ'nın deniz sahilinde sakin bulunan Türkler yine Tonguz derler. Tonguzların birçoğu âdet ve dinlerini muhafaza ediyorlar...

¹ Tavaif-i Mülûk: Beylikler dönemi demektir.

de istiklâle yeltendiler. (180) sene kadar icrâ-i hükümet etmişlerse de çok kereler istiklâl-i tamme mazhar olamayıp gâh Mısır sultânlarına, gâh Osmanlı pâdişâhlarına tabi ola gelmişlerdir.* Bazı târihlerde Zülkadriyelerin, Mülûk-i Sasaniye sülâlesinden oldukları yazılmış ise de gerek Zülkadriye hükümdarlarının bazılarının isimleri ve gerek delâil-i sâire dolayısıyla anlaşılıyor ki, bu cihet katiiyen doğru değildir. Hattâ Zülkadriye ümerâsından bazılarına ait mahkukât ve âsârda dahi Sasaniye sülâlesinden oldukları yazılmış ve zabıtlarda dahi Sasani ünvânı konulmuş ise de saltanat ve hâkimiyete istihkak iddiâsı ve Acemlik modası için böyle yapmış olduklarında şüphe yoktur.

Zeyneddin Karaca Beğ

(710) târih-i Hicrisinde (M. 1310-11) Zülkadir Beyin vefâtı üzerine yerine geçen oğlu Karaca Beğ aşîret beği oldu. Yirmi sene kadar aşîretini hüsnü idâre etti ve Zülkadir hükümetine temel attı. Esasen cesur olan Karaca Beğ Mısır ve Şam ümerâsı ile beraber cenklere iştak eder ve çok yararlıklar gösterirdi. Muhârebelerde aldığı malların birçoğunu etrâfındaki silah arkadaşlarına taksîm ederdi.

Mûmâileyhin sehâsını gören birçok kimse kendisine takıldılar; yardımcı oldular. Günden güne kuvvetinin arttığını gören Karaca Beğ (740) (M. 1339-40) târihinde Albistan'ı ve Mer'âş'ı zapt ile ilan-ı hükümet eyledi. Zülkadriye hükümetinin istiklâl târihi buradan başlar.

* Zülkadir kelimesini bazı târihler (Zülkâdir) şeklinde yazıyorlar. Hâla Mer'âş ahâlisi bunların ahfadına (Zülkâdirli) derler. Zülkadriye hükümetinin müessisi olan Zülkadir beyin oğlu Zeyneddin Karaca Bey zamanlarında yaşayan Arab müverrihlerinden İbni Şahne târihinde bu kelimeyi dâima Dulkâdir şeklinde yazıyor. Kelime arabça olsa idi tabi İbni Şahne Zulkadr şeklinde yazacaktı. Husûsan Arab müverrihlerinin birçok kelimeleri yapıp yakıştırarak Arabçada birer kalıba solmak itiyatlarıdır. Şüphesiz İbni Şahne bu kelimeyi birçok def'alar işitti de Dulkadir yazdı. Buna binâen bu kelime Arabça Zülkadr veya Zülkâdir olmayıp Türkçe Dulkadirdir. Nasıl ki Zülkadriyeliler kendilerini Sâsânîyana nisbet etmişlerse bu kelimeyi de Arabça bir şekle koymuşlardır. İbni Şahne'nin târihinden bir nüsha Nûr-ı Osmaniye kütüphanesinde mevcûddur.

İçel Maârif Müdürü
Besim Atalay

Aşîreti hükümet hâline getiren Karaca Beğ, Orhan Gazi’de görülen (mezaya) ve dehanın bir çoğundan mahrum idi. Karaca Beğ cesur bir aşîret beği idi. İdâre tesisini mülk için lâzım gelen esasları düşünecek bir kafaya mâlik değildi. Onun için meydana getirdiği hükümet iyi ve sağlam tesisat ve teşkilâta istinat etmiyordu. İlân-ı hükümetinden sonra da kabîle ve hükümetini yine aşîret tarzında idâre ediyordu. Son zamanına kadar böyle devam etti. Kavi ve sağlam bir heyet-i ictimâiye vücûda getiremedi.

Kendinden sonra gelenler arasında dahi Alaaddin Paşa, Çandarlılar gibi mütefekkir ve yüksek zekâlî kimseler zuhûr etmediğinden hükümeti iyi kurulamadı

Buna bir takım başka sebebler de inzımam etti. Binâenaleyh Zülkadriye bir hükümet-i tabia olmaktan kurtulamadı. (745) senesinde (M. 1344–45) Karaca Beğ ile Haleb valisi (Yel bega: Yelboğa)’nın araları açılmıştı. Haleb valisi mühim miktarda askerle Karaca üzerine yürüdü. Karaca Beğ ilk muhârebede mağlûb oldu. Mer’aş’ın ğarbî cenûbîsinde bulunan (Düldül: Yavşan) dağına çekildi. Yelboğa Karaca’nın âilesini esir etti. Karaca Beğ Düldül dağında askerini yeniden tanzim etti. Böyle sarp dağlarda iş görmeğe alışmayan Mısır süvârilerini bozdu, dağıttı. Bunun üzerine Mısır sultânı Haleb valisini takdir ile Karaca Beğe müdâraya başladı ve esir olan âilesini bir eman nâme ile iâde eyledi. Bu harbten sonra Karaca Beğ bir azamet peyda etti (Melik Kahir) ünvanını alarak icrâ-yı istibdâta koyuldu. Mısır sultânlarından (Melik Nasır¹) zamanından beri Sis tekfurları Mısırlılara haraç veriyorlardı. (748) senesinde (M. 1347-48) Karaca Beğ Sis tekfuru üzerine yürüdü. Askerlerini bozdu; Mısır’a gönderdikleri haracın bundan sonra kendisine gönderilmesini emretti.* Bu

¹ Melik Nasır: Memluk Sultânı Seyfeddin Kalavun’un (1279-1290) oğlu olup 1292 târihinden i’tibâren 1342’ye kadar 50 yıla yakın saltanat sürdü. Bu geçen süre de kısa aralıklarla iki kez tahtı terk etmek zorunda kalsa da 1310’dan i’tibâren 1341’e kadar başta kaldı. Memlukların büyük sultânlarından biri olarak kabul edilir.

* Sis tekfurluğu 766 senesinde Sultân-ı Mısır (Melik Eşref)’in emriyle ortadan kaldırılmıştır. Şu sûretle yılan yuvası Kurutulmuş oldu. (780) senesinde Adana ve Çukurova’da Türkmen Beylerinden Ramazanoğlu Ahmed Bey istiklâlini ilan etmiştir. (Bu târihler hatalıdır. Sis Ermeni tekfurluğu 1374’de Memluk sultânı Hacı zamanında ortadan kaldırıldı. 1354’de Karaca Bey’in ölümüyle de Türkmenlerin başına Ramazanoğlu Ahmed bey ta’yîn edildi) (H)

suretle Mısır hükümeti ile arası açıldı. Mısır sultânının emriyle Şam valisi, Karaca Beğ'in üzerine asker çekti. Karaca mağlûb oldu ve Sivas'a kaçtı: Fakat oradan tutulup Mısır'a götürüldü. Ve orada 780¹ târihinde idam edildi. Bu suretle (Melik Kahir) Kahire'de kahrolundu

Halil Beğ

Karaca Beğ'in idamı üzerine (780) 754 (M. 1354) târihinde yerine oğlu Halil Beğ geçti. Halil Beğ evvelce Mısır sultânına arz-ı itaat etti. Babasının son zamanlarında Mübarek Şâh eline düşen Albistan'ı tekrar zapt ile payitaht ittihâz eyledi. Mer'aş, Malatya ve Harput taraflarını dahi aldı; gündün güne artan kuvvetine güvenerek Haleb'i tehdit ve zapta kıyam ve Mısırlılara muhâlefetle ilan-ı istiklâl etti.

Mısır sultânı (Melik Salih) Halep ve Şam valilerini Halil Beğ'in tutulmasına memur etmiş ise de üzerine gelen orduyu bozdu. Mısırlılar harben muvaffak olamayacaklarını anladılar. Başka yolda ele getirmeyi düşündüler. Mısır sultânının tarafgiri olan Harput hâkimi İbrahim Beğ sultân tarafından itma' ile Halil Beğ üzerine musallat kılındı. Halil Beğ'i fırsatını düşürüp öldürdüler ve başını Mısır'a gönderdiler. Merhûm (34) sene hükümet sürmüştür.

Süli Beğ

Yerine birâderi Süli Beğ emir oldu; Süli ilk zamanlarında sükun ve asayiş içinde yaşamak istemiş ve bazı müttefikler tedârîki için kızlarından birini Yıldırım Bâyezid'in oğlu Çelebi Sultân Mehmed'e ve birini Sivas hâkimi Kadı Burhanettin'e tezvic etmiştir. Sonra bunlara güvenerek Ramazan ve Karaman oğullarıyla muhârebeler etmiş ve cümlesinde ğalebe kendi tarafında kalmıştır. Hele Mısırlılarla ettiği son muhârebede mükemmel bir Mısır ordusunu bozmuştur. Hama hâkiminin mülkünü dahi almış ve hâkimini idam etmiştir.

¹ Bu târihte bir hatâ olmalıdır. Karaca Bey, Memluklulara yenildikten sonra Kayseri'de bulunan Eratna oğluna sığınmıştır. O da Karaca Bey'e ihanet ederek onu Memluklara teslim etmiştir. Kahire'ye götürülen Karaca Bey 1354'de orada idam edilmiştir.

Mısırlılar bunun da Halil gibi hile ile vücûdunu ortadan kaldırmayı kurmuşlar, Âl-i Zülkadiriye'den (Ali Han)'ı teşvik etmeleri ile Ali Han, uyurken Süli Beğ'i öldürmüştür. Müşârünileyh on üç sene icrâ-yı hükümet eylemiştir. O vakit Mısır sultânı (Berkuk)¹ idi. Süli Beğ'in vefâtı sıralarında Timurtaş Paşa Ankara taraflarını fethederek Darende üzerinden Zülkadriye memâlikine girmiş ve Behisni, Mer'aş, Malatya şehirlerini almıştı.

Nasırüddin Mehmet Beğ

Süli Beğ'in katli üzerine yiğeni Nasırüddin Mehmed Beğ kürs-i emârete suud etmiştir. İlk zamanlarında Mısır sultânı (Müeyyed)² le muharabe etmiş ise de sonra tecâvüzü ve tedafüi bir muâhede akd etmeye muvaffak olmuştur. Müşârünileyh bidâyet-i emâretinde amcalarıyla ve sâir Türkmen beğleri ile hayli uğraşmıştır. Mısır askerlerinin yardımıyla Karaman Beği olan Mehmed Beği mağlûb ve esir edip zincirbent olarak Mısır'a göndermiştir. Mısır sultânı tarafından kendisine Kayseriye ve Trablus eyâletleri bahşedilmiş idi.

843 senesinde (M. 1439-40) Mısır'a bir seyâhat icrâ etti. (Melik Zahir³) tarafından bil cümle ümerâ ve âyân-ı devleti istikbâline çıktı; büyük bir alayla Mısır'a kabul olundu; doğruca kal'aye giderek sultân ile buluştuktan sonra Emir Nevruz Sarayına misafir edildi. Her türlü ikrâm ve iltifâta mazhar oldu. Melik (Zahir Çakmak) a müşârünileyhin kerimesinin düğünü yapıldı.

Bir müddet Mısır'da kaldıktan sonra memleketine döndü. (83) yaşında iken vefât etmiştir. Müşârünileyh Sultân Murad-ı Sani Hazretlerinin dahi muâvenetlerine mazhar olmuştur; Osmanlıların yardımıyla Karaman Beği İbrahim Beğ'i mağlûb edip Kayseri'yi de ülkesine katmıştır.

¹ Berkuk: 1382 târihinde Bahrî Memlukların (Türk Memlukları) son sultânı Hacı'yı tahtan uzaklaştırarak Burcî (Çerkez) Memluk Hânedânı kurdu. 1382'den 1399'a kadar iktidârda kaldı.

² 1412-1421 yılları arasında Memluk Sultânı olan Müeyyed Şeyh el- Mahmudî.

³ Zahir Seyfuddin Çakmak (1438-1453) yılları arasında hüküm süren Memluk sultânıdır.

Süleyman Beğ

846 senesinde (M. 1442-43) oğlu Süleyman Beğ makam-ı emârete geçmiştir. Müşârünileyh be gâyet etli, obur ve şehvetperest imiş. Hattâ dört neferden ziyâde menküha cem' eylediği rivâyet olunuyor. Müşârünileyh her şeyden ziyâde zevk ve sefasını düşünürmüş ve muhârebeden kaçınır, halk ile iyi geçinmenin çaresine bakarmış. Etrâf-mülukuyla da müdârat üzere bulunmuş. Zamanında bir fitne olmamıştır. Sultân Murad Han-ı Sani Hazretleri Süleyman Beğ'in beş kızı arasından en güzelini seçmek üzere bir heyeti sefâretle Hızır Ağa'nın haremîni Süleyman Beğ'e göndermiştir. Mazhar-ı intihâb olan (Sitti) Sultân'a pâdişâh nâmına nişân yüzüğü verdi. Hızır Beğ'in haremî gelinin isaline memur olan (Saruca Yatı) ile tekrar Süleyman Beğ'in sarayına geldi. Beğ'in ekâbir-i me'murîni cihazıyla beraber Burûsa'ya kadar teşyi' ettiler. Burûsa kadıları meşâyihî ve ulemâsı büyük bir tantana ile gelini karşıladılar. Müşârünileyhanın birçok cihazı beraber getirdiği menkûldur. Fatih Sultân Mehmed'in haremî olan (Sitti) Sultân Edirne'de ihyâ-gerdesi olan Sultân Camii hazîresinde medfundur. Süleyman Beğ (856) senesinde (M. 1452-53) irtihâl eylemiştir.

Süleyman Beğ'in gâyet güzel bir atı var imiş. Karamanoğlu İbrahim Beğ atı sevmiş, istemiş ise de alamamış. Bunun üzerine atı bir Farsak yürüğü vâsıtasıyla çaldırmış. Süleyman Beğ Sultân Murad'a "*ben atı size hediye etmek üzere hazırlamıştım*" diye haber gönderir. O sıralarda da Hazreti pâdişâh Selanik'i feth etmiş ve etrâf-ı mülüküne fetihnâmeler gönderiyormuş. Bu aralıkta fetihnâme ile beraber çalınan atın kendisine gönderilmesi için bir sefir göndermiş. Karamanoğlu cevab-ı red vermiş. Pâdişâh buna kızar; başka sebebler de katılır. Karaman'a sefer-i hümayûn vaki olur.

Arslan Beğ

Süleyman Beğ'in vefâtı üzerine Mısır sultânı Süleyman'ın oğlu Arslan Beğ'i mevki-i emârete getirmiştir. Zamanında (Uzun Hasan) Anadolu'yu istilâya başlamıştı. Uzun Hasan'la Arslan Beğ birçok muhârebeler yapmış ise de muvaffak olamamış. Nihâyet Harput'u vererek sulh olmuştur. Harput'un Uzun Hasan'a terki Mısır sultânının

iğbirarını mûcib olmakla sultân tarafından katl ettirilmiştir. (870) (M. 1465–66)

Şâh Budak Beğ

Biçare Arslan Beğ namaz kılariken katl olunmuştu. Bu cinâyette kardeşi Budak Beğ'in de eli vardı. Mısır sultânı bu şenaati yaptırdıktan sonra Budak Beğ'i emârete çıkardı.

Bu cinâyet Müslümanların fikrinde pek fenâ bir tesir husule getirmişti. Halk, Budak Beğ'i istemediler. Memleketin ileri gelenleri Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Han'a mürâcaat ettiler. Zaten birâderi Şehsuvar Beğ de Sultân Mehmed'e dehâlet eylemişti. Sultân Fatih daha evvel bir mesele-yi diniye için Mısır hükümetine mürâcaat etmişti. İdâreleri altında bulunan kıta-ı Hicaziye'deki yolların, konak yerlerinin, su kuyularının, Emeviler ve Abbasîler zamanından beri tamir görmediğini ve bunların tamiri bir vazîfey-i dinîye bulunduğunu bildirmiş; şâyet Mısır hazînesi bunların tamirine kâfi değilse teberruan Osmanlı beytülmalından miktar-ı kâfi paranın sarfına müsaade olunmasını Sultân-ı Mısır olan (Hoşkadem)¹e teklif eylemişti. Bu mürâcat Mısır hükümetinin kibir ve azametine dokunarak kendi iç işlerine müdâhale şekli verildi ve aksi cevap yazıldı. Hazreti pâdişâhın bu münâsebetsiz cevaptan canı sıkıldı. Bunun acısını Mısırlılardan çıkarmayı kurdu. Arslan Beğ meselesinde Şehsuvar ve Alaüddevle Beğler Hazreti Fatih'e ilticâ etmişlerdi.

Sultân-ı Mısır'ın Şâhubdak'ı ikadı ve halkın istememesi üzerine işe Sultân Fatih de karıştı... Bu suretle Fatih Mısırlılardan öç almak istiyordu. İki mümtaz alayla Şehsuvar Beğ'i gönderdi. Şehsuvar evvela Albistan'ı zabt etti; makarr-ı hükümet edindi. Mer'aş'ta oturan Şâhubdak Beğ üzerine vardı ve Mısır'a kaçırıldı. Mısırlılar Budak Beğ'e asker vererek gönderdiler. İki birâder hayli seneler uğraştılar. (873) senesinde (M. 1468-69) Şehsuvar Beğ Ramazanoğlu üzerine asker sevk ederek Payas'a kadar kovalamıştır. Bundan bir sene evvel (Berdikü'l-Cemda) nâm kumandanın idâresi altında gelen büyük Mısır

¹ Hoşkadem, 1461-67 yılları arasında Memluk sultânı olmuştur.

ordusunu bozarak kumandanını esir almıştır. Mısır sultânı tekrar asker göndermiş ise de onu da bozarak Haleb'e kadar takip etmiştir. (875) senesinde (M. 1470-71) Mısır sultânı tekrar bir üçüncü ordu daha göndermiş ise de bu da öbürleri gibi mağlûb olmuştur.

Şehsuvar Beğ

Her ne kadar Mısırlılar Budak Beğ'i ızrâr ederek Şehsuvar Beğ üzerine saldırıyorsa da hiç birinde muvaffak olamıyorlardı. Şehsuvar Beğ bir aralık Karamanlı hâkimi Pir Ahmed Beğle beraber hükümet-i Osmaniye'ye karşı isyan etmişlerdi. Hazreti Fatih kendisi Karaman'a gitti ve veziriazamını dahi Şehsuvar Beğ üzerine gönderdi; yapılan kavgada Osmanlılar ğalebe ettiler: Şehsuvar Beğ'i tutup esir etmek kabil iken yapmadığı için veziriazam Mahmud Paşa azl olunmuştur.

Mısır askerlerinin mütemâdi mağlûbiyetleri Mısır Sultânlarının izzeti nefislerine dokundu. Şehsuvar Beğ'den intikam almak için Hazreti Fatih'in adâletine ilticâ ettiler.

Ağır ve kıymetli hediyelerle Selçûkî hânedânından Kılınc Arslan Beğ'i murahhas gönderdiler; Mısır hükümetinin Zülkadriye memâlikine karşı katiyen istilâ fikri beslemediği, yalnız Şehsuvar Beğ Mısır hükümetini tahkîr etmiş olduğundan siyaseten te'dibi lâzimedden bulunduğu ve Şehsuvar Beğ'in te'dibine hükümet-i Osmaniye razı olacak olursa Zülkadriye memâlikinin Osmanlı idâresine geçmesine rıza gösterileceği beyân olundu. Fatih bu teklifi muvâfık buldu ve sefire cevab-ı muvâfakat verdi.

Bunun üzerine sultân-ı Mısır olan (Kayıtbay¹) Şehsuvar üzerine asker sevk etti. Şehsuvar'ın maiyyetindeki Osmanlı askeri müdâfaa etmemek üzere emir almıştı; bunlar tınmadılar. Mısır askerine (Emir Temraz) nâmında biri kumanda ediyordu. Şehsuvar Beğ bozuldu. (Azmantı)² kal'asına kapandı. Hürriyet-i şahsiyesine ve hayâtına dokunulmamak üzere teslim olacağını emir Temraz'a

¹ Kayıtbay: 1468–96 yılları arasında saltanat sürdü.

² Azmantı: Aslı Zamantı olup Pınarbaşı ile Kayseri arasında bulunan Danişmentli hükümdârı Melik Gazi'nin de türbesinin bulunduğu kal'anın adıdır.

bildirdi... O da bu şartları kabul eyledi; Şehsuvar Beğ teslim oldu. (876)

Fakat biçare Şehsuvar bağlanarak Mısır'a gönderildi; Kayıtbay'ın emri ile Mısır'ın ortasında asılarak idam kılındı. Bir rivâyete göre kazığa urulmuştur. İşte Sultân Fatih'in bir kabahati!.. Bu mesele Hazreti Fatih'in vicdanını muazzep edecek bir mesuliyet-i manevîye teşkîl eder. Fatih bu vakadan hakîkaten müteessir oldu. Şehsuvar'ın birâderi Alaüddevle'yi bir miktar askerle Zülkadriye memâlikine gönderdi. Şehsuvar Beğ, Zülkadriye hânedânı içerisinde ilim ve şecaatı ile temâyüz eylemişti. Müşârünileyh âlim, hassas, şâir ve fakat talihsiz imiş. Şehsuvar Beğ kendi nâmına sikke kestirmiştir.

İkinci Def'a Şâh Budak Beğ

Budak Beğ ikinci def'a olarak kardeş lâşeleri üzerinde kürsü-i emârete yükselmişti: Mısırlılar Zülkadriye memâlikini Osmanlılara terk edecek iken bunu yapmadılar. Budak Beğ'i Zülkadriye emiri ilân ettiler.

Bu ahvâl tekrar Fatih'in müdâhalesini mûcib oldu. Fatih, Alaüddevle'yi askerle gönderdi. Budak Mısır'a kaçtı. Arkasından Alaüddevle Mısır ümerâsına birçok hediyeler göndererek Budak'ın bırakılmamasını iltimas eyledi. Bunun üzerine Budak, Mısırlılar tarafından hapsedildi: Bir müddet sonra Budak Beğ nasılsa kaçarak pâdişâh Bâyezid-ı Veli Han'a ilticâ eyledi. Kendisine Vize sancağı inâyet buyuruldu. Alaüddevle bu haberi işidince memâlik-i Osmaniye'ye tecâvüze yeltendi. Budak Beğ'in maiyetine asker vererek Alaüddevle'ye karşı gönderildi. Bu def'a Alaüddevle Mısırlılara mürâcaatla imdât istedi. Mısırlılar yardım ettiler. Budak bozuldu ve esir edildi; bu da Şehsuvar Beğ gibi bağlanarak Mısır'a gönderildi ve orada idam olundu.

Alaüddevle Beğ

(882) târihinde (M. 1477-78) Alaüddevle Beğ müstakilen makam-ı emâreti işgal etmiştir. Arası çok geçmeden Mısırlılarla bozuştı. Yapılan üç muhârebenin ikisinde ğalebe kendi tarafında

kalmıştır. Müşârünileyh Zülkadriye hânedânı arasında kesret-i fütühâtı ile iştihâr eylemiştir. Bazı hataları olmasa idi hükümetini epeyce yükseltebilecekti. Osmanlıların cihânı titreten satvetlerini istihkar edecek kadar basiretsizlikte bulunduğundan hükümetini tehlikeye koymuştur.

Osmanlılarla ittifak etse, hiç olmazsa müdârâ tarîkini tutsa idi belki hükümetini kurtarabilirdi. İlk zamanlarında dâire-i fütühâtı hayli genişlemişti. Ankara, Diyarbakir, Tarsus, Sis, Rumkal'a¹ cihetlerini mülküne zam etmiştir. (914) senesinde (M. 1508-09) İran şâhı İsmail Safevi mezheb meselesini bahane ederek Sivas üzerinden Albistan ve Mer'aş'a yürümüştü; yapılan muhârebelerde Alaüddeve tarafı münhezim olarak oğlu ve torunu Şâh İsmail'in eline düşmüştü. Herif hırsından biçareleri pişirtip yedirmiş imiş. Bu rivâyet mübalâğalı olsa gerektir.

Alaüddeve hutbelerde Mısır sultânlarının da isimlerini okutturuyordu. Hâlbuki Alaüddeve Osmanlının nan ve nimeti ile beslenmiş olduğundan bu hareketi hükümet-i Osmaniye'ce ağır görülüyordu. Anadolu'nun ortasında ayrıca bir hükümetin bulunması dâima göze batıyordu. Âl-i Zülkadriyeden Şehsuvar-zâde Ali Beğ hükümet-i Osmaniye'ye dehâlet eylemiş ve kendisine Kayseriye sancağı tevcih olunmuştu. Bu, siyaseten pek mühim bir işaretti. Çünkü gerek Alaüddeve ve gerek Alaüddeve'nin oğlu ve Bozok hâkimi Süleyman Beğ'le Ali Beğ'in arası açıldı. Ali Beğ makam-ı emârete kendisi geçmek istiyordu. Sultân Selim İran üzerine ilan-ı sefer eylediği esnâda yol üzerinde bulunan Bozok Beğinden bir miktar süvâri istedi. Süleyman Beğ süvâri vermedikten başka askerlerin arkasına düşerek zâhire alaylarını urmak gibi eşkiyâlîğe cesaret gösterdi. Sultân Selim Mısır Sultânı (Kansu Gavri)'ye bir mektup yazarak, "Alaüddeve'yi zabt edin!.. Asker-i İslâmın yolu üzerinde haydutluk yapıyor. Hakkından geliniz!.. Yoksa ben hakkından gelirim"

¹ Bugünkü Urfa'nın Halfeti ilçesinin eski merkezi olup Fırat'ın batı tarafında olup Gaziantep sınırları içindedir. Ortaçağın büyük yerleşim merkezlerinden biri olan Rumkal'a'de Ermenilerin katagigosluk merkezi bulunmaktaydı. Memluk sultânı Eşref Halil b. Kalavun tarafından 1292'de Ermenilerin elinden alınan buraya "kal'atü'l-Müslümîn" adı verildi. Osmanlılar zamanında kaza olan Rumkal'a zamanla terk edildi ve harap bir hale geldi.

der. Gavri mektubu okuduğu zaman kızar. Sultân Selim'e "hakkından gelmeğe kâdir isen gel!.." diye cevap yazar. Gavri bir mektup da Alaüddevle'ye yazarak Osmanlılara elden gelen zararı yapmayı tavsiye eder. Güya Sultân Selim Çıldır sahrasında muhârebe ederken mühim miktarda Mısır ve Zülkadirli kuvveti arkadan orduyu basmak üzere gelmişler iken bir şey yapamamışlarmış.* Hazreti pâdişâh Zülkadriye'yi ortadan kaldırmayı kurdu ve işi avdete bıraktı. İran muhârebesi ikmâl edildikten sonra Pâdişâh Kemah'a geldiğinde bin nefer süvâri, on bin yeniçeri ve başka bir miktar daha kuvveti Tavaşi Sinan Paşa maiyetine vererek Alaüddevle üzerine gönderdi. Kendisi Sivas'a geldi. Şehsuvar-zâde Ali Beğ bu heyet-i seferiyyeye memur edildi. Alaüddevle mühim kuvvetle mukabeleye çıktı.

Göksun ovasında vukua gelen ilk muhârebede Alaüddevle tarafı bozuldu. 30.000 kadar kuvveti ile Alaüddevle Turna dağı'na çekildi. Bozok kal'ası hâkimi öldürüldü. Ve kal'a Ali Beğ eli ile feth edildi. Alaüddevle Turna dağına tahassun etmişti. İstikşafa memur olan ve oraları iyi bilen Şehsuvar-zâde Ali Beğ hasmının istinatgâhını buldu. Alaüddevle'ye meydan okudu. Ali Beğ'in yanında bin kadar süvâri, iki bin kadar piyade mevcûd idi. Sinan Paşa da on bin mümtaz askerle arkadan geliyordu. Muhârebe başladı. Sinan Paşa yetişti; üç saat kadar devam eden muhârebede yine Alaüddevle tarafı mağlûb ve perişan oldu. Alaüddevle dört nefer evladı ile beraber tutularak idam edildi. Başî Sultân Selim'e gönderildi.¹ O da kendi eli ile yazdığı bir nâme ile Mısır sultânına yolladı. Mektup tehdit âmiz idi. Gavri bu mektuba cevap verdi; Albistan ve Zülkadriye memâlikine dokunulmamasını ve oralarda hutbenin yine sultân Gavri nâmına okutulmasını şedit bir lisânla yazdı. Şâyet bu emr-i sultânî icrâ edilmeyecek olursa Osmanlı mülkünün büyük bir tehlikeye maruz kalacağını ilave etti. Hazreti Selim verdiği cevapta (Sen kadir isen hutbeyi kendi memleketinde okut) diyordu. Bu havâli halkı hâlâ Alaüddevle'yi unutmamışlardı. "(Alaüddevle-Eleddele) pâdişâh zamanında şöyle olmuş; böyle

* Evliyâ Çelebi

¹ Alaüddevle Bey ve oğullarının başları balmumu ile doldurulmuş bir sandık içinde Osmanlı elçileri tarafından Kahire'ye götürülerek, Kansu Gavri'ye teslim edilmiştir. Bunu gören Mısır sultânı hiddetlenerek Yavuz'un elçilerine " Bunlar kefere başı mı ki bana gönderdi diye" kızmıştır.

gelmiş” diye birçok şeyler naklederler. Zülkadriye hânedânının en parlak zamanı Alaüddevle zamanı imiş. Alaüddevle Turna dağında bozulunca, Andarın ve Yenicekal’a dağlarına doğru kaçır; Bâki kalan askerlerinin birçoğu bu sarp ve fakir dağlarda açlık ve sefâletten mahv olur.

Alaüddevle “*asker ne oldu?..*” diye sormuş. Dervişâne bir ıstılah olmak üzere “*asker sır oldu*” cevabını alır ki hâlâ o dağlar Sır dağları adını alır. Bu felaketler üzerine me’yûs olan Alaüddevle dağda gördüğü bir çobanı çağırır. “*Beni şu tabanca ile ur; öldür!*” der. Çoban “*ben seni öldürürsem beni de öldürürler*” diye kaçınmak ister. Alaüddevle yanındaki bir heybe altını göstererek “*işte bunlar senin olsun all!.. Beni şu canımdan kurtar!*” diye yalvarır. Çoban Alaüddevle’yi alıp dağa doğru çıkarır. Orada tabancayı sıkıp öldürür. O zaman can acısıyla Alaüddevle beddua etmiş. Alaüddevle’nin kellesini Sultân Selim’e götürmüşler. Cesedi orada kalmış; dört oğlu ve bir kardeşi ile beraber mezarları oraya yapılmıştır. Üzerlerine türbe filân inşa edilmemiştir. Yalnız mezarlarının etrâfi kireç ve taşla örülmüştür. Andarın dağlarının şubatından sayılan (Gökçebel) dağında (Çukadarlı) civarında (Kal’a kısığı) nâm mahalde bir yol kenârındadır. Sarp ve yalçın dağların ıssız bir düzlüğünde asır-dîde kamalak ağaçlarının muzlim ve mânidar gölgeğinde, harap ve perişan bir halde serpilen bu makâbir, talihin ne kadar vefasız olduğunu acı bir vaz’ ile zairine ihsas etmektedir. O taraf ahâlisi hâlâ bu kabirlere hürmet ederler. Yağmur olmadığı zamanlarda mezarın etrâfına toplanıp düâ ederler. Bir derdi olan kimseler veya çocuğu olmayan kadınlar kurban adayarak nâili meram olurlarmış.

Alaüddevle’yi katleden çobanın torunları bugün Andarın nâhiyesinde mevcûddurlar. Güya Alaüddevle’nin inkisârı tesiri olmak üzere o vakitten beri bu sülâle ki (Cıngıllı oğulları) denmekle ma’rûftur. Tekin değillermiş. Her biri bir derde uğrarlarmış; Kimi kör, kimi topal, kimi mefluç, kimi deli olurmuş; Bunlardan hiçbir sağlam adam bulunmazmış. Bunlar kabahatlerinin affi için herkesten ziyâde bu mezarlara hürmet gösterirlermiş. Halk arasında bu âilenin i’tibârı yokmuş. Hakîkaten Cıngıllı oğulları âilesi (Alaüddevle=Eleddele) pâdişâhın katili olmak üzere şeametleriyle meşhûrdurlar.

Bazı ihtiyârlar Alaüddeve'nin kellesinin Mer'aş'taki Ulu Camii önündeki mezarlıkta medfun bulunduğunu söylüyorlarsa da bu doğru değildir. Alaüddeve'nin kellesi Sultân Selim'e gönderilmişti. O da bir mektupla Mısır Sultânı (Kansu Gavri)'ye göndermiş olduğu muhakkaktır.

Alaüddeve'nin katli zamanında Mehmed Han ve Ali Han isimlerinde iki oğlu kurtulup İran Şâhı İsmail Safevi'ye ilticâ ettiler. Şâh İsmail onlara ikrâm etti ve her birine bir vilâyet verdi. Sultân Süleyman Kanunî zamanında Acem üzerine sefer vuku bulmuştu; Tebriz fethedildiği zaman bunlar hizmet-i pâdişâhîye gelmek arzusunun izhâr ettiler. Hazret-i pâdişâh kabul buyurdular; Kendilerine ikrâm olundu. Mehmed Han'a Erzurum ve Ali Han'a Çemişgezek eyâletleri tevcih edildi. Bir zaman sonra Mehmed Han'ın İran Şâhı (Şâh Tahmasb) tarafından iğfal edilmek üzere bulunduğu işitildi. Zat-ı Şahâne Mehmed Han'ı Erzurum'dan kaldırılıp Rumelinde Niğbolu ve Köstendil sancaklarını arpalık olmak üzere ihsân buyurdular.

Akça Kızanlık kasabasında birçok zamanlar ikâmet ve bazı hayrât bina eylemiştir. (977) senesinde (M. 1569-1570) vefâtı vukua gelmiştir. Zülkadriye zamanına ve hânedânına aid ebniye ve cevâmiin kitâbeleri aşağıda yazılmıştır.

Mer'aş'ta Zülkadriye'ye aid iki mezarlık vardır. Biri şehrin şark tarafında Beğ Camii nâmı verilen Zülkadir-zâde Mustafa Paşa tarafından (1133) senesinde (1720-21) tamir ettirilen camiin havlusunda kâindir. Diğeri Cami-i Kebirin önündeki mezarlıktır. Beğ Camii haziresinde Zülkadir hânedânına aid birçok mezarlar varmış; Fakat bakılmamak yüzünden hepsi harab olmuştur. İhticâca şâyân hiçbir kitâbe kalmamıştır. Elde mevcûd olan taşların târihi 1210 sene-i Hicriyyesini (M. 1795-96) geçmiyor. Cami-i Kebir mezar aralığında dahi hiç bir vesika bulunamamıştır. Cami-i Kebir üzerindeki kitâbe bervechi âtidir.

Ummire haze'l-camiü'l-mübarekü fi eyyâmi's-Sultân el-Melikü'l-Eşref el-Kansu el-Gavri bi işâreti'l-Meliki'l-Âdii'l-âlimi es-seyyid el emir avnü'l-ümmeti gavsü'l-milleti ve'd-dini Hüsam b. emirü'l mü'minin Alaüddeve b. Süleyman b. Zülkadir es-Sasani

vahiben sevabehu li rûhi ebîhi Süleyman b. Zülkadir te' ammedehul-lahu bi-ğufranihi senete seb'a ve tis'a mie.

Bu camiin Alaüddevle tarafından camiye tahvîl edilmiş olduğu mervidir, bu rivâyeti bazı menkûlat-ı târihiye teyid ettiği gibi tarz-ı inşası da vaktiyle kilise bulunduğunu göstermektedir. Bânisi (Hiyyum) nâmında ki Ermeni tekfurudur ki yukarıda bahsedilmiştir. Camii Kebir yakınında (Alaüddevle) bir de imârethâne vücûda getirmiştir. Bugün imâret tamamıyla harabdır. Yalnız dış kapısının kemeri kalmıştır ki; kemerin bazı aksamı harab olmuş; sonra takdirsiz eller tarafından tamir ettirilmiş; kitâbeler gelişi güzel konulmuş; bir kısmı da kırılmıştır. İmâret kapısı üzerindeki kitâbe şudur:

Elhamdülillahillezi veffeka ibâdehu li-vukufi'l-hayrati ve salatu alâ nebiyyihi Muhammedi'llezi benâ nehce'l-müberrâti ve âla âlihi ve sahbîhi ellezine şeyyedu subule'l- âdâtî ve ba'd haza...el-Emir Alaüddevleti b. Süleyman b. Zülkadir dâme ve devletuhu fî eyyâmi devletihi es-sultân el-melikü'l- Eşref el-Kansu el-Gavri bi imâreti haze'n-nefakati'l- mübâreketi târihuhu (917)

Alaüddevle'nin haremi nâmına bina edilen (Hatuniye) camii ve medresesinin çeşmesi üzerindeki kitâbe aşağıya yazılmıştır; bu kitâbe çeşmeye aid olmasa gerektir. Ya bir imâret üzerinde veya bir kapı üstünde imiş. Bir tamir esnâsında buraya konulmuştur. Kitâbenin çok yerleri okunamamıştır:

Bena haze'l-imârete...Alaüddevleti ve'd-din atelallahu ömrehu ve eyyede mülkehu.. "bi melekuitihi... el-hatunu'l- muazzamatu Şemsi hatun binti el-emirü'l-Kebir es-said eş- şehid el-emir." "Rüstümü'l-kadirî Allahümme eyyid devletehüma ve eyyid nasrehüma fî târihin hamsete aşere ve tis'a mie.." Hatuniye camiinin altındaki mahzende iki makbere görülmektedir; birinin Şemsi Hatun diğerinin oğluna aid olduğu söylenmektedir. Hiçbir kitâbe ve eser yoktur. Zülkadriye'ye aid bir medrese ve türbe de Köprübaşı'nda vardır. Medreseye (Taş Medrese) nâmı verilir. Türbenin kitâbesi bundan kırk sene evvel seyyah ve cinci bir Arap tarafından kırılmıştır; kitâbe okunamamıştır. Yalnız b. müşkilatla (semanın ve semane mi'e) okunuyor bir de (erbe) gibi bir kelime vardır. Bunun da erba' olması muhtemeldir. Bu mezar Zülkadriye'ye aid imiş. İçinde bir mezar vardır ki taşında (heze mer-

hûm Mehmed Beğ b. Alaüddevle) yazılıdır. Başka mezarlar mahvedilmiş; taşları da kaldırılmıştır.

Zülkadriye Memâliki

Zülkadriye memâliki Alaüddevle zamanında aşağıdaki memleketlerden ibâret idi ki doğrudan doğruya Osmanlı mülkü adâdına geçirilmiş ve Şehsuvar-zâde Ali Beğ vâli ta'yîn olunmuştur. Mer'aş, Albistan, Kırşehir, Harput, Malatya, Diyarbekir, Kayseri, Payas, Sis, Tarsus, Amik Ovası, Behisni, Ayıntab, Gündüzlü, Azmantı, Kars-ı Zülkadriye, Hısn-ı Mansur, Darende, Rum kal'a, İzaz, Kilis vesâire...

Bu memâlike vâli ta'yîn edilen Ali Beğ senelerce devlete hüsn ü hizmet etti. Birçok muhârebelere de iştirâk etti ve yararlılık gösterdi. Ezcümlle Sultân Selim zamanında Tokat havâlisinde meşhûr Celâli mehdilikle zuhûr eder başına birçok cahil aşâir toplanır. "Hakk-ı hilâfet sultân Celâlidir" diye halkı iğva ederdi. Sultân Selim Ali Beği kuvve-i kâfiye ile Celâliyi tenkîle memur eder. Ali Beğ o havâlide muhafız bulunan Ferhat Paşa'nın muâvenetine ihtiyâc göstermeden eşkiyâyı mahveder ve reis-i eşkiyâ olan Celâli'yi öldürür. Bu muvaffakiyet Ferhat Paşa'nın hasedini celb eder. Devr-i Kanuni'de Ferhat Paşa'nın ikbâli parlamıştı. Ferhat Paşa bir türlü garezini hazm edemiyordu. Şam'da (Canberdi Gazali)'nin isyanı üzerine Kanuni Sultân Süleyman Ferhad Paşa'yı gönderdi. Şehsuvar-zâde Ali Beğ de memur edildi. Muhârebeyi Ali Beğ kazandı. Canberdi öldürüldü kafasını İstanbul'a gönderdi. Ferhad Paşa'nın hased ve kini büsbütün kabardı. İstanbul'a vardığında bir münâsebet bularak "Ali Beğ istiklâl hevesindedir." diye pâdişâha yalancılıkta bulundu. Zavallı Ali Beğ gazab-ı şahâneye uğrayarak evlâdıyla beraber katl edildi. Bu suretle Zülkadriye hânedânına nihâyet verilmiş oldu. Merhûm saltanat-ı Osmaniye'ye hakikaten fedâkârane hareket etmişti. (Rahimehullah)

Bundan sonra Âl-i Zülkadriye sönmüştür. Ferhad Paşa dahi ettiğinin cezasını bulmuştur. Garip tesâdüflerdendir ki Sultân Selim Mısır'ı feth ettiği zaman kendisine dahil düşen Sultân-ı Mısır (Tomambay)'ı kisas için Şehsuvar-zâde Ali Beğ'e teslim etmişti; O da babasının idam edildiği Bab-ı Züveyle'de Tomambay'ı idam ederek öç almıştır.

BEŞİNCİ BAB

İdâre-i Osmaniyyede Mer'aş

Mer'aş'ta Âl-i Bâyezid!..

İskender Beğ

Esah-ı rivâyâta göre Sultân Selim İran seferine azîmet buyurdıkları zaman Bâyezid kasabası hânedânından bazıları da tevâbiyle beraber ordu-yu hümâyûna iltihak etmişlermiş; muhârebede gösterdikleri yararlık münâsebetiyle Hazret-i Pâdişâhın lütfunu mazhar olmuşlar. İran seferinden avdet-i seniyyede Zülkadiroğulları üzerine asker sevkinde yine orduda bulunmuşlar ve yararlık göstermişler...

Buna mükâfat olarak Bâyezid beğlerinin ulusu olan İskender Beğ'e taraf-ı şahânedan çavuşbaşılık ünvanı ile beraber Mer'aş'ta arpalık olmak üzere birçok arâzi verilmişti. İhtimâl bu suretle Zülkadirli'lere karşı bir rakib vücûda getirmek istenilmiştir. Hakîkaten bu iki âile ta Sultân Mahmud-ı Adlî¹ zamanına kadar birbirleriyle çarpışa gelmişlerdir. Âdeta birer derebeğlik tesis etmişler, şehrin şark tarafı (Dulkadirli) ğarb tarafı (Bâyezidli) nüfûzuna tabi imiş... Hâlâ Mer'aş ihtiyârları Dulkadirli ve Bâyezidli beğlerinin kavgalarını hatırlarlar.

İskender Beğ'e taraf-ı şahânedan çavuş başılık ünvanı verilir ve Mer'aş'ta iskân edilir. Hâlâ Bâyezidli âilesinin bulunduğu mahalleye (Çavuşlu) mahallesi derler. İskender Beğ'in târih-i vefâtına desdres olunamadı

Hacı Abdullah Beğ

İskender Beğ'in vefâtı üzerine âilesinin riyâseti oğlu Hacı Abdullah Beğ'e intikal eder. Hacı Abdullah Beğ çalışkan ve nâmuslu

¹ Sultân Mahmud-ı Adlî: Osmanlı Sultânı II. Mahmut (1808-1839)

bir zat olmakla iştihâr etmiştir. Müşârünileyh derebeğlik suretiyle halkı ızzar etmez ve hükümetin başına ğâile olmazmış. Memlekette zirâatın terakkisine çalışmıştır Kanallar açmış, yollar yaptırmıştır. Hâlâ Ceyhan vadisinde birçok su harkları harabeleri görülüyor ki merhûma ait olduğu rivâyet olunuyor. Hattâ amele arasında bizzat çalışmak suretiyle ahâliye numûne-i imtisâl olduğu vâki imiş.

Hacı Abdullah Beğ Mer'aş'ta mütesellimlik etmiştir. Sahihen menkûldür ki Hacı Abdullah Beğ'in mütesellimlik memuriyetini nâlık emr-i âliyi isale memur olan Tatar ağası Mer'aş'a muvâsalatında şehir civarında ellerinde kazma kürek bulunan bir takım ameleye rast gelerek (Hacı Abdullah) Beğ'in hanesini sual etmiş, öğrenerek eve gelmiş ise de beği konağında bulamamış. Biraz sonra geleceğini haber vermişler! Çok geçmeden Hacı Abdullah Beğ gelmiş. Tatar ağası deminki gördüğü amele içinde dahi böyle bir adam görmüştü; şimdi bunun Hacı Abdullah Beğ olduğunu anlayınca hayretle karışık takdirlerde bulunmuştur.

Mîr-i mûmâileyh (1027) senesinde (M.1617-18) Mer'aş'ta meşhûr (Bâyezidli) cami-i şerifini inşa ettirip bir çok emlak ve arâzi vakf eylemiştir. Bundan başka müşârünileyh, şehre akan Kırkgöz pınarının yollarını yaptırmıştır.

Muahharan harab olarak yine Bâyezidli oğullarından Diyarbekir müşir-i esbaki Süleyman Paşa tarafından cüdullar açılarak muntazaman cereyânı te'min edilmiştir. İnşa gerdesi olan cami önünde medfun olub kabri herkesçe ziyâret olunmaktadır. Hacı Abdullah Beğ'in Veli, Numan, İskender, Salih nâmlarında dört nefer evlat bırakmıştır. Bunlardan Salih Beğ'in Mer'aş'ın (Hoca Durdu) mahallesindeki (Salihîye) camiini, Veli beğ'in Küçük Çavuşlu mahallesindeki camii, İskender Beğ de Acemli mahallesindeki camii bina ve tesis etmişlerdir.

Acemli mahallesindeki cami-i şerif bu kere yeniden imar ve tecdid olunarak pek dil-nişin bir surette ikmâl edilmiştir. Hakikaten güzel ve dilâra bir cami vücûda gelmiş ise de bu para ile daha güzel bir mevkie daha iyi bir cami yapılabilirdi.

Kal'ander Paşa

Kal'ander Paşa merhûm Hacı Abdullah Beğ'in oğludur. Müşârünileyh bura halkınca ma'rufdur, Mer'aş, Trablusşam ve Ayıntab eyâletleri valiliklerinde bulunmuş, birçok hayrat ve hasenat vücûda getirmiştir. Valiliği esnâsında rütbe-i vezâreti ihraz etmiş.

Müşârünileyh o vakit Rusya ile olan muhârebeğe maiyyeti halkı ile beraber iştirâk eylemiş ve bir hud'a-i harbiye olarak Rus cenerali Gutuzof'a esir düşmüştür. Müsâlahadan sonra İstanbul'a gelmiş; Rakka ve Diyarbekir eyâletleri valiliğine ta'yîn olunmuştur; Bir müddet îfa-yı vazîfe ettikten sonra ikinci def'a olarak Mer'aş eyâleti tevcih olundu. O esnâda Anadolu derebeğlerinden Karahisar voyvodası İbrahim Ağa'nın idamı hakkında fermân-ı hümâyûn sadır oldu. Mûmâileyh İbrahim Ağa (Hacı Bektaş) dergâhına ilticâ etmiş olduğundan fermân-ı hümâyûnun icrâsına hangi eyâlet valisinin memur olması lazım geldiği hakkında Bâb-ı Âli tereddüd eder. Meğer o vakitler Vükelâ coğrafya bilmiyormuş. Uzun muhârebe ve sürüncemeden sonra Karaman valisi ta'yîn edildi. Payas'ta tegallüb eden Küçük Alioğlu derebeğin idamı için mukaddemâ fermân-ı hümâyûn sadır olduğu halde Mer'aş sancağı dâhilinde Bulanık kazası âyâmı Ağca Beğ ve birâderi Ahmed Beğ onu sahiplendiler. Bu suretle onların dahi idamları hakkında fermân-ı hümâyûn sadır oldu. Haleb valisi Ahmed Paşa ile Mer'aş valisi Kal'ander Paşalar memur edildi. Kal'ander Paşa bazı mütâlaata binâen bunları tutmakta ağır hareket etti. Nihâyet Bulanık kazasında bulunan zevâtın afüvlerine irâde-i seniyye çıktı; Fakat Kal'ander Paşa'nın ahvâli bazılarınca beğenilmediğinden Pâdişâh'a söylenildi. Vezâreti kaldırılarak Ankara'da ikâmete memur oldu. Bir müddet sonra Kal'ander Paşa'nın rütbesi îade ve Kuşadası muhafızlığına ta'yîn olundu. Vefâtı (1237) senesinde (M.1821-22) Kuşadası'nda vaki olmuştur.

Bazı Vakâyi'

Bin iki yüz târihi (M.1785'ten sonra) içerlerinde olacak ki Haleb'de Sâdât ile Yeniçeriler arasında tehaddüs eden münâzaa ve

mukâtele uzadığından muktedir vüzerâdan bir zâtın orada bulunması lüzumlu görülmüş, Mer'aş valisi Ahmed Şerif Paşa Haleb valisi nasb olunarak Mer'aş eyâleti dahi Mir-i mîrandan Derviş Hasan Paşa'ya tevcih kılınmıştır.

Öteden beri Haleb ve Ayıntab halkı Emir ve Yeniçeri ünvanlarıyla ikiye ayrılarak her iki taraf yekdiğerleri ile cenk ve cidâlden hali kalmazlardı. Yeniçeri taraftarı olanlar Yeniçeri nişânlarıyla kendilerine alâmetledikleri gibi sâdât yani Emir taraftarları dahi başlarına yeşil sarmak gibi kıyafetle kendilerini onlardan ayırırlardı.* Emir dedikleri Yavuz Sultân Selim'in fethinden mukaddem mevcut olan eşrâf ve ayân ile onlara takılan kimseler demek olup Mer'aş taraflarında dahi bu yolda iki zıd fırka mevcut idi. Fakat buralarda eskiden kalmalara emir yerine (Zülkadirli=Dulkadirli) ve fetihten sonra ta'yîn etmiş olanlara (Bâyezidli) denilirdi. Bu iki fırka dahi yekdiğeri ile harb ve cidâl üzere idiler...

Yine bu esnâlarda idi ki Ayıntab da Emirler isyan ile Yeniçeri takımından birkaç yüz kişiyi itlâf etmişlerdi. Mer'aş Beğlerbeğisi Zülkadriye-zâde Ömer Paşa nizâm-ı memlekete memur olup Ayıntab'a giderken yolda eşkiyânın hücumuna uğrayarak kurşunla telef olundu. Mer'aş sancağı sabıkan Yenişehir mutasarrıfı merfûu'l-vezâreti Hasan Paşa'ya vezâreti îadesiyle tevcih olundu.

Fransızların Sûriye'yi istilâları zamanında Mer'aş eyâleti valisi bulunan Değirmenci oğlu Arnavut Mustafa Paşa maiyyeti efrâdı ile orduya iltihak için emir alır ve gider katılır. (Bi'r-i Mesude¹)'yi düşmandan alırlar, Ariş² kal'asını dahi almak isterler. Kal'a hücumla

* Daha yakın vakitlere kadar Anadolu'da (Emir ve Türk) nâmıyla ahâli ikiye ayrılırdı: Emirler yeşil sararlar: Türkler saramazlardı. Emirler Türklere kız vermezlermiş. Güya emirler sülâle-i tâhireden imişler; Türkler sonradan müslüman olmuşlar. Hâlbuki kendilerini sâdâtdan sayanlar da Türkoğlu Türk idiler; fakat Araplaşmak beliyyesi halkı ikiye ayırmış ve birçok fenâlıklara sebebiyet vermiştir. Türk olanlar nazar-ı hakâretle görülürdü. Yedinci asr-ı Hicride eşrâf ve sâdâte yeşil sarılması Mısır kölemenlerinden Melik (Eşref) tarafından emredilmişti. Bu âdet başka İslâm memleketlerine dahi sirâyet etmiş ve sâdâtlık taslayan her adam başına bir yeşil sarmış.

¹ Bi'r-i Mesûde: Filistin'de bir yerleşim merkezidir.

² Ariş; Mısır'ın doğusunda Akdeniz kıyısında bulunan bir şehir.

zabt olunur. Yüz elli kadar esir ele geçer; Mustafa Paşa bu esirleri huzur-ı Serdar-ı Ekremi'ye getirir. Esirlere hüsn-i muamele olunur, kal'anın köşe ve bucaklarında saklanmış silah ve mühimmat var ise toplanmak üzere esirlerle beraber Mustafa Paşa kal'aye gönderilir; bu sırada kal'anın cephanesi ateş alarak Mustafa Paşa ile beraber etrâfındakiler berheva olup giderler. Mustafa Paşa'nın Ariş'te şehit olması üzerine dâiresi halkı perişan olmamak için mansıbı kendisinin kâhyası İsmail Ağa'ya tefviz ve uhdesine rütbe-i vezâret tevcih kılındı. Ordu-yu hümâyûn bozulup avdet ettikten sonra Mısır'da mahsur olan asâkir-i İslâmiyeye imdat etmek üzere işbu İsmail Paşa memur edildi. Talimât-ı hafıyyesi üzerine kendisi maiyyetindeki Arnavut ve Dağlı Derintisi güya cebren Cezzar Paşa¹ tarafına götürmüşlerdi.

İcrâ-yı mücazata zaman müsait olmadığı cihetle tecâhül edildi. Hemen mansıbına azîmet etmesi için Bab-ı Âli emretti. Maiyyetinde bulunan birkaç bin Arnavut serserileriyle vardığı yeri yağma ederek geçirdi; bu halle Mer'aş'a yaklaştı. Ahâli bu herifin zulmünü görmüş ve işitmiş olduklarından böyle bir alay serseri eşkiyâ sürüsü ile gelmesi iyi görülmedi. Bunların şehirde yapmadık fenâlık bırakmayacakları kendisine söylenildi. Ve dağıtılmaları talep edildi

İsmail Paşa "*ahâli mümâneat ederse cebren şehre gireceğini*" söyleyerek maiyyetine ileri emri verdi. Ahâli mukabele etti; İsmail Paşa askeri mağlûb oldu. Kendisi Ayıntab'a çekildi. Bu hadiseyi her iki taraf dahi Serdar-ı Ekrem'e arz eylediler. Serdar-ı Ekrem zâhîrde ahâliyi takdir ile valiyi şehre kabul etmeleri için bir emirnâme yazdı. Bir taraftan da Serdar cebhanecisini saklı bir tahrîratla göndererek Mer'aş ayanına İsmail Paşa'nın hakkından gelmelerini emretti. İsmail Paşa ikinci def'a Mer'aş'a yaklaştığında ahâli ve ayan karşı çıktılar. Yanına Ayıntab voyvodası Hüseyin Ağa da takılmıştı; yalnız kapısı halkıyla şehre girmesini rica ve niyaz ettiler. Paşa da kabul etti. Paşa serbestçe şehre girerken etrâfda saklanmış olan yörük süvâri ve yerli efrâd üzerlerine hücum etti. Paşanın maiyeti efrâdından birçoğu kırıldı; kendisi güç hâl ile kurtularak (Gâvur dağına = Cebelibereket'e) kaçtı. Eşkiyâdan Küçükoğlu'na dehâlet eyledi.

¹ Cezzar Paşa: Napolyon Bonapart'ı Filistin'de Akka kal'asında mağlûb eden Cezzar Ahmed Paşa.

(1235) (M.1819-20) Ayıntap da hükümet nâmına tegallüb eden Çapanoğluyla münâzaada Zulkadirzade İbrahim Beğ öldürülmüştür.

Mısır Fransızlardan temizlendiği zaman ilk evvel Mısır kal'asına Osmanlı bayrağı diken Mer'aşlı bir neferdir ki (Ötürüklünün Hasan) demekle ma'rûf bir esnâf parçası imiş...

Süleyman Paşa

Kal'ander Paşa'nın Kuşadası'nda vefâtı üzerine, oğlu Süleyman Beğ âilesini alarak Mer'aş'a gelmiş. Süleyman Beğ'e daha küçüklüğünde Mer'aş mütesellimliği verilmiştir. Süleyman Beğ validesi (Kara Fatma)'nın terbiyesi ile büyümüş ve hakikaten bir yiğit olarak yetişmiştir. Kendisine zamanının Ulûm ve Fünunu da gösterilmiş olsa imiş büyük bir dahî olacağına şüphe yokmuş.

Validesi Kara Fatma Hatun Bozdoğanlı yörüklerinden imiş. Çukurova'nın payansız çayırliklarında bir erkek gibi ata biner, yarış yaparmış; Boğa dağı'nın sarp yamaçlarında ava çıkar bir erkekten daha iyi silâh kullanırmış. Tedbirli, düşünceli, vakur, bir Türk hatunu imiş. Bu kadının menakıbı hakikaten Türk kadınlarının meşhûrları arasında yazılmağa değer.

Kocaya varmazdan evvel Bozdoğan aşireti ile Ceritli aşireti arasında vukua gelen kavgada bulunmuş ve çok yararlılık göstermiştir. Nişâncılığı darb-ı meseldir. (Bozdoğanlı Kara Hatun gibi atıyor) derlermiş.

Süleyman Beğ Kuşadası'ndan Mer'aş'a avdet ettiği zaman, daha küçük imiş. Kabîlenin idâresini Kara Fatma deruhte etmiş imiş. O esnâda Ayıntap taraflarını yağma eden Cabaroğlunun Mer'aş'ı da basmak üzere olduğu işitilir. Kara Hatun Bâyezidli âilesiyle Bozdoğan yörüklerinden nefir-i âm toplar; "*Cabaroğlu gelsin de görsün; onu kan seline boğarım*" diye haber gönderir. Cabaroğlu Mer'aş'a yaklaşınca Hatun atına atlar. Oğlu Süleyman Beğ'e başbuğluğu teklif ederse de çocuk henüz on beş on altı yaşlarında olduğundan tereddüt eder. Bunun üzerine "*Süleyman... Süleyman! Eğer Kara Hatunun oğlu isen bugün kendini göster, ercesine meydana atıl! Yoksa azık al da ava git!..*" der. Süleyman Beğ bu sözler üzerine cesarete gelerek

başbuğluğu alır. (Kapiçam) nâm mevkiinde vukua gelen kavgada Cabar oğulları münhezimen kaçarlar.

Kavga esnâsında Kara Hatun'dan çok fedakârlıklar görülmüştür. Vak'a İstanbul'a arz edilir. Bunun üzerine Süleyman Beğ Mer'aş ferikliği ile bekâm buyrulur. Bundan sonra Süleyman Paşa olan bu zât Mer'aş'ta devlet nâmına icrâ-i hükümete koyulur.

Sultân Mahmut zamanında zuhûr eden Mısır ğâilesinde büyük yararlığı görülmüştür. Bu vak'anın başlangıcında güya Süleyman Paşa'nın Mısırlılara taraftar olduğu şayi' olur. Basiret üzere bulunması için Serasker Hafız Paşa'ya mahremâne tebliğ olunur. Süleyman Paşa ise bu muhabereden bî-haber bulunur. Serasker müşârünileyhin ilk vaki olan emrine imtisâlen derhal maiyetiyle beraber Mer'aş'tan hareket eder ve yolda Mısırlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Ayıntab kasabasını istirdat eder. Ayıntab'daki hizmetini takdiren Sadrazam Rauf Paşa tarafından kendisine bir mektup yazılır ki sureti aşağıda yazılmıştır.

Benim saâdetlü, mekremetlü, meveddetmendim, Paşa Hazretleri.

Şark seraskeri devletlü Hafız Paşa hazretlerinin vuk'u bulan iş'arlarına mebni Mer'aş'tan kıyam ve Ayıntaba azîmetle ne vecihle dühûl birleşildiği halde orada aram ve ikâmet üzere oldukları ifadesini şâmil kapı kethüdâları tarafından mersûl şukka-i şerîfeleri meal ve mezâyası malûm-ı halisânemiz olup ol vechile icrâ-i lazime-i memuriyet ve harekete vaki olan himmet ve muvaffakiyetleri taraf-ı saâdetlerinden me'mulumuz olan dirâyet ve fetâneti isbât ederek mucib-i mahzûziyet olmuş olmakla bundan böyle dahi her halde ifa-yı muktezâyı rüye'tmendi ve hesâfete sarf-ı rü'yet ve dâima müşârünileyh hazretlerinin rey' ve iş'arları vechile harekete himmet buyurmaları siyâkında kâime-i meveddet tahrîr ve irsal olunmuştur. İnşâallahu Teala lede'l- vusûl ber-vech-i muharrer himmet buyurmaları me'muldur.

13 s.Sene 55

Rauf

Serasker Hafız Paşa, Süleyman Paşa hakkındaki isnadâtın aslı olmadığını ve kendisi asdikâ-yı devletten bulunduğunu ve hitâm-ı

meselede der-i devlete celble hakkında iltifât gösterilmesi lüzumunu İstanbul'a yazar, Süleyman Paşa bu muhârebede elden geldiği kadar fedakarlıklar göstermiştir ki meşhûr Ceneral Moltke¹ hatıratında bu cihetleri tasrîh etmektedir.

Müşârünileyh harpten sonra İstanbul'a gitmiş ve Sultân Mecid'in huzuruna kabul olunmuş ve taraf-ı pâdişâhîden murassa' bir kılınç kuşadılmak suretiyle taltif edilmiştir. Bu esnâda Süleyman Paşa müşirlik rütbesi ile Mer'aş ve Rakka² eyâletleri Maadin-i hümâyûn emâneti birleştirilerek Diyarbekir müşirliği mansıbı tevcih kılınmıştır.

Süleyman Paşa İstanbul'dan Mer'aş'a avdetle mahal-i memuriyeti olan Diyarbekir'e giderken Malatya'da vefât etmiştir. (1256)(M.1840-41)

Seng-i mezarındaki kitâbe şudur:

*Erib bâd-ı ecel bünyan-ı ömrüm kıldı virane.
Hüdâya merhamet senden kapuna geldim ihsâne.
Vatan Mer'aş, Cemii akraba anda, kader bunda.
Cemii evlâd ve ensâbım emânet ola Rahmane.
Muşir-i devlet iken Aşbûzî de rahata meylim.*
Ölünce denir bâki değil mülk Süleymana.*

Yukarda dahi söylenildiği vechile Mer'aş'ta fetihten sonra iki derebeğlik türemiştir. Bir eski Zülkadriye ahfadı ki bunlara halk (Dulkadirli) tesmiye ederlermiş, diğeri Bâyezidli âilesidir. Dulkadirliлер şehrin şark tarafını, Bâyezidliлер garp tarafını tutmuşlar, arasında bu gün bile (Kanlıdere) ismi verilen bir dereyi hudut i'tibâr

¹ Meşhûr Alman genareli Helmuth von Moltke: Osmanlı ordusunu islâh amacıyla gelmiş ve Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya karşı Nizip savaşında savaşmıştır. Bu Alman genarelinin Türkiye anılarını anlatan iki ciltlik "Türkiye Mektupları" adlı eseri bulunmaktadır.

² Rakka: Sûriye hudutları içinde Fırat kenârında bir ilin adı.

* Âşbûzî: Eski Malatya'nın ismidir.

etmişlermiş. Aralarında dâima niza ve mukatele eksik olmazmış. Tabii halk da iki taraf olup hemen her gün çarşı pazarda, sokak aralarında iki fırka arasında kavga âdet olmuş imiş. Bazı vakalarda daha büyük kavğalar yaparlarmış. Âdeta muhârebeler olur, mütarekeler olur, müsalahâlar yapılırmış. Şehir bu yüzden harap olmuş, ahâli fakir ve sefil düşmüş, eski Mer'aş'ın ma'muriyeti kalmamış. Valiler ve memurîn ekseriyetle iki taraftan birine mensup olurmuş; Hukuk-ı umûmiyeye hiç bakılmazmış. Bu devirler Mer'aş'ın en felaketli ve kanlı devirleri imiş; aralarındaki hudut olan dereye (Kanlıdere) isminin verilmesi o zamanlar âdeta bir mezbaha hâlini almış olmasından imiş. O vakit, nâmus, ırz, mal ve can hepsi beğlerin elinde imiş; hükümetin hiçbir nüfuzu yokmuş. Bu gün Zülkadir âilesinden belli başlı kimse kalmamıştır. Bu sülâleden olduklarını iddiâ eden ve hiçbir vesika ile isbât-ı müddeâ edemiyen bazı kimseler varsa da onlar da bin türlü ihtiyâc altında ezilmektedir. Bâyezid-zâdeler âilesi hâlâ mevcûd olup vakitleri iyidir. İçlerinden epeyce zenginleri vardır. Altmış kadar âile teşkîl etmişler ve bir mahalle vücûda getirmişlerdir.

Bu derebeğlerinin ne derecelere kadar icrâ-yı istibdât ettiklerini şu vaka pek güzel gösterir. Sultân Mahmud-ı Adlî zamanında Zülkadriyeden Mahmut Beğ isminde biri birkaç adam göndererek Mer'aş'ta ticâret tarîki ile misafir bulunan Şamlı bir arabın güzel karısını aldırır ve evine getirir.

Arap hükümete mürâcaat ederse de bir şey yapamaz. Şamlı İstanbul'a kadar gider ve katline fermân alır. Fermân bir memur-ı mahsusla Mer'aş'a gönderilir. Ve hükm-i idamın icrâsı o memura havâle buyrulur. Hükümet açıktan fermânı Mer'aş hükümetine göndermekten çekinmiş olmalı ki böyle yapmıştır. Memur gelir günlerce Mer'aş'ta kalır; bir türlü hükm-i fermânı icrâyâ yol bulamaz. Bir gün Mahmud Beğ, çarşıda bir bezzaz dükkânına gelir. Başında bulunan ağalarının her birini bir işe gönderir. Yanını boş bulan memur, üzerine hücumla Mahmud Beğ'i öldürür. Biraz sonra taraftarları memuru öldürmeye kıyam ederlerse de memur fermânı hümâyûnu göstererek yakayı kurtarır

Mer'aşta Mısırlılar

İbrahim Paşa Nizip muhârebesinden sonra Mer'aş taraflarını istilâ eder; İbrahim Paşa Mer'aş'a Ayıntap tarafından gelmiş; Kapıçam taraflarında Mısırlıların piştarları ile Bâyezidli Beğ'i Süleyman Beğ'in maiyetindeki yörükler çarpışır. Bu kavgada Mısır piştarları bozulur. Süleyman Paşa bunu bir türküsünde söylemiştir ki dört mısrai aşığıya alındı.

Mısırdan çıktı da İbrahim Paşa

Görünce orduyu akli da şaşsa.

Kartal ile Kuzgun konu üleşe.

Mer'aşın ovasın duman bürüdü.

Mısırlıların mühim kuvvetleri gelince Süleyman Paşa seraskerin emriyle Sis taraflarına ricat eder. Oradan da Kayseri'ye giderek oranın emir ve muhafazasını deruhde eder. Ahâli daha fazla müdâfaa etmeyi istememişler ve İbrahim Paşa'ya teslim olmuşlar. İbrahim Paşa kırk bin kadar askerle Mer'aş'a girer. 19 ay kadar dört alay askerle Mer'aş'ta ikâmet eder. Avrupa devletlerinin ma'lûm olan müdâhaleleri üzerine İbrahim Paşa Sûriye'den askerlerini çektiği sırada Mer'aş'tan dahi askerini kaldırır. İbrahim Paşa bir yaz vakti Mer'aş'ta oturmuş; Ahır dağı yaylalarında ve Kerhan bağları nâmı verilen Mer'aş'ın şark tarafındaki Dil-niş'in bağlar arasında vakit geçirmiş. Şehre nadiren gelirmiş.

İbrahim Paşa'nın Mer'aş'a yaklaşması üzerine o vakitler kal'ade mahfuz bulunan evrak hükümet "eline geçmesin" diye yakılmıştır. Bu suretle birçok târihi vesikalar mahvolup gitmiştir.

İbrahim Paşa Mer'aş'a girdiğinde ilk cumayı Ulu Cami'de eda etmiş. İbrahim Paşa Mer'aş'a girdiği esnâda (Çürük-zâde) nâmında bir hoca va'z edermiş. İbrahim Paşa'yı görünce hemen kürsü üzerinde kıyam etmiş. Ahâli de kalkmışlar. İbrahim Paşa (oturunuz, camide

herkes müsâvîdir) demiş ve kapının yanına oturuvermiştir. Bu suretle halkın ruhunu elde etmiştir.

Cuma namazında hutbede adını okumaya hatip arzu etmiş ise de İbrahim Paşa şiddetle red etmiştir. Müezzinin sesi gâyet fenâ imiş; İbrahim Paşa'nın arkadaşlarına "Sultân Mahmud beni Sûriye'den çıkarmak için ordular göndereceğine böyle beş on müezzin gönderse idi ben kendi kendime çekilir giderdim" dediği meşhûrdur.

İbrahim Paşa Mer'aş'ta kendini halka çok sevdirmiş. Askerlerin zerre kadar haksızlık etmesine razı olmazmış. Bir gün askerden biri bir kadının yoğurdunu yediği için İbrahim Paşa karnını deştirmiş; Bir diğer gün kadının zerdalisini gasp eden bir askeri kurşuna dizdirmiştir.

İbrahim Paşa Mer'aş'ta vergi almamıştır. Ahâli İbrahim Paşa'ya Zeytun ahâlisinden şikâyet ederler; O da bir miktar kuvvet göndererek haraç alır.

İbrahim Paşa Mer'aş'tan ileri geçmemiştir; Yalnız Mer'aş'ın garp taraflarına Yürükler üzerine cüz'î miktarda asker göndermiş ise de (Hartlap) kırında Yürüklerin mukavemetine uğrayarak ric'at etmişlerdir. İbrahim Paşa fazla adam kırdırmamak fikri ile başka sevkiyatta bulunmaz. Sonra erzâk ve hayvânât aldırmaq için bazı aşâir nezdine askerî memurlar gönderir; Yolda Yürüklerden bir takımları İbrahim Paşa'nın zabitini tutarak soyarlar. Ve zabitleri üç def'a pala altından geçirirler ki aşîret âdetinde bir yiğidi en büyük tahkîr bu imiş. (1257) Eylül'ünde (M.1841) İbrahim Paşa Mer'aş'tan çekilmiştir.

Fesâd-ı Ahlâk

Nizip Harbi başlamadan evvel İbrahim Paşa bazı husûsâtın konuşulması için Hafız Paşa'nın yanına bir iki murahhas gönderir. Esnâ-yı münâkaşada Hafız Paşa'nın yanında Mer'aş ulemâsından Kazancı-zâde Hacı Mesut Efendi adında bir hoca varmış. Hocaya "İbrahim Paşa hakkında ne dersin?" diye sormuşlar; O da cevap olarak "İbrahim Paşa bâğîdir şerîat böyle diyor; haksızdır" der. Murahhaslar işlerini bitirip döndüklerinde bunu İbrahim Paşa'ya anlatırlar; muhârebe olur; İbrahim Paşa Mer'aş'a girer. Ulemâdaki, sukut-ı ahlâka bakınız ki, İbrahim Paşa Mer'aş'a girdikten sonra, ulemâdan

birkaç kişi gelip, “sana, bâği ve haksız diyen hoca falan yerde medresede oturur” derler. İbrahim Paşa bir gün Mesut Efendi’nin medresesine gider; Hocayı ziyâret eder. Hoca Efendi’ye hitâben “*Bana bâği ve haksız diyen siz misiniz?*” sualini sorar, Hoca Efendi fütursuzcasına “*Evet ben idim. Siz hâlâ bâğisiniz, haksızsınız! Şeriat böyle diyor.*” cevabını verir... İbrahim Paşa alındırmaz. Mecra-i kelimeler değiştirilir. Giderken İbrahim Paşa yaveri vâsıtasıyla bir kese içerisinde bir miktar para bırakır. Hoca Efendi, “*Teşekkür ederim. Benim ihtiyâcım yoktur. Memlekette muhârebe yüzünden sıkıntı çeken birçok âileler var, bunu onlara verseniz daha iyi olur*” sözleri ile kabul etmez; İbrahim Paşa etrâfındakilere “*Eğer Hoca Efendi eski sözünü inkâr etse veya riyâkârlık yapsa idi idam ettirecektim; Hakikaten faziletkâr bir adam imiş*” der.

İbrahim Paşa Mer’âş’ta birçok hatırat bırakmıştır.

İdâre-i Osmaniyenin Avdeti

Mer’âş bir aralık kaza halinde idâre olunmuş. 1269 ve 1270 (M.1852-54) târihlerinde mutasarrıflık olmuş ve Münip Paşa isminde bir zat mutasarrıf gelmiş. Mahkeme, meclis-i idâre ve tapu idâresi teşkilâtı onun zamanında yapılmıştır.

Dinî Bir Cinâyet

Kırım muhârebesi esnâsında bir İngiliz taciri Mer’âş’a gelip o vakitler Mer’âş’ta yapılan at takımlarından almaya başlamış. İngiliz tacirinin saraç esnâfindan biri ile bir meselesi olur. Mahkeme-i Şer’iyyeye mürâacat ederler. İş günlerce sürüncemede kalır; bitmez. Bir gün işin Mahkeme-i Şer’iyye’de görülmemesini talep eder. Hükümette “*ben Mahkeme-i Şer’iyye falan tanımıyorum*” der bu söz hâkimin ve müftünün taassubuna dokunur. “*Bire! İngiliz şeriatı tahkîr etti*” diye memleketin içine bir yaygara salıverirler. Halk ayaklanır. Hâkim mahkemeyi kapayarak ve yolda ağlayarak “*Şeriat tahkîr olunduktan sonra benim mahkemede işim yok*” feryâdı ile evine çekilir. Ahâlî büsbütün galeyana gelir. Esnâf reisleri toplanır. İngiliz tacirinin bulunduğu eve giderler ki [Şimdi o evin yerinde posta hane

bulunur.] Onları gören ayak takımı da katılır; iş büyür. İngiliz'e dışarı çıkması için söylerse de kabul etmez. Ahâlinin üzerine silah atmaya başlar. Ahâlden üç beş kişi yere serilir. Galeyan artar, Kuşçu oğulları nâmı verilen ve (Ali Kuşçu) merhûma mensup olduklarını iddiâ eden bir âileden Mustafa Ağa adında biri bir kucak çam çırası getirir; Eve ateş verirler. Bunu gören İngiliz'in karısı teslim olmayı teklif ederse de, kocası kabul etmez. Meğer ahâlinin eve gelmekten fikirleri, İngilize huzur-ı hâkimde tövbe ve istiğfar ettirmek imiş. Nihâyet ev yakılır. Herif karısı ile beraber yanar; yalnız bir küçük kızı kurtarılır ve maaş bağlanır. Bu vak'a üzerine Münip Paşa azledilir. Müsebbipler Adana'ya nefy olunur.¹

Bir Vak'a

Bu esnâda Bâyezidli âilesinden Kerim Paşa, Osman Paşa, Ahmed Paşa vesâire gibi derebeğleri büsbütün şımarmışlar. Memlekette nüfûz-ı hükümet kalmamış. Meclis-i idâre azasından Necip Efendi, Divan Efendisi-zâde Bekir Ağa, Seyisoğlu Hacı Ali Efendi gibi bazı zevâtla Bâyezidlilerin arası açılır. Bâyezidli beğleri Zeytun eşkiyâsına haber gönderirler; beş altı yüz kadar eşkiyâ şehri basarlar. Evleri yağma ederler. Yukarda adları yazılmış olan meclis-i idâre azasının tutulup öldürülmesi için her tarafı ararlar. Fakat bulamazlar. Eşkiyâ memlekette beş on gün kadar daha her türlü rezâleti yaptıktan sonra def olur gider.

Hurşit Paşa

Bu vaka üzerine Hurşit Paşa isminde biri mutasarrıf gelir. Bâyezidli beğlerinden yalnız Kerim Beğ'i tutabilir; öbürleri kaçarlar. Rezâlete bakınız ki bir müddet sonra diğerleri de affolunur. Fakat hükümet Zeytunluları terbiye etmek ister. Zeytunlular silâha sarılırlar. Üzerlerine asker çekilir. Bir miktar para vererek bunlar da affa

¹ Bu hâdise 1856'da ilan edilen ve daha çok Osmanlı Ülkesinde yaşayan gayrimüslim teb'aya ayrıcalıklar tanıyan Mer'âş'ta İslâhat Fermânına karşı bir ayaklanma olarak değerlendirilmiştir.

uğrarlar. Hurşit Paşa azl olunur. Zamanında büyük bir kıtlık olmuş; ahâli çok zahmet çekmişler.

Aziz Paşa

1277 senesinde (M.1860-61) Aziz Paşa isminde birisi mutasarrıf olur. Zeytunlular hâl-i isyanda imişler; Etrâftaki geçitleri ve yolları tutmuşlar; ele geçen İslâmları akıl ve hayale gelmez işkencelerle öldürürlermiş. Kadınların karınlarını deşerler. Çocukları bıçak üzerine atarlarmış. Bu vak'alar üzerine on bin kadar nefir-i âm toplanır; üç bin kadar da süvâri yazılır. Bu kuvvetle Zeytun muhâsara edileceği esnâda Aziz Paşa'nın azli haberi gelir. Mutasarrıf işi olduğu yerde bırakarak döner, gider. Aziz Paşa'nın ayrılması toplanan nefir-i âmında dağılmasını mücib olur. Süvâri biraz dayanırlarsa da Zeytunlular'ın hücûmları önünde onlar da savuşur; giderler. Eşkiyâ büsbütün gemi azıya alır. Köyleri yakarlar; İslâmlardan tuttıkları esirleri kasap dükkânlarında asarak koyun parçalar gibi, parça parça ederler; kaçan piyade ve süvârinin arkasına düşerler ve iyi bir kötek atarlar.

Aşir Paşa

Aziz Paşa'dan sonra Aşir Paşa gelir; ciddiyet ve sebâtı ile biraz eşkiyâyı korkutur. Eşkiyânın bozduğu yolları, köprüleri tamir ettirir, eşkiyâ yüzünden kimse dışarı çıkamıyormuş; bu yüzden Mer'aş'ta müthiş bir kıtlık hüküm sürmekte imiş. Aşir Paşa'nın himmeti ile yollar açılır, ortalık bollanır, 1282 sene-i hicriyesinde büyük bir kolera Mer'aş'tan sekiz, on bine yakın nüfûs telef eder. Yalnız adı sanı belli olan kimselerden altı yüz kişi gider. Mutasarrıf Aşir Paşa da bu aralıkta oğlu ile beraber ölür. Müşârünileyh, âlim, fâzıl, azimkar ve doğru bir zât imiş.

Fırka-i İslâhiye

İşkân-ı Aşâir Belyesi:

Aşir Paşa zamanında Derviş Paşa mühim miktarda kuvvetle bu havâliye gelir. Maiyyetinde meşhûr Cevdet Paşa'nın da dahil

bulunduğu (Fırka-i Celîle-i İslâhiye) nâmında bir heyet dahi var imiş. Fırka-i İslâhiye Cebelibereket'te, Kozan'da ve Mer'aş taraflarında bulunan yörükleri iskân eder; şimdiki İslâhiye kazasını teşkîl eyler. Mahvedilen binlerce nüfûsa mukabil teşkîlatı nâkıs bir kaza vücûda getirebilirler. Yörüklerin bu taraflarda buldukları zamanda Ermeni eşkiyası kasıp kavurmaya başlamıştır. Bakınız bu iskân beliyesini bir Avşar beği ne yanıklı bir lisânla anlatıyor:

İlgım ılgım bir yel esti uğrumdan *
Duydum hâli perişandır Avşarın
Ayrı tasa kalkmaz oldu serimden
Yönü gurbet ele döndü Avşarın

Pâdişâhtan fermân geldi nedeyim
Yolumuza iskân düşdü gideyim
Yeşil yaylaları kime tergeyim.. **
Kapandı yaylası, yolu Avşarın

Güz olukdur bu illerin yazları ***
Ötmez oldu bülbülleri, kazları
Yesir gitti gelinleri, kızları
Bozuldu katarı, ili Avşarın

(İlbeğoğlu) der ki haller güç oldu
Gözü kanlı şahbazların nice oldu?

* İlgım ılgım hafif hafif demektir

** Tergemek = Terk etmek. Hâlâ Mer'aş lehcesinde kullanılır

*** Güz oluktur bu illerin yazları: (Bu diyarın hazana munkalip olmuştur) demektir

Osmanlıdan, altınımız tuc oldu
Ermedi çıkmağa eli Avşarın

Ulu Beğ adında bir Türk – *Avşar beğinin söylediği türküdür:*

İlgıt ılgıt bir yel esti uğrumdan
Duydum yaman olmuş hâli Avşarın
Kesildi kanadı, kırıldı kolu
Yaylası kanıyla yundu Avşarın

Avlamaz oldu şâhinleri, bazları
Yağma oldu gelinleri kızları
At oynatmaz gayrı Avşar düzleri
Yıkıldı ocağı söndü Avşarın

Alnı top perçemli gelinler öldü
Avşar illerinin gülleri soldu
(Ulu beğ)in gözü kan ile doldu
Yönü gurbet ele döndü Avşarın

Bundan yarım asır evveline gelinceye kadar bu yörüklerin elinde pek güzel ve çevik atlar bulunmuş; bunlara (Çukurova kolu kıyası) derlermiş. Osmanlılar Viyana önlerinde bu atlar ile ve bu süvâri ile gitmişlerdir. Bu atların belleri kısa gözleri iri, cazip ve cevval, sağrıları bağdaş kurup oturacak kadar geniş, ayakları kalın ve iri kemikli, tırnakları vasat derecede katı, rengi sincabî ve teşekkülatı muntazam idi. Kuyrukları yere sürünecek kadar uzun idi. Yazın Kozan yaylalarında kışın Çukurova'nın payansız çayırıklarında

beslenen bu atların duruşu, gezişi bile cazip ve rahvenvâz idi; bunların gezmeleri, hoplamları genç ve dilber bir kızın reftari kadar cazibedar idi. Uzun kuyrukları ile yeşil ve nazende çimenler üzerine bûseler kondururlardı. Gözleri ahular kadar güzeldi.

Gür yeşelleri ise kıvrık, koşmaları çabuk, yürüyüşleri eşkin, duruşları pek vakur ve sevimli, hülâsa Türk'ün metâneti ile mütenâsip bir metânet-i vücûdiyeye mâlik idi. Sanki Tanrı bunları Türk'ün kuvvet ve sağlam vücûdu, kuvvetli kolları, kısa ve kalın bacakları için binek olmak üzere yaratmış idi. Bu atlar üzerinde geniş omuzlu, kırmızı çehreli Türk gençlerini görmek kadar zevkli bir manzara tasavvur edemiyorum; çocuk iken gayri müdrik bir halde, cirit oynayan delikanlılara baka kalırdım.

“An Türk surh leb suvari semend şüd
Yaran hazer kunid ki ateş bülend şüd”¹

Şimdi her taraf da süvârilik hayâtı, cirid oyunları sönmüştür. Bunların sönmesine evvelen eski hükümet sebep olmuştur. Aşâirin mahvı cündiliğin mahvını mucib oldu. Daha doğrusu bizde millî bir erkek ve er hayâtı vardı; bu yok edildi. Kadınlar bile bir erkek gibi ata biner; cirid oynardı. İnsan o vaktin hükümetine nefretler etse sezadır. Aşâirin iskânı gerekse bunu daha evvela başka çarelerle düşünmek lazım değil mi idi? Yörüklerle iskânın menafîini, ehemmiyetini takdir ettirilmeli idi ki kendi kendilerine bu serseri hayâttan vazgeçerlerdi.

Kuru iskân imha demektir; asırlardan beri alışılan bir hayât ve bir tarz-ı maîşet birdenbire değiştirilemez. Bunlar tadrîcen islâh ve iskân edilmek lazım gelir iken yapılmadı. Üzerlerine asker çekildi. Ordular sevk edildi. Topa tutuldu. Obalar, yaylaklar, kışlaklar yakıldı ve yıkıldı. Beğler kurşuna dizildi. Kadınlar ve çocuklar bile öldürüldü; gelinler esir edildi. Düşman gibi kırıldı; geçirildi. [Ancak o sıralarda Moskof orduları da Türkistan'da bunu yapıyorlardı] Netîcede Türklük

¹ Farsca olan bu şiirin anlamı: O Türk ki kırmızı dudaklı (çehreli) ve ata binmiştir, Dostlar bile onun yüksek ateş (hiddet)inden sakınırlar.

ve an'anesi hezâle uğratıldı. Türklüğü üç büyük kıta üzerinde hâkim kılan bu sevimli babayiğitlerle beraber ocakları, hanumanları, atları, koyunları, mahvolup gitti. İşte körü körüne Avrupa medeniyetini taklîd beliyesi. Şu hizmetlerine!.. Mükâfat olmak üzere o vaktin hükümeti Derviş Paşa'ya, Kurt İsmail Paşa'ya, Cevdet Efendi'ye, nişânlar ve pâyeler verdi.

Çukurova atlarının inkırazına başlıca üç sebep gösterilebilir.

Birincisi: Yörüklerin iskânı ile bol ot ve yaylaklardan mahrum kalan atlar yavaş yavaş söndü ve düştü.

İkincisi: Buralara gönderilen bazı muhacirlerin hayvân hırsızlığını kendilerine âdeti bir vâsıta-i maîşet edinmeleridir.

Üçüncü sebep hükümetin yerli atlarına ehemmiyet vermeyip orduya lazım olan atları dışarıdan tedârik edinmesidir. Hâlbuki Çukurova hayvânları dayanıklı ve çevik idiler. Vak'a Macar atları kadar büyük değillerdi; fakat onlardan daha kullanışlı idiler. Macar atları kalp ve kaltabandır. Hele Çukurova atları Arab atlarından daha elverişli idi. Arab atları düz ve arızasız arâzide iş görebilirler. Arab atları süs ve ziynet hayvânıdır.

Bu atlarla beraber Mer'aş'ta güzel ve değerli bir sanat dahi mahvolup gitmiştir. O da saraçlıktır. Mer'aş'ta Çukurova hayvânlarına mahsus gâyet kıymetli takımlar yaparlarmış. Bir eğerin yüz elli - iki yüz altına kadar satıldığı olurmuş. Saraçlıkla beraber buna merbut kazazlık-Kazzazlık sanatı da mahvolmuştur. Bakınız; bir iskân-ı aşâir ne kadar nüfûsa, ne değerli sanatlara mâl oluyor. Bir hata ne büyük fenâlıklar doğuruyor; "*bir sanat mahvolmuş*" deyip geçivermek kolay değildir. Onun bir milletin sanâyiinde, iktisâdında, refah ve saâdetinde, hattâ ahlâkında açtığı acı ve mühim gedikleri de beraber düşünmek gerektir.

Fırka-i İslâhiye Farsakları; Ceridlileri Adana ovasına ve Cebelibereket'e, Avşarları* Göksun'a ve Kayseri'ye taraflarına,

* Avşar – Bir yörük kabîlesinin adıdır ki evvelce Çukurova'da kışlarlar imiş.. Meşhûr İran şahı ve Hindistan fatihi (Nadir Şah) Avşar Yörüklerindendir

Bozdoğanlıyı Andarın havâlisine, Tecirliyi Mer'aş ve İslâhiye nevahiyesine yerleştirir; yok öldürür; defneder.

Fırka-i İslâhiye'nin vücûda getirdiği köylerden birisi Mer'aş'a yedi saat mesâfede (Eloğlu) adındaki köydür. Misal olmak üzere yalnız bunu arz edeyim: Fırka-i İslâhiye buraya yüz hane Tecirli aşireti oturtmuş imiş; bugün eski Tecirlilerden otuz hane kalmıştır. Her ne kadar köy bugün yetmiş hane ise de bunun kırk hanesi kürtlerle etrâfdan toplanan aşiretlerden ibârettir. Eski yüz hanenin yetmiş hanesi büsbütün sönmüştür; İlk iskânda her evde altı yedi erkek ve her erkeğin üç beş çocuğu ve her âilenin birkaç yüz sığır ve koyunu ile yirmi-otuz atı varmış. Şimdi ise en kalabalık evde iki erkekle beş çocuk bulunuyormuş. Üç evlatlı bir peder parmakla gösteriliyor. Bütün köyün nüfûsu bugün yüzü geçmiyor. İşte ahâlinin mîzac ve ihtiyâcını ve arâzinin tabayiini düşünmeksizin yapılan kör ve sersem tedbir böyle acı ve fenâ netîceler doğurur. Bana eski refah ve rahatı, bugünkü sefâleti, iskân zamanında ne büyük fenâlıklar yapıldığını anlatan ihtiyâr öksüz bir çocuk gibi hüngür hüngür ağlıyordu.

Veysi Paşa

Aşir Paşa'dan sonra Veysi Paşa gelmiş; çok kalmadan Adana'ya gitmiştir. Daha sonra Tevfik ve Naşit Paşalar gelmişler. Bunlardan sonra da Kozan mutasarrıfı Aslan Paşa gelmiş. Müşârünileyh çalışkan bir zat imiş. Bazı yolları yapmış ve harap camileri tamir etmiş. İlk maârif olarak zamanında açılmıştır. (1286) senesinde (M. 1869-70) (Deyrizor)'a¹ gitmiştir. Rüştîye muallimi mekteb-i rüştîye (Rüştîye mektebi muallimi) Burûsalı Ali Rıza Efendi adında bir zat imiş.

Hasan Paşa

Kavgacı ve hafifü'l-mîzac olduğu için ahâli arasında (Cıvık Hasan) demekle şöhret almış Meclis-i İdâre'de ulemâdan birisi ile çıkardığı münâzaa üzerine yüzüne bir papuç aşk edilmiş ve netîcede ma'zûlen ayrılmıştır.

¹ Deyrizor: Sûriye'de bir il.

Abdullah Paşa

Sonra Abdullah Paşa isminde bir zat gelmiş; hiç yazı bilmezmiş; imzâsını güç ile yazarmış. Mer'aş'tan Basra'ya vâli olup gider. Bunu müteakib Hacı Ali Paşa nâmında biri gelir. Zamanında Mer'aş Haleb'den ayrılır ve Mer'aş eyâleti nâmını alır. Payas, Kozan buraya verilir. Cevdet Paşa da vâli olur

Cevdet Paşa

Fırka-i celîle-i islâhiyedeki hüsnü hizmetine mükâfat olmak üzere Cevdet Paşa – o vakit daha efendi imiş- Yeni teşkîl olunan Mer'aş eyâletine vâli ta'yîn olunur. Mer'aş'da on sekiz gün valilik ettikten sonra Haleb'e gider. Oradan dahi (Ahkâm Reisliği) ile İstanbul'a alınır. Mer'aş tekrar Haleb'e rabt edilir.

Said Paşa

1921? (1321) târihinde (M.1903-04) Diyarbakirli Said Paşa mutasarrıf olarak Mer'aş'a gelir; halka kendisini sevdirmiştir. Birçok mütegalibenin nüfûzunu kırmış. Said Paşa'dan sonra bazı mutasarrıflar gelirlerse de hiçbiri de bir mevcudiyet gösteremezler. İsimleri aşağıda gösterilmiştir. Dede Paşa, Salih Paşa, Nazım Paşa, Mustafa Nuri Paşa, Hüseyin Şükrü Paşa, Abdülvahab Paşa, Salih Paşa, Arifî Paşa (müşarun ileyh ilim ve fazliyle şöhret kazanmış ise de memleket de nâmını yad ettirecek hiçbir eser bırakmamıştır.) Galib Paşa, Nuri Beğ, Hüsnü Paşa, Reşid Paşa, Hayri Beğ.

Bir İrtica-ı dinî

Hayri Beğ ilan-ı hürriyetten¹ sonra mutasarrıf olmuş; Mer'aş'daki çeltik zirâatının şehrin on dakika kadar yakın tarlalarına dahi teşmîl edildiğini ve bu hâlin şehrin havasına fenâ halde tesir ettiğini ve yazın sayfiyesi olmayan fukara takımının sıtma illeti ile

¹ 1908 İkinci Meşrutiyetin İlanı.

malûl bulunduğunu gören müşarunileyh ol babda ki kanunu tatbika ve çeltik zirâatını makul bir hâle getirmeğe çalışır. Meseleyi meclis-i idârece de bir karara rabt etmek ister. Mecliste bulunan zevâtın çoğu ashâb-ı arâziden ve çeltik zürra'ından imişler. Açıktan açığa böyle haklı ve kanunî bir şeye muhâlefet edemezler; bunun başka çarelerle önüne geçmeyi düşünürler; vesile ararlar. Bir gün mutasarrıf Ulu Camii'n hatibine –burada hutbeden sonra okunması âdet olan- (Allahümmekhir a'dâena ve a'daidîn vakhiri'l-keferete ilâ ahir¹) duasını okumamasını söyler. Ve “*şimdi harb var Hıristiyanları böyle dualarla kuşkulandırmaya ne lüzum vardır, bin seneden beri kahırlarına düâ ettiğimiz halde kaç gâvur öldü. Elinden gelirse İslâmların Hıristiyanlar derecesinde yükselmesine çalış*” der. Hatip cuma günü bu duayı okumaz ve ahâlden bazılarına da mutasarrıfın duayı men' ettiğini anlatır. Mutasarrıf aleyhinde vesile arayan eşrâf ve ashâb-ı arâzi bunu dillerine dolarlar; ele alırlar; yola girerler. O sıralarda da Ma'hut Volkancı² din nâmına ateşler saçmaya başlar; memlekette mesele büyütülür. Halk müftüye başvururlar, “*hutbede gavurlar hakkında düâ caiz mi?...değil mi?...bize bir fetva ver*” derler. Müftü hayır ve şer hiçbir cevap vermez. Ahâli başka hocalara giderler onlarda “*müftünüz var; ona sorun*” cevabını verirler. Meselenin yatışması kâbil iken sürüncemede bırakılır. Çeltikçiler işi körükler; ateşi alevlendirirler.“*Mesele camide düâ kaldırılıyormuş*” şekline sokulur. Beş on serseri camiye hücum ile bayrağı ve sancağı çıkarırlar. “*Şeriat isteriz*” naraları ile sokakları doldururlar. Bütün halk arkalarına takılır; mutasarrıf beğın evini basarlar; pencereler, kapılar taşa tutulur. Bir takım edepsizlikler yapıldıktan sonra dâire-i askeriyeye ve hükümet konağına giderler. Daha sonra telgrafhaneye vararak İstanbul'a telgraflar yağdırırlar. Zavallı mutasarrıf korkar ödü kopar o gece Ayıntap'a kaçar; fakat korkusundan bir hafta sonra ölür.

Mer'aş'ta her sene birçok bî-çarelerin ızdırab ve helâkine bâdi olan çeltik meselesi yüzü üstü kalır; hiçbir babayığıt mutasarrıf hâlâ bunu ta'dile cesaret edemez.

¹ Tanrım din düşmanlarımı ve kâfirleri kahret.

² Ma'hut Volkancı: İstanbul'da Volkan gazetesini çıkaran ve 31 Mart hadisesini hazırlayanlardan Kıbrıslı Derviş Vahdetî.

Hayri Beğ'den sonra gelen zevâtın isimleri şunlardır: Haydar Paşa, İsmail Paşa, Nahit Beğ, Hilmi Beğ, Haydar Beğ... Haydar Beğ zamanında seferberlik ilan edilmiş; Zeytun'dan dahi asker istenilmiş. Zeytun ahâlisi her vakit ki gibi yine silaha sarılmış; dağa çıkmışlar üzerlerine Haydar Beğ kâfi kuvvetle gitmiş; eşkiyâdan birçoğunu tutmuş Mer'aş'a getirmiş; yıllardan beri Zeytun eşkiyâsının tutulduğu ve tutulmuş ise de te'dib edildiği yok imiş. Bu cihetle ol havâli İslâmlarının gözü büsbütün yılmış imiş. Haydar Beğ'in himmetiyle eşkiyânın tutulması ve hapsedilmesi ahâlince pek büyük sevince mûcib olmuş, sokaklarda şenlikler yapılmıştır.

Haydar Beğ Urfa mutasarrıflığına tahvilen buradan ayrıldıktan sonra Mümtaz Beğ nâmında bir mutasarrıf gelir. Haydar Beğ zamanında cebren askere gönderilen Zeytunlular silahlarıyla beraber kaçarak Zeytun'un sarp ve korkunç dağlarına çıkarlar. (Bertiz) köylerini basarlar İslâmları parça parça etmeğe ve ateşe yakmaya başlarlar. Mümtaz Beğ maiyetine bir miktar kuvvet alarak hareket eder. Eşkiyâdan bir kısmı Zeytun'un (Tekye) nâmındaki sarp bir mahallesine ilticâ ederek silah ve bomba atmağa koyulurlar. Evvela Hıristiyanlardan mürekkebi bir heyet-ı nâsiha¹ gönderilirse de faydası olmadıktan başka giden nâsihlar içinden bazı zevât eşkiyâyâ mukavemeti tavsiye ederler. Müsademe başlar ilk uruşta Süleyman Beğ ismindeki jandarma kumandanı şehit olur. -Bu sebeple Zeytun'un ismi ba-irâde-i seniye (Süleymanlı) ya çevrilmiştir.- Mümtaz Beğ işi ciddi tutar; gerek merkezdeki ve gerek köylerdeki eşkiyâyı birer birer yakalar. Viyana'da Ermeniler tarafından tab' ettirilen ve bir nüshası Mer'aş Divan-ı Harbince elde edilen bir kitabta tasrîh olunduğuna nazaran Zeytun İdâre-i Osmaniyeye geçtiği günden beri, büyük ve küçük otuz beş def'a ihtilâl çıkarmış ve güya âmâl-i milliyelerinin tervici için çalışmıştır. Şüphesiz her ihtilâlde yüzlerce Türkün kanı dökülmüş, evleri yıkılmış. 311 (M.1894-95) ihtilâlinde

¹ Heyet-i Nâsiha: Nâsihat edecek, akıl verecek heyet. Bu heyette (Haleb) İngiliz, Fransız ve İtalyan konsolosları dâhilmiş ve uzun sakalının çene kısmını tıraş etmeyi âdet edinen ve bu sebeple halk tarafından "çatal sakal" diye tanınan İtalyan konsolosu çok şişmanlığı sebebiyle ata binemediği cihetle, tahtıranla Zeytun'a iki yüz kişi tarafından nöbetleşe götürülüp getirilmiş.

Andarın Ermenileri yakaladıkları memurların gözlerini oyarak barut doldurmuşlar.

Toros'un en çetin kayalıkları arasından zaman zaman feveran eden Zeytun volkanı dâima etrâfını ateş ve kan içinde bırakmış. Nihâyet 311'deki (M.1894-1895) feveran esnâsında (Kazan devrildi söndürdü ocağı)..

“Mer'aş hakkında Ermeni târihlerinden alınan ma'lûmat aynen aşağıya yazılıyor.”

“Mer'aş şehrine verilen isim kadîmden beri aynı olmamıştır. Târih-i Mîlâddan evvel yedinci asırda Asûr meliki Sargon kendi kuyudâtında Mer'aş'a (Margas) ismini veriyor. Demek ki Mer'aş'ın ilk ismi Margas idi. Sonra bir vakit (Kirmanig) tesmiye olunmuş. Târih-i Mîlâdın yedinci asrında ise (Mer'aş) denilmiştir. Bugüne kadar aynı isimle yâd oluna gelmiştir.

Mer'aş'ın şimâl-i şarkî cihetinde vâki ve her bir Mer'aşlıya ma'lûm olan (Taksarol) doğrusu (Datyus Arakil)¹ yani Datyus Resûl tepesi rivâyeten Datyus resûlun Mer'aş'ı ziyâretinde meydana gelmiş idigü beyân olunur.

Rivâyet ise şundan ibârettir: Datyus resûl bu tarafları dolaşırken Mer'aş'ı dahi ziyâret eder. Mer'aş'ta va'z edib aynı vakitte şehirde bulunan cüzzamlı ve diğer nevi hastalıkları tedâvî eder(!) Bu gün (Uyuz Pınar'ı)² denilen pınarda yıkarmış. Fakat yerli ahâli Datyus resûle zulüm ederler: Öldürmeğe kalkışır. Bu tehdit üzerine Datyus resûl geceleyin kaçıp beyân edilen tepede vâki bir ağacın altında geceler. Ertesi gün şehri bırakıp gider.

O günden i'tibâren bu tepeye (Datyus Arakil) tesmiye olunmuş. Bu Datyus resûl Hazreti İsa'nın resûllerinden biri idi ki başlıca vazîfesi mübeşşirlik olmuştu; Mer'aş'ın Ermeni ahâlisi o günden beri yortu tutup o tepeyi ziyâret ederler.* Fakat ta'yîn-i vaktin

¹ Tatyus Arakil- Müslümanların Osman dede ziyâretine Ermenilerin verdiği isim.

² Sarayaltının üs tarafında ve Kuyucağın altında olup Sakarya Mahallesi hudutları dâhilindeki kaynak suyu.

* Bu tepeye İslâmlar dahî ziyâret eder (Osman Baba) tepesi derler. Tepenin üzerinde bir ağaç ve onun etrâfında yıkılmış ufak çakıl taşlarından başka bir şey yoktur.

tenkidi ve târih-i istintac bize gösteriyor ki Mer'aş'ı Datyus resûlden ziyâde (Partagovasus'i) resûlun ziyâreti makuldür. Daha geriye gidilse görülür ki (Pavlus)¹ resûlun faaliyet merkezi olan Antakya şehri o zamanlar Mer'aş'a nice cihetlerle yakın ve alakadar imiş. Bazı meşhûr zevâtle birlikte istintâc ederek diyeceğiz ki Pavlus resûl Mer'aş'ı dahi ziyâret etmiştir. Bu netîceyi kabul eden bazı kimseler dahi Pavlus resûlun Ahir dağından geçtiğini kabul ederler. Pavlus resûl gibi bir faal kimse Ahir dağından geçtiği halde Mer'aş'a girmeksizin geçemezdi; sükût edemezdi. Mutlaka şehre girmiş olmalıdır. Mer'aş'a Hıristiyanlığın dühûlunu birinci asra götürsek hata etmiş olmayız. Birinci ve dördüncü asırlar arasında Mer'aş'a dâir hiçbir şey bilmiyoruz; fakat birden Hıristiyan kilise târihinde pek ma'lûm olan ve târih-i mîlâdinin üç yüz yirmi beşinde (Nikiya)²da in'ikad eden meclis-i umûmiye geçeriz; bu mecliste Mer'aş'ın dahi hissesi olmuştur. Meşhûr (Aryus)'un tabiiilerinden ad olunan (Yudukyus) Mer'aş murahhası olarak Aryus partisi tarafından (Nikiya'da) da bir kürsü elde etmiştir. Dahası var Nikiya meclisinde hazır bulunan ve meclisi idâre eden imparator Konstantin Hıristiyanlara karşı olan tecâvüzde bir gözünü kurban vermiş olan Mer'aşlı bir murahhasa doğru gelip onun oyulu gözünü öpmüştür. Beşinci asra bak!. Bugün Sûriye'de olan Nasturiler denilen cemaatı meydana getiren o meşhûr hatib ve vaiz ve Aziz Süryani Nestar; Mer'aşlı oğlu Mer'aşlı idi. İstanbul patrik kürsüsü kavgada iken ve hiçbir kimse oturmaya cesaret göstermemiş iken Mer'aşlı Nestar kürsüye çıkıp 428 den 431 e kadar İstanbul Patriği olmuştur. Altıncı asırda (Sen Tomas) isminde Süryani kavmine mensup bir murahhas yaşamıştır. Bu da Mer'aşlıdır. Sekizinci asırda Hıristiyan târihinde ma'lûm olan Mer'aşlı bir imparator dahi meydana gelmiştir; 716 dan 731³ senesine kadar imparator olmuştur. Ol zat İsavrayeli Leon olup adi bir askerlikten İstanbul İmparatorluğuna kadar yükselmiştir.

¹ Pavlos Resûl: Hz. İsa'nın havarilerinden olup asıl adı Sen Poll olan Tarsuslu Pol. Hıristiyanlığın asıl yayıcısı bu şahıstır.

² Nikiya: İznik şehridir.

³ III. Leon: Mer'aş kökenli bir Hıristiyan olan bu şahıs 716'dan 741 yılına kadar tahtta kalmıştır. Ölümünden sonra ise oğlu Konstantin yerini almıştır. (H) Bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Târihi*, (çev. F. Işıltan), TTK Yay., Ankara 1999, s.146.

Yedinci asırda Arabların Mer'aş'a hücûmlarında Leon'un pederi familyasıyla beraber kaçıp İstanbul taraflarına yerleşmiş; Leon İstanbul ordusunda adi bir nefer hâlinde yaşayıp nihâyet pederinin serveti sayesinde yükselip imparator olmuştur. Mer'aşlı Leon İmparator olunca dinî meselerle uğraşmayı severmiş; Hz. Ömer (Radiyallahu Anhu) ile mükatebede bulunmuştur.¹ Hazreti Ömer Hıristiyanlığı ve Kitab-ı Mukaddes'i tenkid etmişti. Mer'aş meşhûr murahhaslar meydana getirdiği gibi münzevîler dahi meydana getirmiştir. 800 den 1517 târihlerine kadar Mer'aş'ın ğarbinde bulunan ve ismi ma'lûm olan Cancık mağarası münzevîlerin merkezi ve hattâ kilisesi imiş, şimdi bir kimse Cancık mağarasına giderse bazı alaim görebilir.

Yedinci asırda Mer'aş'ın târihine diğerk bir unsur girmeğe başladı, o da Arablar idi. Müslümanlık Arablarla beraber girmiştir. Târih-i milâdın altı yüz kırkında² şehir İstanbul İmparatoru Herakliyus elinde iken Arablardan (Ebu Ubeyde: Ebu Ubeyde radiyallahu anhu) ve Muaviye nâm halife Mer'aş'ı Herakliyus elinden alıp ona sahip olmuş oldu. Tabi Mer'aş'ı alan işbu Arablar Rumlar ile harb edip Mer'aş'ın hıristiyanlığına hayli ziyan vermişler. Onuncu asra kadar Mer'aş bazen Pozantiyon (Bizantiyun) ve bazen ise Arabların eline geçmiştir. Bu vakte kadar Mer'aş'ta Ermeniler haylice çoğalmışlardı. Mer'aş'a gelen Ermeniler ise Kilikya içerisinden geçip Sis'ten ve ondan dahi geçip Mer'aş'ın ğarbinda bulunan ovaya yerleşmişlerdi. On birinci asırda bütün Ermenilerin dört ve bir vakit altı tane dini merkezleri olduğundan Mer'aş dahi o merkezlerden biri olmuştur. Mer'aş'ın murahhası bugünkü Tekke mahallesinde oturmuştur. Bu murahhas Pavlus isminde bir dindar zat idi. Pavlis'in murahhas

¹ Burada bir yanlışlık olmalıdır. Hz. Ömer 644'de vefât etmiştir. III. Leon'un muâsır halifesi Emevilerden Ömer . Abdülaziz'dir. III. Leon zamanında Bizans imparatorluğunda Hz. İsa ve annesini tasvir eden resimlerle Hıristiyan azizlerin bütün resimlerini tahrip ettirmiştir. Aynı sıralarda halife Ömer de İslâm ülkesinde bulunan bütün kiliselerdeki resimleri ortadan kaldırılmasını emretmiştir

² İslâm kaynaklarında Mer'aş'ın fethi H. 15 (M. 637) târihinde Halid b. Velid eliyle yapıldığı kayıtlıdır. Atalay'da zaten eserin Araplar kısmında bunu zikretmektedir. Ebu Ubeyde el-Cerrah, Sûriye'de fetihler yapan İslâm Ordularının genel komutanı olup, Halid'i bir gurup askerle Mer'aş'ı fethetmesi için görevlendirmiştir.

olmasına sebep 1086 târihlerinde Mer'aş Hristiyan ahâlisince ma'lûm olan (Bilardos)¹ hükümdar olmuştur. Bunun pederi Rum ve anası Ermeni olup aslen Hısn-ı Mansur'lu idi. Bilardos kendi başına yirmi bin Hıristiyan toplayarak Harput'tan başlayıp Mer'aş'a kadar hüküm eder; kısa bir müddet hüküm sürdükten sonra Türkler tarafından mağlûb edildi. Avrupa'dan gelip de Kudüs-i Şerifi Türklerin elinden almak isteyen Ehl-i Salîb seferinde dahi Mer'aş'ın hissesi olmuştur. (1097) târihinde ilk Ehl-i Salîb seferini icrâ eden Fransa hududunda vâki Lorenli (Kutubire Dusel Poliyon) ve Beladoven: Beduen,² birâder prensler Mer'aş'ta yekdiğeri ile birleşmiş ve Mer'aş'a sahip olmuşlarmış. hattâ Buduenin zevcesi Mer'aş'ta vefât etmekle bir Ermeni kızı ile evlenmiştir.³ Mer'aş şehri 1147 senesinde Selçûkluların eline geçti. Kezalik on altıncı asırda Birinci Sultân Selim eliyle Osmanlı eline girdi. Uzun vakit devam eyledi. Ondan 1832 senesinde ma'lûm ve nâmdar Mısırlı İbrahim Paşa tarafından zabt olunmuştur.

En nihâyet (1840) da tekrar Osmanlılar tarafından zabt olup bu güne kadar Osmanlıların elinde bulunmaktadır. Bundan takriben altmış beş sene evvel Katolikler ve yine altmış sene evvel yani (1854) te protestanlar Mer'aş'a gelmişler, kilise ve mektebler yapmışlardır.”

¹ Malazgirt savaşında Bizans'ın yenilmesi üzerine, doğu orduları komutanı Ermeni asıllı Fileretos (Philaretos) Çukuroava'dan Urfa'ya kadar uzanan yerleri içine alan feodal bir Ermeni beyliği oluşturdu. Kendisine bağlı Ermeni komutanların her birini bölgedeki şehirlere ta'yîn eden Fileretos kendisi de Mer'aş'ı idâre ediyordu. Bizans'ın da tabiiyetinden çıkan bu âsi komutan Büyük Selçûklu sultânı Melikşah'a tabi oldu. Mer'aş'ta onun yönetimi altına girmişti.

² Aslı Lorenli Godefroy de Bouillon ve Baudoin de Boulogne olup, Haçlı seferlerinin komutanları olan kardeşlerdir. Birincisi Kudüs kralı olup 1101'de ölmüştür. İkincisi ise Urfa kontu olmuş, ağabeyinin ölümü üzerine Kudüs krallığına geçmiştir

³ Baudoin'in karısı ve iki çocuğu 15 Ekim 1097'de Mer'aş'ın Haçlılar tarafından işgali sırasında ölmüşlerdir. Haçlılar Mer'aş'ta Ermeni asıllı Bizans valisi Thatul'u vâli yapmışlardır. Baudoin bu şahısın kızıyla evlenmiştir.

ALTINCI BAB

Mer'as'lıların Ahlâk ve Âdâtı ve Şîveleri

Diğer kabiliyet-i beşeriye gibi ahlâkta muhît-i umûmîden müteesir olur. Daha doğrusu bir kavmin ahlâkı, yaşayışından, yaratılışından, duyuşundan ve târihinden doğar. Yukarda söylenen esbabın tekâsüfû ahlâkı vücûda getirir.

Türklerin ahlâk ve tabâyi' de muhîtlerinden doğmuştur. Türklerin Anadolu ve Rumeli'deki büyük şehirlerde oturan ve başka soylarla az ve çok karışan pek az kısmından sarfi nazarla büyük bir kısmı saf ve bâkir bir ahlâka mâliktirler. Onlar Orta Asya'dan getirdikleri hayât-ı maîseti hâlâ bozmamışlardır. İran, Arab ve Roma medeniyetleri gibi kokmuş medeniyetleri temessül etmedikleri için ahlâkları da eski bekâret ve safiyetlerini muhafaza ediyor.

Türkün sahife-i ahlâkı hiç lekelenmemiş ve hiç işlenmemiştir. Biz Türkler Cenâb-ı Hak'ka yüzbinlerce şükretmeliyiz ki bizi zaman zaman Arablaştırmak, Acemleştirmek, Frenkleştirmek yollarında sarf edilen kuvvetlerin ve emeklerin hiçbir tesiri olmamış veya olmuş ise de pek az bir kısma bağlı kalmıştır.

Allah saklaya!.. Bu kavimlerin berbat ahlâkları Türkün bütün tabakat-ı ictimâiyesine sirâyet etse idi bugün biz yaşayamazdık. Bugün her türlü şedaide, ihtiyâca sağlam bir surette göğüs geren Türklük, o zaman çürümüş ve kokmuş bir halde bulunacaktı. Yukarda arz ettiğim gibi ahlâk târihin, istidâdın ve muhîtin doğurmuş olduğu bir şey olduğundan taklîd edilmez bir hâl ve keyfiyettir. Bir kavmin veya bir şahsın ahlâkını taklîde uğraşmak kadar beyhûde bir şey olamaz. İnsan kendi istidatının yükselmesine çalışmalıdır ki muvaffak olabilsin. Başkasının istidat ve seciyesini kılâde gibi boynuna geçirmek kâbil değildir. Bu yolda çalışanlar kendilerinin öz seciyelerini kaybederek [damdazlak] kalırlar.

Biz Türkler için en emin ve tabîi yol kendi millî seciyye ve kabiliyetlerimizi genişletmeye, büyütme çalışmaktır. Körü körüne herhangi bir milleti taklîd bizim için dün olduğu kadar bugün de

mühlüktür. Türklerle meskûn olan Mer'aş ve havâlisi ahâlisinin büyük bir kısmı ahlâk i'tibâriyle temiz ve lekesizdir. Bunların ahlâklarını şu kelimelerle hülâsa edebilirim: Metânet, sebât, inat, doğruluk, iffet, teslimiyet, kanaat, ümit, iman vesâire...

Ahlâk i'tibâriyle Mer'aş ahâlisini iki kısma ayırmak lazım gelir; bir kısmı ki çokluk bu taraftadır. Temiz ve güzel ahlâkî esaslara mâliktirler. Fakat öbür kısım ki pek az olan-zâdegân, ulemâ ve memurîn kısmıdır. Bunların içlerinden bazı simâlar istisnâ edildiği takdirde ahlâk ve seciye i'tibâriyle gerileri hiç demektir. Avâm ne kadar saf ve pak iseler bunlar da tersine olarak o kadar bozulmuş ve düşmüşlerdir. Bunlar için her şey maddî kıymetlerle ölçülür. Din, iman, ahlâk hep maddî menfaata âlettir. En hasis bir menfaat için en kötü riyâkârlık yapılır. En ufak bir intikam için her türlü mukaddesat, nâmus, vicdan, hedef ittihâz edilir. Bunlarca bugün iyi olan bir adam yarın fenâ, bugün fenâ olan bir adam öbür gün iyi olabilir; yeter ki işlerine gelsin. Bunların bu kadar bozulmasındaki esbabı eski mektep ve medrese tahsillerindeki gâyesizlikte ve yolsuzlukta buluyorum. Ahlâksız tahsilden hâyır yerine zararlar tevellüd edeceğini (Russo)¹ izah ve isbât etmiyor mu?..

Bu herifler açık bir kalbe, yüksek bir düşünceye mâlik değillerdir; bunlar menfaatperest, korkak, sebâtsiz, seciyesiz bir takım mahluklardan ibârettirler. Bereket versin ki eski zamanların tahsîli o kadar taammüm etmediği için bu ahlâksızlık umûmî bir şekil alamamıştır; hemen okuyup yazanlara münhasır demektir.² Mer'aş'ta katl ve cinâyet işitilmez gibidir. Sirkat pek az vâki olur. Yalnız köylerde hayvân hırsızlığı sık sık vukû'a gelir ise de bunun çoğu Türklerden başka soylar tarafından yapılmaktadır.

Yeis Türklüğe hiç yanaşamaz; o bütün felaketselere karşı sağlam ve sarsılmaz bir ümit ile mukabele eder; sabır ve ümit Türkün iki büyük yardımcısıdır. İhtiyâcın en sert pençesine göğüs gerer de ağzını kimseye açmaz. Hâlinden şikâyet etmez. Şayed hâlinden şikâyete

¹ Fikirleriyle Fransız İhtilalinin hazırlayıcılarından Jan Jack Rousso.

² Yazarın Mer'aş ve Mer'aşlılarla ilgili ifadeleri tamamen kendi şahsi görüşleri olup toplumun genelini bağlamaz ve istisnâî durumlardır. Sadece Mer'aşlılar için değil tüm Türkiye şehirlerinde böyle şeyler olabilir. Bunları genelleştirmemek gerekir.

mecbur kalsa yine gülümseyerek teşekki eder. Bu sefer ki seyahatımda köylerde otlarla taayyüş eden bir çok erkek ve kadın gördüğüm halde hiç biri de yeis göstermiyor ve şikâyet etmiyordu; hepsi de Allah'ına şükrederek âtiye büyük bir ümitle bakıyorlardı. Aynı zamanda emvâl-i metrukeden ev, erzâk, bağ, tarla vesâire verilerek yerli Türklerden daha çok mesut bir hâle sokulan, Cezayir, Trablusğarb ve Bosna muhacirleri hallerinden şikâyet ediyor; ortalığı yaygaraya boğuyorlardı. Türk hâlinden şikâyet ederken yine asâlet ve seciyesini gösteriyor. Şu türküye bakınız!

Yine bahar ayı geldi
Arttı derdim yaram benim
Lokman hekim kendi gelse
Bulur mu ola çarem benim

Zati el işi beklerim
Demem sırrımı saklarım
Yiyem haramı korkarım
Çok kullara borçlu benim

Kimselere yoktur sözüm
Bağım yoktur yiyem üzüm
Masara görmedi gözüm
Ol pekmezsiz kalan benim

- burada üzüm sıkılan yere (ma'sara) derler ki Arabça ma'asaranın bozuntusudur.-

Çift sürüp ekin biçmedim
Yazın yaylaya göçmedim
Kula sofralar açmadım
Melil melil kalan benim

Hepsinden kaldım yeknik
Kırk yaşadık ne gün gördük
Yaz gününde yaymak yannık
Ol ayransız kalan benim
– *Ayran yapılan kaba yaynık derler.*–

Hükümete İtaat

Bütün Türklerde olduğu gibi bura Türklerinde dahi hükümete karşı pek samimi bir hürmet ve muhabbet vardır. Senelerden beri hükümet kendilerini ezdiği ve düşünmediği halde bu muhabbetine zerre kadar hanel getirmemiştir. Halkın şu kanaatinden büyük istifadeler kâbildir. Vergi, askerlik vesâire gibi her türlü teklifleri seve seve îfa eder; bu haller Türklerden başka hiçbir unsurda görülmez. Mer'aş'ın Pazarcık kazasında birçok kürtler de meskûn bulunur; Türkler ile Kürtleri ilk bakışta anlayabilirsiniz. Simâsındaki safiyet, kanındaki sıcaklık Türkü derhal bize tanıtır... Kürt daha soğuk, daha vahşi, daha merdün-girizdir. Kürtler vergi vermede tekâsül eder. Hele hiç askere gitmek istemez: Bin türlü hileler icad eder. Türk köylerinde asker kaçağı pek az bulunduğu halde altmış haneli bir kürt köyünde on beş yirmi kadar asker kaçağı bulunur.. Biz Adadolu'nun ciğergâhına - tâ Ankara ve Haymana'ya- kadar sokulan Kürtleri bir gün evvel Türkleştirmesek Anadolu için ikinci bir tehlike karşısında bulunacağımıza emin olalım. Pek çoğu kızılbaş olan Kürtler hükümete hiç merbut değillerdir. Seferberlik ibtidâsında Pazarcık köylerinden birinde bulunan bir kızılbaş dedesi Kürtlere “*Yezid Yezidle harb*

ediyormuş. Size ne? Asker olmamağa çalışın” dediği işitiliyor ve hakkında takibat yapılır.¹

Bakınız bir Türk; hükümetine ne kadar sâdıktır: Bir ihtiyâr Türk köylüsünün yedi oğlu ve bir kızı varmış. Oğullarının dördü askere gitmiş öbürleri küçükmüş. Zavallı adamın çocukları el işi tutarak geçinirlermiş; askere giden oğlanların da çoluk çocukları varmış. Bu duygulu ve temiz baba güle güle oğlanlarını askere göndermiş. Evdeki bulgur ve tarhanasını satmış. Onlara harçlık yapmış. Çocuklar gidince bu fakir âileyi kendi idâre etmeğe mecbur olmuş. Bir atından başka bir şeyi olmayan bu ihtiyâr odunculukla vakit geçirmeğe başlamış. Bir gün Seferberlik ibtidâlarında şehre odun getirmiş. Tekalif-i harbiye komisyonu bîçarenin atını çekib almışlar. On iki baş âilenin yegâne vâsıta-i maîşeti olan bu atın gitmesi üzerine köylü şu türküleri söylemiş ve atı kurtarmış. Yoksa atı kurtarmak için başka yollara sapmamıştır.

Türkü

Alman benim abaşımı - *At siyah imiş; habeş demektir.*-

Merhamet eylen efendim

Bundan başka malım yoktur

Merhamet eylen efendim

Bununla tabur dolmaz

Ben ağlarım yüzüm gülmez

Dedi oğlum halden bilmez

Merhamet eylen efendim

Beş sene askerde durdum

¹ Bu görüşler tamamen müellifin şahsi düşünceleridir.

Letif dediğini gördüm - *letif redif demektir.*-

Paşalara boru çaldım

Merhamet eylen efendim

Bir oğlum var Abdalgelan – *Abdulgeylan olacak.*-

Kalmadı dizimde dermân

Çalışırım bir gün durmam

Merhamet eylen efendim

Bir oğlumun adı Hüsin –*Hüseyn demektir.*-

Ne bayram ettim, ne düğün

Şu dünyada görmedim gün

Merhamet eylen efendim.

Biz Mer'aş'taki ahâliyi ahlâk ve maîşet i'tibâriyle bir takım sınıflara ayırmayacağız. Türkler, Frenkler ve bazı Arab şehirliler gibi lezâiz-i medeniyyeyi tatmamışlardır. Her şeyin vâsıta-i zuhûru ihtiyâc olduğu gibi halk arasındaki sınıfların zuhûru da yine saika-i ihtiyâcladır. İcâbât-ı medeniyye halkı iyi veya kötü birçok sınıflara ayırır. Türkler başka kavimlerin medeniyetini taklîd edemedikleri ve kendi öz medeniyetlerini Turfan¹, Semerkant, Konya, Burûsa vesâire gibi bazı müstesnalardan sarfi nazarla- daha yükseltemedikleri için bir takım sınıflara ayrılmamışlardır. Eski bir taksîm olmak üzere biz de Mer'aş ahâlisini avâm ve havâs diye iki kısma ayıracağız.

Avâm halk, hiç su katılmamış, bozulmamış, her mikyâsı ile tam bir Türktürler. Sade yaşarlar, basit ve doğru düşünürler, açık söylerler.

¹ Turfan. Doğu Türkistan'da Uygurların merkezi olan bir şehirdir.

Türk'ü dünyasına bağlayan tek şey ancak Allah'ı, devleti ve ocağıdır. Mer'aşlılarca ocak muhabbeti hâlâ bâkidir.

Havâs sınıfını bazı me'murîn, ulemâ, tüccar, -zâdegân- vücûda getirirler. Sanâyi' ashâbı tıbbî avâm gibidirler. Havâs sınıfı Türkten başka her şeydirler; fakat aynı zamanda da Arab ve Acem de değildirler. Bunların teşekkûlatı ve simâları bile Türklere az çok değişmiştir. Yaşayışları, düşünüşleri bambaşkadır. Bunlar da seciye ve manevîyat aranmamalı, zaten din-i İslâm -bütün Müslüman milletlerde olduğu gibi- Türklere de iyi anlaşılammış ve ruhlara nüfûz edememiştir. Bütün Müslümanlar mihaniki birer Müslümandırlar. Zevk ve ruh bir şey anlamamıştır. Bu havâs sınıfı iyi bir Müslüman olmadıkları gibi eski millî ve ırkî safiyetlerini de bozmuşlar; pek acınacak bir hâle gelmişler. Bu adamların milletin heyet-i umûmiyesine hiçbir faydaları yoktur; bunlar muhtelif yollar ile köylüyü, Türk'ü sülûk gibi emerler; kâbus gibi ezerler, bunlar birer unsur-ı muzırdan başka bir şey değildirler.

Her ne kadar avâm kısmı da din-i İslâmı iyice anlamamışlarsa da millî seciyyelerini bozmamış olduklarından her şeye müstaid, bozulmamış bir hazîne gibi yatıp uyuyorlar.

İffet

Bütün Türk memleketlerinde olduğu gibi Mer'aş dahi pek afif bir kasabadır. Nâmussuzluk hemen hiç işitilmez gibidir. Bin türlü ihtiyâc altında ezilen genç ve dul kadınların nâmusunu sattığı görülmez. Mer'aş'ın iffet ve ismeti şâyân-ı takdirdir. Mer'aş'ta tesettür pek fenâ bir tarzdadır. Yukardan aşağıya kadar beyaz veya gök bir çarşafı örtünen kadınlar insana canlı birer cenâze vehmini verirler.. Köylü kadınları hiç tesettür etmezler; fakat şehir kadınlarından daha afiftirler. Dünyanın en bahtsız kadınları Mer'aş kadınlarıdır denebilir. Her tarafı topraktan yapılmış; rutubeti damlarına kadar çıkmış olan dar, harap, pis evlerde akşamlara kadar çıkırık çevirmeğe mecburdurlar.

Erkeklerce kadınların hiçbir mevkii yoktur. Birçok kadınlar dahi erkekler gibi çalışmağa mecburdurlar. Bu kadınlar günde üçten altı meteliğe kadar para kazanabilirler..

Âdât

Mer'aş ahâlisinin hayâtı pek basit ve ibtidâîdir. Hâlâ eski aşîret hayâtını bırakmamışlar. Bazı müellifler bunların Buhara Özbeklerinden bulduklarını yazıyor ki doğrudur. Mer'aş'ta yemek; bulgur ve bir nevi sert tarhana, döğme, nohut, mercimek gibi hubûbat ve patlıcan, bamya, fasulye gibi sebzelerden ibârettir. Lahana ve pırasa yenmez gibidir. Dünyada Mer'aş ahâlisi kadar marul yiyen bir halk olmasa gerektir.

Yemeklerin pişmesi dahi çok ibtidâîdir; birçok ziyâfetlerde bulunduğum halde, yerlilerden iyi yemek yapan âileye tesâdüf etmedim. Hâlbuki birçok et ve yağ israf edilmiş bulunuyordu.

Âvâmın gıdasını bulgur ile tarhana teşkîl eder. Ayran her yerde olduğu gibi burada da çok içilir. Yoğurttan yapılmış olan (Toyga) çorbasını çok severler. Kuru tarhanayı ceplerine koyarak leblebi gibi yerler. Pişmemiş patlıcanı dahi yemek âdetdir. Gerek bulgur gerek sebze yemekleri pek iyi pişirilmez; biraz çiğ bırakılır. Arabistan'dan geldiğine şüphe olmayan çiğ etten yapılmış köfteyi severek yerler.

İşret İslâmlar arasında o kadar yayılmamıştır. Bazı-zâdegânlık taslayanlarla me'murlar içerler. Yerli ahâleden binde biri kokusunu bile duymamıştır. Yalnız bir çok erkekler ot atarlar ki bu ot kül ile âdi tütünden yapılmıştır. Teneke kutular içine koyup kahvede, sokakta, her yerde bir miktar ottan yani -küllü tütün tozundan- parmakla alırlar ve dişlerinin etine sürerler ve rast gele tükürürler. Bunun Arabistan'dan geldiğine şüphe yoktur; çünkü oralarda daha ziyâde taammüm etmiştir.

Burada kumarcılık çok ileri gitmiştir. Aksakallı ve sarıklı amcalar dam üzerinde, bahçe duvarları dibinde, mezarlık aralarında birer halka teşkîl ederek kumar oynadıkları her gün görülür.

Üfürükçüler

Ahâli hekimlerden ziyâde nüshaya ve efsuna ehemmiyet verirler: Her ne kadar son senelerde hekimlere mürâcaat artmış ise de yine efsuncuların i'tibârı yerindedir. Hele ihtiyâr kadınlar arasında bulunan büyücü kadınlar, âvâmın ruhu üzerinde mühim bir tesire mâlikdirler. Bunların pek ileri gelenlerinden her şey beklerler; Kadınların doktoru (otacı)* ismi verilen kadınlardır.

Otacılar efsunculardan ayrıdır. Efsuncular esmâ ve havâs kuvvetiyle iş gördüklerini iddiâ ederler. Otacılar ise nebati eczalar ile tedâvî eyerler; bunların eczası, çeşmezen, karanfil, tarçın, dereotu, nâne, ıhlamur, üzerlik, ebegömece vesâiredir.

Gerek efsuncular ve gerek otacılar iki meteliğe kadar tenezzül ve kanaat gösterirlermiş. Ahâlinin bunlara doktorlardan ziyâde mürâcaatlarındaki hikmet şübhesiz parasızlıktır.

Düğünler

İslâmlarda cihaz meselesi oldukça ağırdır. İslâmlar düğünlerde erkeklere mahsus olmak üzere bir def'a taam verirler. Erkekler ve kadınlar zifaktan bir gece evvel (kına gecesi) tertib ederler. Çalgı çalmak âdettir; bu çalgılar iki gözden mahrum Ermeniler tarafından çalınır. İslâmların çalgı çalması çok ayıptır.

Zifaf gecesi güveyi mahallenin delikanlıları tarafından eve getirilir. Gelin zifaktan bir gün evvel güveyin evine gelir. Gelinin başına merdiven başında para saçmak âdettir. Gelin düğün günü eve birikmiş olan bütün kadınların ve hattâ çocukların ellerini öpmeğe mecburdur.

Gelin kırk güne kadar evden dışarı çıkmaz ve kimseye bir şey söylemez. Gelin bir iki çocuklu ana olasıya kadar kayın validesi ve kayın pederi ile oturup yemek yiyemez. Herhalde ayrı yemeğe

* İstanbul'da hâlâ eski üsûl eczacılara (kökçü) derler. Eski Türkler hekime (otcu) derlermiş. Nitekim (Kudatgu Bilig)'de de gelir.: "kim otçı onmas mekasım sözün.. mekasım otçu ki uruben yüzün" -otacı kelimesi otçu bozuntuları olsa gerektir,-

mecburdur; hattâ yemek yerken kimseye göstermeyecektir. Gelin ve kaynana kavgaları bütün şiddeti ile buralarda dahi câridir. Bakınız gelininden ağlayan bir kaynana ne diyor:

Türkü

Güneş gibi dağ başında dururdum — *ihtiyârlaşım demekti*

Akşam sabah aşmak üzere olurdum

Hiç olmasa yavrularım görürdüm

Bana ettiklerin bulasın gelin

İlâhî Mevlâ'dan bulasın gelin

Eyzan¹

Mehmedim geldi yattı dizime

Dünya nedir görünmedi gözüme

Bakamadım ben yavrumun yüzüne

Eyzan

Yavrucağım dağ başından aşırđın

Aklımı, fikrimi aldın, şaşırđın

Adana'nın çölllerine düşürđün

Eyzan

¹ Eyzan: İlk dörtlüğün son satırı, yazmaya kolaylık olsun diye bu şekilde kısaltılmıştır. Yani her kıtanın sonunda "İlâhî Mevlâ'dan bulasın gelin" mısrasını tekrar etmek gerekmektedir.

Ağular içtim de yanıyor özüm
Ağlayı ağlayı görmüyor gözüm
Ayırdın yavrumdan gülmüyor yüzüm
Eyzan

Seni al yeşilli gelin getirdim
Getirdim de koç yiğidim yitirdim
Varım yoğum hep yolunda bitirdim
Eyzan

Iraktan ırağa baktın da durdun
Hekimden hocadan ölmüş mü sordun
Âkıbet bunun ölümün gördün
Eyzan

Yarın bir gün mahşer yeri kurulur
İnsan olan hep oraya derilir
Defterler açılıp hesap görülür
Eyzan

Bu türkünün mevzûu olan hâdise şu yolda cereyan etmiştir: Gelin, kayınanası ile iyi geçinemezlermiş; her gün kavga ederlermiş. Güveyi bunların hakkından gelememiş. Nihâyet Mer'aş'ı terkle Adana'ya gitmiş. Gelin de bunun üzerine anası evine çekilmiş; zavallı erkek Adana'da hastalanır, evine gelir. Fakat gelin gelmez. Hattâ mini mini evlâtlarını bile babasına göndermez. Gelin, doktorlara ve hocalara, dâima “*ne vakit ölecek?..*” diye sorarmış. Bî-çâre adam bu

dertle kahrolur ölür. Bunun üzerine ihtiyâr valide şu türküleri söyler. Hakîkaten acıklı olan şu vâkı'a milli bir romana esas ve mevzu' olur.

Elbise

Erkekler ekseriyetle kolları kısa yerli ma'mûlatından olan bir aba ile uzun entari giyerler. Entari peşlidir; iş zamanında entarinin peşleri kuşağa sokulur. Genç erkekler uçları oyalı yazma ve ihtiyârlar sarık sararlar. Bellerine abanın üzerinden bir kuşak kuşanırlar. Pabuçları dahi yerli metâı olup burunları kalkık, kırmızı yemenilerden ibârettir. Potin ve kundura giyenler pek azdır. Bazı yerli ve köylüler kıl ve yünden dokunmuş şalvar giyüp entarinin eteklerini şalvarın içine sokarlar. Abaların bazıları sırma ile işlemelidir; ki beş yüzden bine kadar aba alınır ve satılmış. Yavaş yavaş setre ve pantolon

Mer'aş İslamlarının kıyafeti

giymeye başlamışlardır. Kadınların elbisesi dahi erkeklerinki gibi sade ve basittir. Kadınlar sarı meşinden ma'mül kaba bir çizme giyerler ve adına (edik) derler. Başlarına bazı şehir kadınları ile bütün köylü

kadınları on santim yüksekliğinde fes giyip üzerlerine çember ve yazma sararlar. Vakti olan kadınlar bu feslerin üzerine altun dikerler. Vakti olmayan kadınlar, bilhassa köylü kadınları teneke parçalarından ibâret levhacıkları kulaklarının üzerine sarkıtırlar. Köylü kadınlarının burunlarına (hızma) denilen gümüşî halkalar taktıkları görülmektedir. Bu da Arabistan'dan gelmiştir.

Şîve-i Lisân

Her kavmin lisânı ve şîvesi o kavmin muhît-i ictimâisinden ve muhît-i umûmisinden müteessirdir; İctimâiyatı yükselmiş olan kavimlerin lisânları da yükselmiştir. Sade ve basit bir halde yaşayan akvâmın dilleri dahi sade ve basittir. Lisânda diğer ahvâl ve kabiliyet-i beşeriye gibi tahavvüllere, tekemmüllere tabidir. Daha doğrusu bir lisân bir ferde benzetilebilirse o lisânın doğması, büyümesi, ihâtası, tahakkümü, yükselmesi ihtiyârlaması ve hattâ ölmesi de haktır ve gerçektir. Diyebilirim ki Türk dili daha büyüme devresine yeni girmiştir. Bu dilin teali ve tekâmül devreleri gelecektir. Türk soyunu işlenmemiş ve incelmemiş olan maddî simâsı gibi manevî simâsı olan dili dahi işlenmemiş ve incelmemiştir.

Bu hikmete binâen bugün Mer'aş şîvesi dahi ince değildir; ibtidâîdir. Bilmünâsebe ahvâl-i ictimâiyelerini beyân ettiğim esnâda söylediğim gibi bura Türkleri daha aşîret hayâtına yakın bir hayâta mâliktirler.

Derecât-ı ictimâiyede geri kaldıkları için lisânları da geri kalmıştır. Orta Asya'dan buralara gelen Türkler ayrı ayrı aşîret hâlinde geldiklerinden ve geldikten sonra iyice kaynaşarak, imtizâc ederek bir hâlita hâline gelediklerinden Anadolu'da ki muhtelif Türk şîveleri arasında büyük farklar görülür. Bu cümleden olmak üzere Mer'aş şîvesi dahi ayrıca bir husûsiyete mâliktir; Vesâit-i nakliyyenin fikdânı ve ulûm ve maârifin intişâr edememesi bu husûsiyetleri ibkâ eden esbâbdandır. Yollar yapılarak ihtilât fazlalaşır, mektepler açılır herkes okur ve okutulursa bu farklar kendi kendine kalkar gider. Bir müzârî' veya hâl şiğası muhtelif Türk lehçelerinden beş altı türlü şekil alır. Mesela (geliyor) kelimesini İstanbullular ve bazı Anadolu şehirlileri olduğu gibi söylerler. Rumeli'nin Deli Orman ahâlisi (ل) lam ın

imâlesi ile (geleri) Aydın ve Konyalılar (ل ر) ”Ra” nin hazfi ile ya yı kalın söyleyerek (geliyo), Trabzon ve havâlisi ahâlisi yine lamın imâlesi ile geleyi, Ayıntâb tarafları halkı (geli) diye telaffuz ederler. Mer’âşlılar ise ra yı hazfiyle beraber yo edatını (ou) suretinde kısa okurlar.*

Şîveler arasında ki şu fark ancak yukarıda arz ettiğim sebeplerle kalkabilir.

Evliyâ Çelebi Mer’âş Türklerinin iki asır evvelki şîvelerini kaydetmiş; bugün Mer’âş şîvesi iki asır evvelkine nazaran çok değişmiş bulunuyor. Birçok kelimeler o zaman kullanıldığı halde bugün ya tamamen terk edilmiş veya az çok değişmiş ve incelmış bir halde bulunuyor. Mer’âş lehçesinin bugün alâmet-i farikası hiçbir mazi-i nakli sığasının bulunmamasıdır.

Mazi-i şuhûdi sığası da az kullanılıyor. Hiçbir Mer’âşlı ağızından gelmiş, gitmiş, olmuş, bulmuş gibi (miş)li kelime işitemezsiniz. Gelmiş diyecek yerde (gelîk)olmuş diyecek yerde (oluk) derler. “*ne yapalım ne edelim*” diyecek yerde (ne otak) derler. Şu türkü buna güzel bir misaldir:

Türkü

Kaçamadım ben zügürtlüğün elinden

Dolanıb belime kuşak oluktur

Nire kaçtım ise kurtulamadım

Geçüb ayağıma tutsak oluktur

Acımdan ölsem de itmem başağı

Yaradan kayırsın evlâd uşağı

* ‘Alaiye, Akseki, Manavgat ve havâlisi ahâlisi de bu sığaya bir ikinci ra ilave ederler ve ya yı ince telaffuz ile “geliyorur gidiyorur” derler.

Beğenmezdim kutnu kumaş döşeği

Şimdi kuru yerler döşek oluktur

–(ekini bulunmayan köyler harman vaktinde başak toplarlar)

Yaz gelince oğlaklarım satardım

Ata binüb sürülere katardım

Otuz altı direk çadır tutardım

Şimdi gölgeliğim kavak oluktur

Bugün Mer'aş lehçesinde pek saf ve bâkir birtakım Türk kelimeleri vardır; aynı zamanda Sûriye'nin yakınlığı yüzünden bir çok Arabça kelimeler avâm lisânına karışmış ve fakat Arabçalığını kayıb etmiştir.

Mer'aş lehçesinde ki eski Türkçe kelimeler şunlardır:

Ecer; Yeni, mücedded: Bu kelime acar şeklinde ve çalışkan manasına olarak Ğarbî Anadolu'da dahi kullanılıyor.

Ul: Köşe, zaviye sath, cihet

Olgalanmak: Açılmak, yayılmak

Arnaç: Karşı mukabil

Otamak (otmak) : Yapmak etmek

Engişek: Münâzaa, karışıklık

Ede: Büyük kardaş, ağabeğ

Bük: Sazlık, bataklık

Bağcağı üzüldü: Sonu kesildi, kalmadı, bitti

Beli (bellik) : Alâmet, işaret

Banı: Kış konağı, kışlık ağıl, ..ba ve nun harfleri kalın söylenecektir.

Bibi: Hala, babanın kız kardeşi

Bitf: Bir miktar, biraz

Teft: Büyük bakır leğen

Taman: Nasıl ki, çünkü, zira..t ve mim harfleri kalın okunacaktır.

Cıncık: Sırça, kâse, cam

Çıkla: Hepsi, tamamıyla

Cıvıltı: Can, ruh

Çimmek: Suya girmek, banyo yapmak

Daz: Kel, çıplak

Dar çıkmak : Daralmak

Debiyak : Demin, evvelce

Doğdac : Yeni doğmuş, nevezad

Şelek : İnsanın kaldıracağı yük, zahmet

Salık : Haber mektup

Sındı : Makas.. Bu kelimeyi Anadolu'nun Ğarb tarafında ki Türkler dahi kullanırlar

Kovarmak : Salıvermek, koyuvermek

Kurduku : Hırka

Göçek : Gök şey, taze, yaş, yeşil

Kökcek : Güzel, latif

Köşüm : Merak ve kaygı, bu kelime Konya taraflarında dahi müsta'meldir

Gözenerek : Bakacak yer, delik

Kömbe : Bir nevi ekmek

Kişi : Erkek, koca

Mav (mağ) : Evin üst çatısını tutmak için atılan direk

Hopur (Hopour) : Dağda ekin ekmek için ormandan açılan yer

Huğ (Houg) : Ottan ve kamıştan yapılmış ev

Horanta : Âile, karı koca, kadın ev şenliği

Hotur (Hotour) : İhtiyâr, dermânde

Hele olsa : Nasıl olsa

Yumuş : Buyuruk hizmet, iş

Yörep : (Yürümekten alınmıştır) dağların sırtından geçen dar yollara denir.

Yekinmek : Kımıldamak hareket

Yornuk : Yorgunluk

Yelpik : Soluğanlık, göğüs darlığı

Yalgı : Yalnızlık, tenhai

Yavuncımak : Ricâ, dehâlet

Yaşıl : Erkek ördek*

Mer'aş şîvesinde (ile) edatı çok kereler bu şekilde kullanılmaz. (İnen) şeklinde kullanılır ki şu türküde göreceksiniz.

Türkü

Ben seher vaktinde gaflette iken

Aşkınan uyandım turna sesinden

Bilmem bahar mıdır çoştum bulandım

Bülbülün gül için velvelesinden

* Erkek ördeğe yaşıl denilmesinin sebebi başı yeşil olduğundandır. Bu yeşil kelimesini şimâl Türkleri yaşıl şeklinde kullanırlar. Bu kelime (yaş ve il) kelimelerinden mürekkeptir. Yaş taze ve genç manasındadır. İl hemzenin kalın söylenmesiyle parlak manasına gelir. İkisi birden ma'lûm olan renge ad olmuştur.

Bülbülün bu eyyâm güldür otağı
Gül gülistân eyler bahçeyi bağı
Yarınan seyrâna çıkmanın çağı
Hak saklasın elin kem nefesinden

Beğler şikâr eyler yavru bazınan
Ben yine ma' ilim uygun sazınan
El ele yârınan şirin sözünen
Değişirsen bahçenin menevşesinden

Mer'aşlılar bazı kelimelerin ortasında veya ahirinde bulunan (kaf)ları (gayın) gibi telaffuz ederler. (Akyar) Ağyar, Aksu'ya, Ağsu diye söylerler.

Türkü

Uykudan mı uyandın baygın bakışlım
Dedim serhoş musun? Söyledi yok yok!
Ağ ellere elvan kına yakışlım
Dedim bayram mıdır? Söyledi yok yok!

Dedim ne gülersin? Dedi nazımdır.
Dedim kaşın mıdır? Dedi gözümdür.
Dedim ay mı doğmuş? Dedi yüzümdür.
Dedim getir öpem! Söyledi yok yok!

Geleyim, gideyim gibi siğalarda ki ya yı hazf ederek (gelem, gidem) derler yukarıdaki türküde misalini görebilirsiniz.

Yüce kelimesi Mer'aş lehçesin de hâlâ kullanılıyor; fakat ya elife kalp olunarak (oujda) şeklinde isti'mali şayi'dir.

Türkü

Ücesinden nâmlı nâmlı karım var
Sizi yaylamanın zamanı dağlar
Başından aşmaya mecalim mi var?
Kalmadı tâkatim amanın dağlar
Ufak kelimesini de (uvak) suretinde telaffuz ederler:

Türkü

Kaşların karadır dişlerin uvak
Yüzün görünce sevinir yürek
Çok dirim sevdiğim menzirim ırak
Ayda bir gözüme görünmen Leyla

Mer'aş lehçesin de müsta'mel olan kelimelerin bazıları bundan elli sene kadar evvel Mer'aşlı Şevket Efendi nâmında bir şair aşağıdaki nazmında toplamıştır:

Saki-i devran elinden bezme bir şapşak¹ gelir
Arkasından bade-i enduh pek yardak gelir
Kos kos etme² deşt-i ikbâlimde at sürdüm diye
Vaktolur gülgün bahtın önüde kandak³ gelir

¹ Şapşak: Kapçak vezninde tenekeden ma'mül maşraba

² Koskos etmek: İftihâr etmek

³ Kandak: Hendek, çukur arapçadan bozmadır.

Ey gönül aldanma dehrin vaz'ı na-bercasına
Vakt olur kış devirede mevsim-i çardak⁴ gelir
Ravza-i aşka gel ey zahid kopup⁵ gitme anın
Rahıdır sa'bü'l-mesâlik alnına çaltak⁶ gelir

Türkü düzsem⁷ ben eğer mahbubuma tık tık güler
Bir gazel yazsam beğenmez hande-i lık lık⁸ gelir
Setrenin giymiş içinden bir zubun⁹ evvel sade fes
Came-i tenin nezâhet korkarım kardak¹⁰ gelir

Zartalaklı¹¹ bir levendâne reviş mahbubsın
Her ne dem görsem seni fikre öpüb koçmak¹² gelir
Zir-i fesden gösterir çirtikli terlik cevr¹³ için
Gel kalan¹⁴ terkin desem azar ile şaplak¹⁵ gelir

⁴ Mevsim-i çardak: Ahâli ruz-ı Hızır'dan i'tibâren kışlık odalardan çardak denilen sofalara nakil ile beytutet etmeleri

⁵ Kopmak: Koşmak kopa kopa gelmek

⁶ Çaltak: Dalbudak

⁷ Türkü düzsemek: Methiye yapmak Ğarbî Anadolu'da bu makama türkü yakmak denir.

⁸ Lık lık gülmek: Süratle gülmek ve istihzâ

⁹ Zubun: Bir nevi üç etekli entari

¹⁰ Kardak: Dar biçimsiz

¹¹ Zartalaklı: Süslü azametli

¹² Koçmak: Kucaklamak

¹³ Çirtikli terlik: Yaz vakti ekseriyâ patiska bezden delikanlıların başına giydikleri hafif şerpüştür ki kenârları ipekle işlenilmiştir.

¹⁴ Galan: Yetişir elverir gayri kelimesinin bozuntusu olsa gerektir

¹⁵ Şaplak: Şamar demekse de bi't-tahsîs enseye aşk edilen sille

Nazinenim ben hup ettim tıfıl iken¹⁶
Ben emektarım taman¹⁷ senden bana bakmak gelir
Zîr padak¹⁸ seyrâna çıktı dingilinden¹⁹ durnanın²⁰
Koska²¹ bir mahubdur baksam ona kaçmak gelir

Nevcivanım bir edik²² giymiş kıçın²³ bir bir basar
Hoş yakışmıştır temirdi²⁴ yüzüne parlak gelir
Çar ebrû dilbere meyl eyleyen zevzek olur
Şairin mazmumuna bir nev civan ablâk²⁵ gelir

Vasl-ı yare ağzını mar çıldadır²⁶ kelb-i rakib
Hatırına galiba ol lebleri kaymak gelir
Hatırımdan zevk-i dünya el²⁷ gibi tümünden²⁸ göçer
Gelse şadi-i ferah tab'a heman uymak gelir

¹⁶ Hup etmek: Küçük çocukları sırtta gezdirmek

¹⁷ Taman (teman): Haniya nasıl ki çünkü

¹⁸ Zırpadak: Ansızın

¹⁹ Dingil: Zirve uç mahur

²⁰ Turna (durna): Evlerin bahçeye sarkan saçağı. Türklerce pek malûm kuş

²¹ Koska: Sahte azemet alayış

²² Edik: Sahtiyandan yapılmış ayakkabı. Ğarbî Anadolu'nun bazı şehirlerinde çocuk papucuna derler.

²³ Kıç: Ayak bacak

²⁴ Temirt: Perçem kakul

²⁵ Ablak: Yüzü dolgun güzel emret

²⁶ Marçıl datmak: Ağzı sulanmak

²⁷ El: Halk herkes âvâm

²⁸ Tüm: Bütün mecmu'

Ben tısıl tısıl²⁹ eğer glzara varsam gşime
Nâme-i blbl yerine na'ra-ı şakrak gelir
Ceyb-i ikbâlimde sikkeler blk, prtk³⁰ olur
Nakt-ı endhu elinden ruz u şeb saymak gelir

Nazmıma dahl eyleyen ehl-i dile bangıldarım³¹
Byle mâderzat lgatlar tab'ıma şırlâk³² gelir
Şevketa meydan nazma bir ldk diktin³³ yine
Gerçi erbâb-ı fesâhat gşuna şıltak³⁴ gelir

²⁹ Tısıl tısıl: Soluya soluya soluk soluğa

³⁰ Blk prtk: Ufak tefek

³¹ Bangıldamak: Gmbrdemek itiraz

³² Şırlak: Parlak mnâsip

³³ Ldk: Çocukların oyun oynarken dikkikleri işaret kasab's-sabak heykel

³⁴ Şıltak: Manasız grltl ses

YEDİNCİ BAB

Mer'aş Türküleri

Zeytun Hristiyanlarının son ihtilâli üzerine söylenmiştir.

Bir inkisârım vardır Zeytun üstüne
Dilerim Mevlâ'dan yanar inşâallah
Hak izin verirse kopar bir tufan
Adana şehrine döner inşâallah

Ur emrin inşâallah bir gün yazarlar
Etrâfına çarka topun dizerler
Ortadan Zeytun'un ismin kazarlar
Ehl-i iman orda konar inşâallah
(zaruret vezin için inşâallah okumak gerekir)

Bab-ı Âliyye'den fermân gelir *-(Bab-ı Âli'den denecek)*
Zeytun deyu ancak bir ismin kalır.
O kisten konaklar virâne olur *-(kis kireç demektir)*
İçinde baykuşlar dünür inşâallah

Zeytun Ahâlisi Teb'id Edildikten Sonra Söylenilmiştir.

Nice yürekleri oda dağladı
Akıbet kemendin seni bağladı
Bu senin ettiğin Allah eyledi
Sandın mı zevâlin buldun mu Zeytun?

Meğerki göç ettim dağlar kara iken
Bir beğlik almaktı fikrim var iken
Dünyalar birikse kalkmam der iken
Sen kendi kendine geldin mi Zeytun!

Sen düşürdün mühlikeye yolunu
Cümle dile destan ettin hâlini
Çarşılara yağma kıldın malını
Davasızca teslim oldun mu Zeytun

Eşkiyân beklerken kârvan yolunu
Nasıl mesken ettin Havran çölünü
Duymadın mı Nezaritin hâlini
İsteğinden bir murat aldın mı Zeytun

(Nezarit Zeytun ahâlisinden bir sergerdedir ki. hapishanede ölmüştür)

Bir kez döner düşmanına un eder
Ateşleyüp yürekleri hun eder

Kılıç ursa kara taşı kan eder
Devlet ğazabını bildin mi Zeytun?

Korkusuzca Engizekte gezerdin
Nicelerin bağrın urup ezerdin
İngiliz Urus'a nâme yazardın
İkinci beğligi aldın mı Zeytun...
-(Engizek büyük bir dağın ismidir)

Şu Türkü Adana Vakası Üzerine Söylenmiştir.

Yetmiş iki millet sende barınır
Söylenir dillerde şanın Adana
Kopardın fesâdı kırdın bekârı
Kırıldı kanadın kolun Adana

Adana yerlisi çadırda kışlar
Ermeni milleti fesâda başlar
Her sene elli bin bekârın işler
Kapandı kârvanın yolun Adana

Methederler seni kanı memleket
Sende olur derler hayır, bereket
Nisan ibdidası koptu hareket
Açılmadan soldu gülün Adana

Caminin taşları kan ile yundu
Mer'aş vilâyeti şerike döndü
Dördüncü orduyu fesâda verdi
Söylendi diller de hâlin Adana

Harb-i Umûmî Esnâsında Söylenmiştir:

Kör Moskof öğrenmiş sırtın semere
Urunca dişlerin bendin sökerim
Dönersin sonra da yorgun himara
Yularsız, torbasız, külhana sokarım
Harbim var üstüne kör Moskof davran
Otuz milyon Türkle geliyor kârvan
Duzakdan boşandı o bağı evran (*büyük yılan, ejderha*)
Bütün leşlerini odlara yakam...

Nice kahramanlar bugün tartılır;
Aslan öğürtüsünden ödün yırtılır
Gelirsen imana canın kurtulur
Tacını tahtını başına yıkam

Kör Moskof car eyle sen Fransız'a -(*Car etmek: imdat etmek*)
Kem niyetim yoktu şol İngilizize
Hesapsız torpullar gömdüm denize
Sür ki zırhlıların hâline bakam

Üçünüz bir olun meydana girin
Kon cengi ikiniz leşleri sürün
Osmanlı kahraman aslanı görün
Gel beri kör Moskof hâlına bakam

Cenarel boynuna kendir bağlarım
Gel beri kör Moskof ne söz söylerim
Kırıp askerini esir eylerim
Başına zincirden bir yular takam

Al-i Osman derler asli zatıma
Sen avsındır aslan ile kedime
Payı tahtın arpalıktır atıma
Sarayın yerine bir bostan ekem

Kör Moskof getürem seni âmâna
Varıyom üstüne saklan tumana
Karıştıram seni toza dumana
Sinene zehirli bir hançeri sokam

İngiliz düzenci kavlinde yalan
Fransız mı sana imdada gelen
Yaparım üstüne bir ottan palan
Basıp üzengiye üstüne çıkam

**Balkan Harbinde Edirne Muhâsarası Esnâsında (Orçan)*
Karyesi İmamı Molla Hasan Tarafından Söylenmiştir:**

Çok perişan milletimiz	Vacip buna gayretimiz
Şaştı şimdi devletimiz	Din gayreti bugün kardaş
Canı can veren malı maldan	Mevlâm gafil olmaz kuldân
Edirne'yi alak elden	Din gayreti bugün kardaş
Esir gitti nice canlar	Seller gibi aktı kanlar
Az iş ile olmaz bunlar	Din gayreti bugün kardaş
Müslüman olup gelenler	Versin buna hak bilenler
Tumansız gezdi gelinler	Din gayreti bugün kardaş
Nice yürek yanıp sızlar	Gözü yolda imdat gözler
Uryan oldu mahcup kızlar	Din gayreti bugün kardaş
Mescidi mihrabı yıktılar	Minareye çan taktılar
Minbere kurşun sıktılar	Din gayreti bugün kardaş
Moskof'un üstüne bastı	Nice ulu beğler astı
Yüz bin sabi sübyan kesti	Din gayreti bugün kardaş
Emredince beğler geldi	Asıp şerha şerha dildi
Âyet ile tüfenk sildi	Din gayreti bugün kardaş
Manastıra kâfir doldu	Edirne'nin hâli noldu
Her yer bugün al kan oldu	Din gayreti bugün kardaş

Edirne ortada kaldı
Her köye bir emir geldi

Dört yanını kâfir aldı
Din gayreti bugün kardaş

Kumandanın müşkül hâli
Almış kafir sağı solu
Ol biçare şimdi netsin
Bizden imdat asker gitsin

Her taraftan bağlı yolu
Din gayreti bugün kardaş
Mevlâm onu halas etsin
Din gayreti bugün kardaş

Kâfir iyalları bağlar
Mekke'deki Kâbe ağlar
Bugün kâfir berü geçti
İstanbul'a korku düştü

Figân etti yüce dağlar
Din gayreti bugün kardaş
Vezir vüzaralar şaştı
Din gayreti bugün kardaş

Molla Hasan et can feda
Böyle duysun bay u geda

Yardım eyle bari Hüdâ
Din gayreti bugün kardaş

Avşar Aşîretinin Cebren Ve Kahren İskân Edilmeleri Üzerine Söylenmiştir:

İlgıt ılgıt bir yel esti uğrumdan
Yönü gurbet ele döndü Avşarın
Kimse kurtulmadı haksız ölümden
Duydum hâli perişandır Avşarın

Alnı top perçemli gelinler ne oldu
Ulu Beğin gözü kan ile doldu -(Ulu Beğ Avşar beği)

Avşar ellerinin gülleri soldu
Yönü gurbet ele döndü Avşarın

Avlamaz oldu şâhinleri bazları
Yağma oldu gelinleri kızları
At oynatmaz gayrı Avşar düzleri
Yönü gurbet ele döndü Avşarın

Bâyezitli Süleyman Paşa'nın Türküsü

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Daha ne gelecek başıma benim
Eğer o nazlı yar benim olmazsa
Bakın gözlerimin yaşına benim

Bir ikrar verdide onu güderim
İkrarsız dilberi ya ben niderim
Başım alır diyar diyar giderim
Düşerse sevdiğim peşime benim

Cüda bülbül gibi ötemez oldum
Türlü kumaşlarım satamaz oldum
Kınaman kardaşlar yatamaz oldum
Nazlı yar giriyor düşüme benim

Türkü

Hey ağalar ne olurmuş
Gurbet ele düşer imiş
Gül dikensiz bitmez imiş
İşe güce yetmez imiş

Hâlı dostdan ayrılanın
Yolu dostdan ayrılanın
Bülbül gülsüz ötmez imiş
Eli dostdan ayrılanın

Gökte güvercinler uçar
Ah ile vah ile geçer
Gökten turnalar çekilir
On beş yaşında bükülür

Kanadından teller saçar
Günü dostdan ayrılanın
İner yerlere dökülür
Beli dostdan ayrılanın

Türkü

Bahar oldu deli çaylar coşuyor
Hey ağalar dura bilmem ağlarım
Gece gündüz dost aklıma düşüyor
Yollar ırak görebilmem ağlarım

Asla hiç kalmadı atıp tutanım
Cilve ile kol üstüne yatanım
Mecnun oldum terk eyledim vatanım
Bizim iller nerde bilmem ağlarım

Gidin nazlı yarı bana getirin
Yar gelmezse selamı mı yetirin
Behey kaşı karam senin hatırın
İkide bir sorabilmem ağlarım

Türkü

Kemler iyilik göremez
Bin kaygı bir borç ödemez

Gamlanma gönül gamlanma
Gamlanma gönül gamlanma

Yiğit yiğidin eşidir
Sağlık cümlelerin başıdır

At yiğidin yoldaşdır
At yiğidin yoldaşdır

Yavru şahanim baz olur
Kara gün ömrü az olur

Kötüler de kem söz olur
Kötüler de kem söz olur

Nâ-çar Karaca oğlan nâ-çar
Çok kara günlerde geçer

Nice dolulardan içer
Nice dolulardan içer
-(dolu kadeh demektir).

Mutasavvifâne Bir Türkü

Uryan geldim ise uryan giderim
Yığın yer alacak harmanım mı var?
Azrail gelmişse can talep eyler
Benim can vermeye fermânım mı var?

Dirilir; toplanırlar; gelirler
Huzur-ı mahşere divan dururlar
Yolda harami var korku verirler
Benim ipek yüklü kervânım mı var?

Er isen erliğin meydana getir
Kadir Mevlâm noksânımı sen yetir
Bana derler gam yükünü sen götür
Benim yük götürür dermânım mı var?

**Zülcadir Oğullarından (Ömer Paşa)'nın Nikbeti Üzerine
(Aşık Mustafa) Adlı Birisinin Söylediği Türküdür.**

Ben Ömer Paşayım Zülkadiroğlu
Dünyada dengime çıkan kalmadı
Ben bir aslan idim geldim cihâna
Dünyada gürzümü atan kalmadı

Kimsenin kimseye vermedim payın
Zor bakıcılarla eyledim oyun
Alıcı kurtları eyledim koyun
Düşmanın belini büken kalmadı

Dönüp de dünyaya gelmiş varmış ola
Eli ile hayfını almış varmış ola
Vezirler de böyle olmuş varmış ola
Vüzerâ gayretin güden kalmadı

Mustafam der keder eyler ağlarım
Yas çeküpte kara bağlar bağlarım

Ah neyleyim yaşamadı beğlerim
Ben ölürsem yerim tutan kalmadı

Türkü

Niçin girdin gül dermeğe bu bağa
Ben seni değışmem yüz güle dilber
Siyah zülfün dökölünce yanına
Yanak bala dönmüş yüz güle dilber

Mecnun oldum sende olan gül yüze
Bilirim sevmezsin bari gül yüze
Yar gül deryâsında ister gül yüze
Gör ne şule verir yüzü gül dilber

Süleyman Paşanın Şairi Şadi Nâmında Birinin Gurbette Söylediğı Türküdür:

Medet sende kaldı hey ğani vezir
Himmed edin gidek illerimize
İstemem Mısır'a sultân etseler
Nice can muntazır yollarımıza

Düşünmekten aklım, fikrim zay oldu *-(zâyi ' oldu demek)-*
Eğıldi kametim kaddim yay oldu
Sıladan çıkalı on dört ay oldu
Efendim vâkıftır hallerimize

Bu Şadi'yi Şad eylesen yahşi olur
Her emeğin karşılığı bahşi olur
Bizim ilin ceylanları vahşi olur
Yâd avcılar girmiş illerimize

Türkü

Elâ gözlerini sevdiğim dilber!..
Yurtlarınız çayır çimen pınar mı ?..
Mevlâm güzelliği hep sana vermiş
Seni seven bir başkasın sever mi?..

Kırmızı güllerden rengin almışsın
Güzellikte tam çağını bulmuşsun
Sallanı sallanı suya gelmişsin
Ağyarı ziyâret mi yoksa pınar mı? (*ağyar bir bağığın ismidir*)

Şah balâban çıkmış dağlara
Mevlâm bizim işimizi onara!..
Suya inmiş şavkı düşmüş pınara
Gün üstüne bir gün daha doğdu mu?..

Türkü

Bad-i saba selâm söyle o yara Pek göresim geldi illerimizi
Gönül arzu çeker ama ne çare Neyleyim tutan var yollarımızı

Hicrân şâhı bize nâme gönderdi Gayri dünya bizden yüzün dönderdi
Zalim felek bizi yaktı yandırdı Savurdu havaya küllerimizi

Yüküm gamdır gam alu ben satarım Pervaneler gibi yanıp tüterim
Kıyamette yakasından tutarım Vermesin hoyrata güllerimizi
(*hoyrat, rakip*)

Türkü

Bad-ı saba Allah'ını seversen !..
Benim arzumu yare dedin ne dedi..
Aşık mecnun olmuş meftun olâlı
Geziyor avare dedin ne dedi ..

Canım kurban olsun hâldan bilene
Şu cahil gönlümü verdim talana -(*yağma demektir*)-
Hasta düşüp yar yolunda ölene
Bu illete çare dedin ne dedi...

Düşvare düşürdüm gayri işimi
Yoluna koymuşum canla başımı
Divane aşkın siparişini
Gözleri mahmura dedin ne dedi...

Türkü

Seher yeli bizim ele uğrarsan
Ahvâlimi nazlı yare var söyle!..
Unutmuş mu ben garibi anar mı?..
Uzluk ile bir tenhada gör söyle

Kulu olam zülûfünün bendine
Korkarım düşmüşüm düşman fendine
Gönlümü emânet ettim gendine
Bu takriri doğru haber ver söyle !.

Sual eyle hatırcığı hoş mudur?
Bencileğin o gözleri yaş mıdır ?
Yoksa benden başkasına eş midir?
Uğrun uğrun ağladım var söyle

Nazlı canan benden haber sorarsa
Kabul eyle sevdiceğim ne derse

Bu dertli bendesin sual ederse
Şükür sağ asandı işi zar söyle

Türkü

Kulak verip dört köşeyi dinledim
Arkam sıra gıybet eden çok imiş
Çok yaşayıp mihnet ile ölmeden
Az yaşayıp dem sürmesi yeğ imiş

Siz olun sırdaşım ey karlı dağlar
Hastanın hâlından ne bilir sağlar
Her nerde gördümse dertliler ağlar
Aradım cihânı dertsiz yoğ imiş

Yine dumanlandı dağların başı
Zehirden acıdır engelin aşı
Tırnağın var ise başını kaşı
Kimseden kimseye vefa yoğ imiş

(Karaca oğlan) eder nolup nolmadan
Usanmışım el işine yelmeden
Gurbet ilde pâdişâhlık sürmeden
Vatanında züğürt olmak yeğ imiş

Bâyezidli-zâde Süleyman Paşa İçin Söylenmiş Bir Türküdür:

Mektup benden selam eyle vatana
Ah çekip ağlasın illerim benim
Yazgı böyle imiş takdir Hüdânın
İncitmen civelek beğlerim benim
-(civelek, mini mini demektir)-

Müşkil oldu bu seferden gelmemiz
On iki mansıbtan mirî almamız
Gurbet Malatya'da kaldı türbemiz
Çok idi vatanda ağlarım benim

Lokman Hekim gelse yoktur ilacım
İlim aşîretim çeksinler acım
Şerif hanım ile Hurşide bacım
Yas tutup karalar bağlarım benim

İbrahim Paşa'ya karşı durduğum
Şol sultân Mahmud'a arka verdiğim
Anadolu çok sefasın sürdüğüm
Yaylalı sahralı dağlarım benim

İlbendim çağırır yüz atlı hazır
Nazlıdır devlette Süleyman vezir

Kal'ander beğim de gurbetde hazır
Kenan Beğ'im çeksin tuğlarım benim

Bu Türkü de Müşârünleyh Paşanıdır.

Çıksam baksam görünür mü? Yaylada dem sürmenin	Başkonuşun dağı şimdi Geldi vakti çağı şimdi
Bizim yaylanın kuşuna Yüce dağların başına	Can dayanmaz ötüşüne Kuraydım otağı şimdi
Geldi yaylaların çağı Mer'aşın bahçesi bağı	Seyrâna çıkarlar çoğu Hupların oymağı şimdi
Baş konuşun pınar başı Yar ile etsek savaşı	Mücevher toprağı taşı Sevişmenin çağı şimdi
Beğöğlunu sevenlerin Nerde kaldı diyenlerin	Görek deyü evenlerin Sistedir oymağı şimdi

Türkü

Ne feryâd edersin divane bülbül?
Senin bu feryâdın gülşene kalsın
Bu dünyada eremezsen murada
Huzur-ı mahşerde divane kalsın

Niçin ağlamayım ey kaşı kara
Şu sineme açtın onulmaz yara
Kağı tabib gelse bulamaz çare
Derdimin dermânı Lokmana kalsın

Bir yar için geçtim can u serimden
Vücûdum kül oldu aşkın narından
Emrah bûseler ister nazlı yârinden
Bu bayram olmazsa kurbana kalsın

Türkü

Yiğit eğlencesi nazlı bir sunam Öter dertli dertli varsam tutulmaz
Kaldırılmış başını arar yoldaşın Öter dertli dertli varsam tutulmaz

Karakaş altından öpem gözleri Canıma kar etti şirin sözleri
Gönül eğlencesi bana nazları Canıma kar etti şirin sözleri

Açılmış yanakda gülleri şakır Dudaklar deprenir dilleri okur
İşittim sesini Mevlâya şükür Dudaklar deprenir dilleri okur

Türkü

Bad-ı saba selam söyle o yâre
Çıkıp arnacımda gülüp durmasın
Ben doydum usandım güzel sevmeden
Uğrun uğrun selam salıp durmasın
–(uğru uğrun: saklı saklı demek)–

Gayrı huylar ile yoktur pazarın
Karakaş altında kaldı nazarım
Yol üstüne kazman benim mezarım
Yar gelip geçtikçe yanıp durmasın

Türkü

Yücesine çıktım seyrân eyledim
Ötüşür bülbüller gül deyu deyu
Sıdk ile bakındım yârin yüzüne
El ider sevdiğim gel deyu deyu

Türkü

Selam edin beni aldatan yâre
Dal etti kaddimi kaddi dal olsun
Beni halden hâle eyledi tebdil
O da bencileğin özge hâl olsun

Yüce dağlar meskenimdir; ilimdir
Kadrimi bilenler özge yârimdir
Bana yar olmazsan Mevlâm kerimdir
Başı pınar ayakları göl olsun

Türkü

Gidiyorum kömür gözlüm elvedâ
Nazlım bize bu illerden göç oldu

Yar seninle sürdüceğim sefâlar
Cümle işler geçti hiç oldu

Hey yar benim melil bakma yüzüme
Bir od düştü yanar tatlı özüme
Görünür dünyalar zindan gözüme
Nazlım senden ayrılması güç oldu

Zalim felek devre çalmış kalemi
Ah u zarım tuttu cümle âlemi
Gurbet ilde eksik etme selâmı
Geçmez sevdan, yar başıma taç oldu

Türkü

Dedim dilber dîdelerin kan olmuş
Dedi çok ağladım sel yaresidir
Dedim beyaz gerdan dane dane olmuş
Dedi zülfüm değdi tel yaresidir

Dedim dilber sana yazılsın kanım
Dedi niçin benim beğim sultânım?
Dedim yaralanmış ince meyanın
Dedi kendin sardın kul yarasıdır

Dedim bu zarifin aklını aldın
Dedi nazlı yârim bir iş mi oldun

Dedim dilber niçin sarardın soldun
Dedi hep çektim dil yarasıdır

Zamandan Şikâyet

Türkü

Hikmet Hüdânındır bilinmez ne sır?
Sahib-i akl olan melâle düştü
Anlaşılmaz oldu gedâ ile mîr
Hanedan seyrine mekal'a düştü

Furumayalara i'tibâr zâhir
Sim u zer anlarda tükenmez vâfir
Zadelerden kalktı gayri mekadîr *-(hürmet ve i'tibâr demektir)-*
Bu eyyâm bu devran bu hâle düştü

Gayri vacib oldu kûşeyi vahdet
Arı olan çekmez dert ile mihnet
Ehlinin gayrinde bulundu sohbet
Anların reyine ihâle düştü

Dinle bu sözlerim bunda yalan yok
Asıl neseb olanları bilen yok
Bu zamanda doğru sözü alan yok
(Arif)'in ahvâli muhâle düştü

Türkü

Hey sahib-i cihân-kân-ı mürüvvet
Göster bir alâmet gayri insane
Ne edeb, ne haya ne hicab kaldı
Ben ümmetim diyen bak müslümana

Dünyada bed işler hep zâhir oldu
Ne âlim ilminin kadrini bildi
Ne oruç ne namaz ne zekât kaldı
Ne yüz ile varak ulu divana

Valiler kârından özge kâr buldu
İşret meclisiyle hep meşgul oldu
Ne rağbet merhamet ne insâf kaldı
Nice münkir taan ediyor imanı

Türkü

Her nerden bakarsan parlayıp gezer
Sunam bir başını göle düşürmüş
Daldırmış kendini gözlerin süzer
Atar sümbül saçın bele düşürür

Çölleri vermişler ağca ceylâna
Baykuşa vermişler ıssız virâna
Yârinden ayrılan döner pervâna
Bülbül figânını güle düşürür

Güzel olan gül benzini soldurmaz
Her olur olmaza meyil vermez
Yiğit olan gizli sırrın bildirmez
Kötüler sevdiğin dile düşürür

Türkü

Neylemeli şu dünyanın varlığın
Akıbeti ölüm olduktan geri
İstersen bahçende bülbüller ötsün
Benim gonca gülüm solduktan geri

Yalan şu dünyanın ötesi yalan
Felektir sevdiğim elimden alan
Mısır'a şâh etsen istemem galan
Dost ağlayıp düşman güldükten geri

Türkü

Dinleyelim dağ başında figânı
Görelim ne demiş o Leyla Leyla
İkimizde oturalım diz dize
Bizde hu çekelim hu Leyla Leyla

Felek çakmağını üstüme çaktı
Beni bir onulmaz derde bıraktı

Vücûdum şehrini odlara yaktı
Yandım ateşinle su Leyla Leyla

Felek hançerini eyledi çengel
Allahından bulsun o zalim engel
Ölürsem sevgilim üstüme sen gel
Gözünün yaşıyla yu Leyla Leyla

Türkü

Mecnuna dönmüşüm bilmem gezdiğim
Dağlar mıdır; sahramıdır; yol mudur?
Dostumun bağına girip derdiğim
Lale midir; sümbül müdür; gül müdür?

Aşk değil mi beni derde düşüren
Ferhat gibi yüce dağlar aşırın
Yarı benden böyle ayrı düşüren
Düşman mıdır; engel midir; el midir?

Kamil olan belli olur sözünden
Al yanağa çifte benler dizilen
Ay yüzüne bölük bölük yazılan
Kâkül müdür; zülûf müdür; tel midir?

Türkü

Küçücükten sana meftun olmuşum Hüsnü beyaz kaşı gözü kare kız
Sen açıldın ben gül gibi solmuşum Başlamışım bülbül gibi zare kız

Mestâne de deli gönül mestâne Güzel olan gül gönderir dostuna
Altın kemer ince belin üstüne Zülüflerin perişandır dare kız

Der (Gevherim) gonca güller dererler Muratsızlar muradına ererler
Sen güzeli bir kötüye verirler Olur ciğerciğim pare pare kız

Türk Öğüdü

Deli gönül öğüdümü dutarsan
Hatalı yerlere sunma elini
Kemlik edenlere sen iyilik eyle
Gözet imdi erkânını, yolunu

Gafilken başına düşerse bir iş
Var gönül mert oğlu mert ile konuş
Müşkülün var ise kâmile danış
Başkasına beyân etme hâlini

Gel denmeyen yere kakuben var
Sakın ol sırrını kimseye deme
Sen seni el üstüne üceden görme
Dokunur çizmene döker dolunu (*kadeh demektir*)

Kıymetli gevherin mangıra satma
Her yerde sen seni ileri atma
Satuben dönüp de kayguya batma
Bir hâlden anlamaz büker belini

Mer'aş'da ve köylerinde birçok türküler söylenir. Bunlardan iki yüz parçadan fazlasını topladım. İçlerinden en iyilerini bu kitaba derc ettim; Türk bu türkülerle derdini anlatır; zevkini terennüm eder; ruhunu ayarlar. Türk tirşe bûselerden melâl ahmerlerden, beyaz gölgelerden bir şey anlamaz. Bu gün üdâbamıza düşen birinci vazîfe şu milli ve samimi vadimizi islâha himmet etmektir. Gökalp, Mehmet Emin, Aka Gündüz, gibi zevâtın himmetleri her türlü teşekkürün üstündedir; Tanrım hoşnut ola !..

SEKİZİNCİ BAB

Mer'aş'ta Geçen Meşâhir, Ulemâ, Fukahâ, Şuarâ

Mer'aş'ta birçok meşâhir yetişmiştir; Bizde eslâfın kadrini bilmek âdet olmadığından bunların birçoğu unutulmuş ve birçoğu da unutulmak derekesine varmıştır. Bulabildiğim me'hazlardan terâcim-i ahvâlîmi öğrendiğim zevâtın adlarını ve eserlerini aşağıya doğru yazıyorum.

1. Nastoryus

Mer'aş'ta yetişen meşâhirin en kadîm ve ma'lûmu meşhûr Nastoryus'tur; (428) sene-i Milâdiyyesinde İstanbul patriği bulunan bu zat, Efes konsülü tarafından (431) de i'tizal ve dinsizlikle itham edilmiş ve (440) sene-i Milâdiyyesine doğru Libya, -Bingazi-sahralarında putperestler tarafından öldürülmüştür.

Patrikliği üç senedir; Nastoryusun akidesi "*Hz.İsa ancak bir adamdır. Nefsi natıka-i ilâhiye bir mabette gibi sakindir. Hz. Meryem yalnız bir insan validesi idi. O Allah validesi değildi. Onda mabutluk ve mukaddeslik yoktu. Meryem'i Allah'ın anası nâmiyla değil İsa'nın validesi diye çağırmalıdır.*"*

El-milel ve'n-nihâl sahibi, Nastoryus'un Harun Reşid zamanında zuhûr ettiğini yazıyorsa da bunda hata ediyor; Çünkü Harun Reşid'le Nastoryus arasında üç yüz sene kadar bir zaman vardır. Bu cihet şundan galat olsa gerektir ki belki Irak cihetlerinde Nesturî mezhebinin intişârı Harun Reşid zamanına ait ola.

Allame Şehristani (bunun Nasaraya izâfeti mü'tezilenin şerîate izâfeti gibidir) diyor. Nastoryus'un akaid-i beyân sadedinde diyor ki "bunlar dediler ki: Hak Teala birdir. Ve üç uknum ki vücut, ilim, hayât sahibidir. Bu üç uknum zat üzerine zait değillerdir. Ve kelime

* Nestor kelimesinin Nununu zamme ile okumalı imiş

ceset İsa (a.s) ile birleşti. Lakin o ittihâd-ı imtizâc ve zuhûr tarîki üzere değildir. Belki güneşin billur üzerine işrâkı ve nakşın hâtem üzerine zuhûru gibi ilâ âhir.

Nasturiye mezhebi Aryus mezhebine çok yakındır. Türkler Orta Asya'da buldukları sıralarda Nasturiler'in delâletleri ile Hristiyanlığı kabul etmişlerdi.*

Salip kelimesinin bozuntusu olmak üzere Cenâb-ı Hakk'a (Çalab) demişlerdir ki bu güne kadar oralarda kullanılır ve yakın zamana kadar burada dahi kullanılmış. Hâlâ din ve tarikat reislerine (Çelebi) denir.

Fakat İngiliz müelliflerden Jon Çenbel, Hitit târih ve yazısına dâir yazdığı eserde, Akad, Hitit, Yakut Türkleri lisânları arasındaki müşâbih kelimeleri yazarken, (Çalab ve Kilib) kelimelerini de kaydediyor. Bundan anlaşılıyor ki bu kelime Hristiyanlıktan evvel Türklerce müstamel imiş. Şu halde Arapça salib kelimesinin bozuntusu değildir. Haleb'in Akadlılar ve Hititliler zamanındaki isminin (Kilib) olduğuna bakılırsa bu Çalab kelimesi öz Türkçedir. Her ne kadar birçok Arap müverrihleri Haleb kelimesinin süt sağmak manasına olan (Halib) den alınmış olduğunu yazıyorlarsa da bu da Araplar'ın çok şeyleri gibi uydurmadan başka bir şey değildir. Çünkü onlar herşeyin aslını Arapça'ya irca ederler. Bu âdetleridir.

2. Sen Tomas

Mer'aş'a nisbet edilen meşâhirden biri de altıncı asr-ı mîlâdide yaşamış olan Süryani mürâhhası Sen Tomas'dır.

* Çok geçmeden Asya Türkleri Hristiyanlığı bırakarak Müslüman oldular: Türklerin İslam olmaları cebrî değildir: Müslüman olan Türkler hâlâ Hristiyanlıktan kalmış pek az âdetleri icrâ ederler. Ben gerek evimizde ve gerek bazı yürüklerde gördüğüm üzere (Şipit) denilen yufka ekmeği pişirdikten sonra sacın küllenmiş olan ters tarafına oklava ile bir haç resmi çizmek âdettir. Bunun sebebini pek sağlam bir Müslüman olan vâlideme sorduğumda "Rahmetli ebem böyle yapardı, böyle olunca bereket imiş" derdi.

3. Saçaklı Merhûm

Türk ulemâsının muteahhirleri arasında oldukça açık bir fikre mâlik olan bu zat Mer'aşlıdır. Muşârünileyh zâhir ve bâtin ilimlerinde sahib-i kudret imiş. Halk hâlâ kendisine birçok hârikulâde şeyler isnat ederler

Mukaddemât-ı ulûmu memleketinde ikmâl ettikten sonra tefsir-i tıbyan sahibi Mehmet ve Darendeli Hamza Efendilerden tekmil-i nusah eyler ve memleketine avdet eder. Biraz sonra Şam-ı Şerif'te Kibâr-ı Sofiye'den –Sırrı'r-ruh Sahibi Abdulğani Nablusî-Hazretlerinden hadis, tefsir, tasavvuf gibi ulûm-ı âliye tahsiline çalışarak icâzet alır ve memleketine tekrar döner.

Bir taraftan talebe ve halka neşir ve ifâza eder; bir taraftan da pek kıymetli te'lifâta devam eyler. Müşârünileyh arasına Ayıntab ve Kilis taraflarına gezmeye gidermiş. Bir seyâhati esnâsında Ayıntab ve Kilis arasında yolda vefât eder. Ayıntab ahâlisi müşârünileyhin cenâzesini kendi memleketlerine defni lazım geldiğini ve Kilis ahâlisi de aksini idda ederler; İş gürültüye müncer olur; Sonra Ayıntab ahâlisi galebe ederek memleketlerine cenâzeyi götürüp defnedirler. Vefâtı 1145 (M.1732-33) senesindedir. Adı Mehmet'tir.

Mahrûki-zâde (köpekler) nâmındaki tercümesinin mukadde-mesinde Saçaklı merhûmun köpeklerin (itlaf) edilebilecekleri hakkındaki risâlesinin 1175'te (M.1761-62) istinsâh olduğunu yazıyor. Saçaklı merhûm risâlesinde köpeklerin itlâfını meşru göstermek için şu hadisleri nakleder.

[La tushibu'l-melaiketu refkaten fiha kelbun ev harsun] (La ted hulu'l-melaiketu beyte'n fihî kelbun ev tesâvirun)¹]. Bu hadislerden sonra zararlarını sayıyor. Def-i mazarratı için imhalarının vâcib-i kifâye olduğuna hükmediyor.

Merhûm müşârünileyhin ilmu münâzaradan gâyet selis bir ifade ile (Velediye) nâmı ile bir risâlesi vardır ki oğlu için yazmıştır. Bu eser erbâbı yanında kıymetlidir; (Abdulvehhab b. Hüseyin b. Veliyyüddin Amedî) tarafından şerh edilmiştir.

¹ Anlamı: Melekler köpekli kervâna refâkat ve sahiplik etmezler. Köpek ve tasvir bulunan eve melekler girmez.

Akaid-i Adudiye şârihi Mevlâna Celal'e ve Tarîkat-ı Muhammediye şârihi (Hocazade)'ye ilm-i İlâhi meselesinde itiraz ederek bir risâle terkib ve hakîkaten vâkîfâne tahrîr-i mesele etmiştir.

Saçaklı Merhûm'un Eserleri:

1. Haşiyetu Tefsir-i Keşşâf Ala Suretil Bakara
2. Aynu'l-Hayât fî Beyâni'l-Münâsebâti fî Sureti'l-Fatihati
3. Risâletün fî Âyeti'l-Müteşabihati.
4. Risâletün fî İmani Validi Resûlillahi (Bunda Şârih Akaide Dokunmuştur).
5. Gâyetü'l-Burhân fî Tefsiri Âyeti'l-Kürsi.
6. Haşiyetün Alâ Şerhi Dîbâce-i Tarîkatı Muhammediye.
7. Teshilü'l-Ferâizi.
8. Asmetü'l-Ezhâni.
9. Sebhatü'l-Kader fî Medh-i Meliki'l-Kadiri.
10. Selsebilü'l- Meâni.
11. Tavzîhu Zubtedi'l-Menâzırı.
12. Nehrü'n-Necâti fî Tafsîli Ayni'l-Hayâti
13. Andelîbü'l- Menâzırı.
14. Haşiyetün Ala Şerhi'r-Risâleti'l-Âdâbi.
15. Takrirü'l-Kavânîn Mine'l-Mantık Ve'l-Münâzarati.
16. Risâletün fî Tecdidü'l-Îman.
17. Risâletün Fi'l-Fetva. .
18. Câmiü'l-Kunûzi.
19. Cühdülmükîl. Mine'l-Kırâeti.
20. Tahrîru't-Takrir Mine'l- Münâzarati
21. Risâle-i Adliye .

- 22.Tehzibü'l-Kırâeti .
- 23.El-Arâisu Fi'l-Mantiki.
- 24.Velediye (Münâzaradan).
- 25.Haşiyetü'n-Ala Şerhi'l-Metali'i.
- 26.Haşiyetü'n Ale'l-Hayâli
- 27.Risâletün fi İtlâfil Kilâb.

28.Tertibü'l-Ulûm. Bu eserde daha düne kadar medreselerde pek beyhûde yere okunan haşiyeye ve şerhlerin yerine her fennin ehli tarafından yazılan metinlerin okunması daha faydalı olacağı teşrih ediliyor; Molla Cami, Asam ve sâ'ir gibi şerhlerin ve haşiyelerin tedris ve tedrisiyle kayıp edilen vakitlere acıyor. Doğrusu medrese tedrisâtındaki sekâmeti ilk olmak üzere görüyor ve islâhı çaresini düşünüyor. Fakat kim dinliyor?..

- 29.Risâletü't-Tenzihâti Ma'al-Haşiyeti
- 30.Neşrü't-Tevâli'

Gerek müşârünileyh Saçaklı merhûmun ve gerek bu tarzda eserler yazan eski ulemânın te'lifâtı listesine bakarak hakîkaten birçok eserler vücûda getirdiklerine zâhib olmamalıdır. Bu eserlerin birçoklarının bilhassa risâle tarzında olanların şimdiki ilm-i makal'alarından hiç farkları yoktur. Üç beş sahifeden ibâret olan bu gibi risâleler tabii eser değillerdir. Ulemâ bu risâlelerde ya yalnız kendi fikirlerini sert ederler veya bir mesele hakkındaki rivâyâtı nakl ile iktifâ kılarlar. Yüzlerce cilt eser yazdı, denen zevâtın birçokları bu suretle risâle tarzında yazı yazmışlardır; bunların mücelladat adâdında göstermek lââyık değildir. İbn-i Sina, Muhyiddin-i Arabî Kuddise Sırruhu) vesâir zevâtın eserlerinin çoğu risâle hâlinedir.

4. Huzeyfetü'l-Mer'aşî (Kuddise Sırruhu)

Müşârünileyh meşâyih-i izâmdandır. Kerâmatı menkûl imiş. Lakab-ı Âlileri Sedîdüddin'dir. Libâs-ı ehl-i tarîkat¹ olan fakr ve tecrit

¹ Libâs-ı ehl-i tarîkat: Tarîkat elbisesi, tarîkata girmek.

hırkasını Hazreti İbrahim Edhem (Kuddise Sırıruhu) dan telebbüs etmiştir. Fakih-i kâmil ve âlim-i amil olup ulûm-ı diniyyeye dâir nafi telifleri vardır. Altı günde bir taam etmek âdetleri imiş... “*erbâb-ı kulûbun gıdası ve ruhlarının kutu (Lâ ilâhe illallah) kelime-i tayyibesidir.*” der imiş. Ulûm-ı zâhire tahsîlini ikmâl ettikten sonra İbrahim Edhem Hazretlerinin mübarek sohbetleri ile müşerref olarak altı ayda tekmil derecesine erişmiştir.

Müşârünileyh hazretleri pîr-i rûşen-zamirleri İbrahim Edhem (kuddise sırıruhu) hazretlerinin irtihâlinden dokuz sene sonra ve (276) sene-i Hicriyesinde (M.889–890) göçmüştür. Hakkında bazı muhâzarat ve mev’ize kitaplarında birçok hikâyeler vardır. Müşârünileyh kibâr-ı evliyâullahtan Hazreti Hübeyratü’l-Basrî vesâire gibi zevâtın şeyhidir.

5. Ebu Ömer Abdullah b. Yezid Ez-Zühelî El-Mer’aşî)

Bu zat Huzeyfetü’l-Mer’aşî’nin müritlerindendir. Mer’aşlı bulunan bu zat Mısır’da ihtiyâr-ı ikâmet etmiş ve Ebu Arif Ahmed b. Muhammed b. el-hac b. Muhammed el-Mer’aşî’den o da pederinden, pederi de Ebu’l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed’den rivâyet etmiştir.

6. Ebu Cafer El-Mehdî

Mer’aş’a nisbet edilen meşâhirden birisi de Ebu Cafer el-Mehdî’dir. Bu zat Nasır b. Ebî Harb ile ma’ruf İbrahim b. Hüseyin’in mahdûmu, İsmail’in oğludur. Cedd-i alâsı olan Hüseyin (İmrek) ismi ile meşhûr olup İbrahim b. Ali el-Mer’aşî’nin mahdûmudur. Ali el-Mer’aşî de Nasreddin ile ma’rûf olup (Abdullah b. Hasan b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib’e mensuptur.

Bu zatın nispetini pederim ile aralarında sıdk ve muhâleset olan (Ahmed b. Ali en- Nisabetü’s-Sakavî) den işittim.* Müşârünileyh, Hicaz, Irak, Horasan, Mâverâünnehir ve Basra da seyâhat etmiş, birçok eimme ile mülakat ve müsâhabet etmiştir. Velâdeti Dehistan’da

* Kitabü’l-Ensâb

olup ahir ömründe Mazenderan kıtasının Sariye nâm beldesinde ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir.

7. Lağrî-zâde

(1092) Sene-i Hicriyesinde (1681-82) (Emali) ye (Leâli fi tercemeti kasîdeti'l-âmâli) nâmı ile tercüme eden zat Mer'aşlı olup Lağrî zâde el-hac Ahmed b. Mehmed denmekle meşhûrdur.

8. Gaffar Baba

Mer'aş'ta şöhret bulan şuarâdan biri de Gaffar Baba nâm zattır. An asıl Buharalı Abdulgafur nâmında birinin oğlu olup Mer'aş'ın yegâne dergâhı olan ve Alaüddevle evkâfından bulunan çarşı tekkesini ihyâ etmiştir. Ehl-i tarîkat ve tasavvuf aleyhlerinde bulunmakla iştihâr eden, Mer'aş ulemâsı, halkı bu zattan soğutmaya çalışmışlardır.

Mûmâileyh Arabî ve Farisî'de yed-i tûlâ sahibi imiş. Âvâm arasında zındıklıkla şöhret alan bu zat hakîkaten arif ve agâh bir can imiş.

Vefâtında namazında bulunan bir hocayı memleketin müftüsü muâheze etmiş ve senelerce aralarında küslük devam etmiştir. Mûmâileyh 1309 târih-i hicriyesinde (M.1891-92) vefât eylemiştir. Mezarı dergâhtadır. Mûmâileyh şiirde Hamî mahlasını almış. Güzel ve büyük bir divanı vardır. İlm-i Nucûma ve Felekiyâta vâkîf imiş. Tekke Kütüphanesi'nde birçok yazma heyet ve nucum kitapları bulunduğu gibi birçok da kendi eliyle yazdığı takvimler mevcûddur. Bilâhare dergâhın Mesnevihanlığı kendine tevcih olunmuştur. Divanından bazı parçaları aşağıya yazıyorum:

Ey hakkın aşığı gel olma sakın hercai
Kalma surette taleb kıl güher-i manayı
Bab-ı teslimde bulun lâ deme, bil illayı
Ger ayânen göreyim dersin eğer Mevlâyı

Mahvedüp varını gel dinle kudun u nâyı
Dest-i ihlâs ile dut dâmen-i Mevlânayı

Ceht edub meclis-i irfâna gir ol hâk-i kadem
Etme evkâtı heba sen seni bil, ol âdem
Sensin ol der giranmaye-i deryâ-yı hikem
Olayım dersin eğer sırrı âliye mahrem
Mahvedüp varını gel dinle kudun u nâyı
Dest-i ihlâs ile dut dâmen-i Mevlânayı

Hizmet-i Hazreti Mollaya olanlar mazhar
Hırkapuş oldu bilir sikkeyi ser-i efser
Çile-i aşkı çeküp arif olup açtı basar
Ey olan teşne-leb-cam-ı visâl-ı dilber
Mahvedüp varını gel dinle kudun u nâyı
Dest-i ihlâs ile dut dâmen-i Mevlânayı

Kıl sema aşkıyla sermest olup mah u vücûd
Bilesin ta ki ne der banın rebab ve ney ve ud
Hep ider aşkıyla bî-gâm ve zebân zikr-i Vedûd
Ger sana vuslatı mevlâ ise ey dil maksud
Mahvedüp varını gel dinle kudun u nâyı
Dest-i ihlâs ile dut dâmen-i Mevlânayı

Hamiya dergâhı hünkârı edub cây-ı penâh
Sürme et çeşm-i dile hak-ı derinden hergâh

Kesme ümidini kim kân-ı keremdir ol şâh
Lutf eder menzil-i maksuda erersin billâh
Mahvedüp varını gel dinle kudun u nayı
Dest-i ihlâs ile dut dâmen-i Mevlânayı

Mersiye

Ey dil yanalım derdile kim geldi Muharrem.
Ey dide boyan kana bugündür meh-ı mâtem
Bu ayda sürur eden olur ehl-i cehennem
Haktan utanan olmaya bu mahta hurrem
Yansın od'a ol dil ki bu günler ola bi-gâm
Kör olsun o gözler ki bu dem olmaya pür-nem

Bu ayda ciğer kûşey-i sultân-ı risâlet
Nevbâde-i Gülbün gül-i bostân-ı velâyet
Ya'ni ki Hüseyin ahter-i eflâki imâmet
Nuş eyledi ol teşne ciğer cam-ı şehâdet
Yansın od'a ol dil ki bu günler ola bi-gâm
Kör olsun o gözler ki bu dem olmaya pür-nem

Ya rab bu ne hâl bu ne sır ve bu ne hikmet
Hep Al-i Resûlün ola dermande-i mihnet
Pâmâl ola onlara lâyıık iken izzet
Bu hâle ebed yanmadadır ehl-i muhabbet
Yansın od'a ol dil ki bu günler ola bî-gâm
Kör olsun o gözler ki bu dem olmaya pür-nem

Gazel

Hayalin dîdeden, mührin dil-i divâneden çıkmaz
Tenimden çıksa can-ı şevkin şu halvethaneden çıkmaz
Mürid-i meşreb zuhhâd idi dil bir zeman hâlâ
Sanemler secdesin taat bilir puthaneden çıkmaz

Hoşa ol mest kim kayd-ı vücûddan olmuş âzade
Elinde câm u sahba nûş eder meyhâneden çıkmaz
Talep kıl sırr-i âdemde muhabbet sırrını anla
Çıkar viranelerden kenz her virânedan çıkmaz

Gazel

Gam artar dilde canâ eylesem seyr-i çemen sensiz
Olur, baktıkca giryan dîdeme her gül diken sensiz
Esir-i dâm-ı aşkın olalı ey Yûsuf-ı Sani
Gülistân-ı cihân oldu bana beytü'l-hüzün sensiz

Lebin bilmem ne efsun etti kim bî-tabî-i gamle
Dağıldı akıl ve fikrim nâleden lâl oldu ben sensiz
Belây-ı hicr ile peygüle-i mihnette her saat
Gelir beyt-i dile bin türlü alâm u mihen sensiz

Emânım kesme, kurban olduğum bilmez misin hâlim?..
Ki meftunum sana gelmez bana gamsız gelen sensiz
Ne var gel bir dem ol derd-i dil-i bîmârîma dermân
Tenimden çıkmadan can ey gel nazik beden sensiz

Dem-i subh-ı ecel hoştur benimçün şâm-ı firka'den
Hayâtımdan usandım istemem dünyayı ben sensiz
Yazup rengin gazeller hâk-i pâye arz eder amma
Perişandır bu günler hami-i şirin-suhen sensiz

9. Bahtiyar Efendi

Mer'aş ulemâsından ve zamanın erbâb-ı iktidârından olan bu zat mebâdi-i ulûmu Mer'aş'ta tahsîl ile Mer'aş ulemâsından Osman Efendiden icâzet alır. O zamanlar Anadolu'da şöhreti yayılan Kayseriye ulemâsından Hacı Torun Efendinin dersine hazır olmak için Kayseriye'ye gider. Oradan da tekrar icâzet alarak memleketine gelir. Bir aralık Mer'aş'ta Nuh Efendi camiinde ve bir aralık Taş medresede icrâ-i tedrisât eder. Müşârünileyh ilm-i kelâm ve mantıkla yed-i tûlâyâ mâlik imiş. (Musa Kelim Pehlivan)'ın risâle-i kıyasiyesi üzerine (İzâhü's-sübül) nâmı ile güzel bir şerhi vardır. Sultân Murad-ı Hamis nâmına ithaf ettiği bu eserin tabına muvaffak olamamıştır. Yalnız buna mükâfatan Edirne ru'ûsu almıştır. (55) yaşında vefât etmiş. Târih-i vefâtı (1308) dir. (M.1890-91)

10. Debağ-zâde Ahmed Efendi

Mer'aş'ın yetiştirdiği füzalâdan biri de Debağ-zâde Ahmed Efendi nâmında bir zattır. Müşârünileyhin tefsir ve bilhassa ilm-i kırâet'ta bida'-i kâmile var imiş. (1165) senesinde (M.1751-52) Mer'aş'ta irtihâl etmiştir. Fatihâ-i şerife şerhi üzerine bir haşiyesi ve bazı risâleleri vardır. Sure-i Enbiyâdan "Kul innemâ yûhâ ileyye ennemâ ilâhukum ilâhün vâhid" âyet-i kerimesinin tefsirinde sahib-i keşf tarafından Keşşaf ve Beyzavî üzerlerine irad olunan işkâlden kadı Muhşisi Sa'di Çelebi'nin vermiş olduğu cevâbın tahkiki zımmında Şeyhülislâm Efendi tarafından vaki olan emre imtisâlen Kazabadî ve Esad Yanyevî taraflarından yazılan risâleye zeyl olmak üzere bir risâlesi vardır. Mahdûmu Müftü Mehmet Efendi'nin dahi (Reşhatü'n-

Nâsîh) isminde bir eseri vardır ki bir nüshası Ayasofya kütüphanesinde mevcûddur.

11. Ali b. Fadlullah

(Mevahibü'l-Aziz fî Şerhü'l-Veciz) nâm eserin müellifi olan Ali b. Fazlullah da Mer'aşlıdır. Bu eserini Sultân Ahmed b. Mehmed Han'a takdim etmiştir.

12. Osman Efendi

Kal'a imamı-zâde denmekle meşhûr olan bu zat Mer'aş'ın iftihâr edeceği ulamâdandır. Uzun müddet icrâ-yı tedrisâtтан sonra (1314) sene-i hicriyesinde (M.1896-97) vefât etmiştir. Müşârünileyh fıkıh ve ilm-i Kırâet de mahir imiş. Zamanı ulemâsından Mesut Efendi-zâde Mahmut Efendi nâm zatla aralarında geçen bir münâzarayı havi ilm-i kırâetdan ve envâ'-ı vâkıftan bahis bir risâle te'lif etmiştir. İlm-i kırâet ve vücûha dâir bazı manzûmeleri dahi vardır.

13. Vehbi

(1224) târihinde (M.1809-10) doksan yaşında vefât eden Vehbi merhûm da Mer'aşlıdır. Sünbül-zâde denmekle şöhret alan bu zat şâir Râşid Efendi isminde bir zatın oğlu imiş. Mer'aş'ta icâzet aldıktan sonra İstanbul'a gider. Bazı kibâra, kasâid takdim eder; Bu suretle kadılık mesleğine girer. Selim-i salis zamanında ve 1190 senesinde (M.1776-77) Şâh-ı İran Kerim Han ahdında İran'a sefâretle gider. Avdetinde yine silk-i kazâya dâhil olur. Hayâtının sonlarına doğru bir hastalığa tutulur. Ve beş sene müddetle İstanbul'daki hanesinde esîr-i firâş olur. Son teceddüd-i ilmi devresine kadar mûmâileyh yegâne tanılmakta idi. Eserleri pek mu'teber sayılırdı. Tuhfe, Nuhbe, Lütfiye nâm eserleri âdeta herkes tarafından takdir olunurdu. Tuhfesi yakın zamanlara kadar medreselerde ve rüştüye mekteplerinde talebeye ezber ettirilir ve bu sakim usulle talebeye Farisi bellettirilir idi. Mûmâileyh ince ve hassâs bir şair olmaktan

ziyâde lakayd ve perde-bîrûn bir nâzımdır. Zamanı şuarâsından meşhûr (Sururî) kendisini dâima hicv edermiş. Bunlar az çok farklarıyla beraber Arab'ın Firazdakla Cerir'ine benzerler.

Arabî ve Farisî de oldukça büyük bir iktidâra mâlik imiş fakat Cevdet-i kariha nezahet-i fikir gibi şeylerden mahrum imiş. Ahlâken laubali imiş: Nazımda en çok cinas ve tevriyeye ehemmiyet verir ve bu husûsta lafzı, manayı hattâ kavâid ve şîveyi bile fedâ edermiş. Nâzımlarından bazı parçalar:

Mâcerâyı keşfeder şâyet dehan zahm-i dil
Aşka ey gonca leb bir bûse ver ağzın kapat

Çekemez erdiğini rif'ata ehl-i hünerin
Koca kanbur sipihrin belin işte bu büker

El çekip la'linden olduk maili hâl-i siyeh
Neş'e-i sahbayı biz afyona tahvîl eyledik

Çoktan ayağın altına şevk ile döşendik
Sâki der-i meyhânede biz eski hasırız

Sevdiğim gencim diye virâne kıldın sen beni

Ağyar ile mey içtiğin etmezse de izhâr
Keyfiyeti rânâ biliriz rınd-habîriz

Ağzın kapamış pîr-i muğan var ise şeyhin
Kim mescidi yanındaki meyhâne açılmış

Felsefiyata tevağül etme Ruz-u şeb anı teemmül etme
İ'tibâr eyleme pek hendeseye Düşme ol dâire-i vesveseye

Edebiyat ile târih ve siyer Siret ehl-i edebdir yekser
Çok müneccim biliriz bi-pivend Yıldıza akça için attı kement

Uhruç uhruç demekle ne çıkar Kim yapar anı ki Allah yıkar
Olma avâre-i ilm-i ihfa Kendini göz göre göre etme rüsvâ

Kimya ilmi kimi etti ğani
Simya sime batırmaz bileni *

Musik-i fenni de hikmettedir
İlm-i ashâb-ı tabiattandır

Perdesizliktir aman etme gümân
Yakışır sine-i Curci'ye kemân

Gitti başından gönül ol servi kaddin sayesi
Ağla kim edbâra tebdil oldu ikbâlin senin

Gelemez kızdı sebû-yi meyi ettikte şikest
Zahidin biz dahi başında kabak patlattık

* Burada kimyâdan maksat eski mevhum kimyadır

Der-i meyhâneyi şahne kapamak istermiş
Ayağı denk alarak gizlü kapağı attık

Vehbi'nin Şevk-Engiz nâmı ile bir manzûmesi mükemmel bir divanı ve sühan-nâme nâmıyla bir manzûmesi vardır.

Kamus sahibi Asım Efendi'nin cediti (Nazmu'l-İsal) müellifi de Mer'aşlıdır. (Şerh-i Eşbâh ve Nezâir ve Kitabü't-Tenzihât ve Nuru'l-ayn) müellifi Mehmet Efendi de Mer'aşlıdır.

Mer'aşlı Çelebi-zâde Ali Efendi merhûmun da Farisi, Arabi, Türkçe olarak (Nazmü'l-bedi) nâmında bir eseri vardır. (El-ilmu'z-zâhir fi'l-evveli ve'l- ahir) nâm kitapta dahi el-Muid el-Kari el-Bektutî¹ el-Mer'aşî, Mevlâna Şemseddin el-Mer'aşî, Kasım ez-Zeytunî, gibi bazı füzelânın te'lifâtı mezkurdur. Bu zevâtın âsârından bir kısmı Şam kütüphanelerinde mahfûz imiş

14. Nadir Baba

Mer'aş'ta yetişen şuarâdan biri de 1306 da (M.1889-90) koleredan vefât eden Nadir Baba isminde bir Bektaşidir. Mûmâileyhin ayrı ayrı birkaç mevlidi vardır. Fakat hiç birinde Süleyman Çelebi'nin mevlidi kâbına vasıl olmak değil, ufak bir şöhrete bile mâlik olamamıştır. Nadir Babanın ayık bir zamanı bulunmazmış. Mest u müdâm hâlinde ömrünü geçirmiş, gitmiş. Mevlüdünden bazı parçaları yazıyorum.

Kul olan Allah'ı evvel yad eder
Dâima dil mülkünü abad eder

¹ Bektut-Bektutiye: Bu günkü Fevzi Paşa mahallesinin eski ismidir. Bu mahalleden Osmanlı devrinde sürülen bir âile halen Konya Ereğli'sinde Bektutlar köyünde yaşamakta imiş.

Kılalım peyveste tevhid-i Hüdâ
Hazreti hak eyleye ta kim ata

Dinle imdi ey Muhammed ümmeti
Hak teâlâdan umarsan rahmedi
Naat-ı mevlûdi resûlî ibtidâ
Yümn-i teşrifini guş et ba'deza

İlm u ledünni şâhının	Doğduğu aydır bu ay
Evc-i nübüvvet mâhının	Doğduğu aydır bu ay
Bade-i icadı cihân,	Şâh-ı zemin u âsumân
Ol pâdişâhı insü can,	Doğduğu aydır bu ay.

Mustafa naatında oldu mâdiha Ruhu nadire okun bir fatiha

Ey Hüdâsından inâyet isteyen Mevlidi peygamber-i zîşâna gel
Vay Resûlünden şefâat isteyen Mevlid-i din-perver-i sultâna gel

Nâm-ı Hakkı dilde tezkâr edelim Yani bismillahi tekrâr edelim

Altı aylık tıfl iken ol pâdişâh
Gitti âlemden eb-i zîşân vah
Ay u hefte gün tamam oldu hemin
Gelmeğe bu âleme sultân-ı din
Cennet asâ oldu şevkinden cihân

Her taraf bir bâğ-ı adn u gülistân
On iki idi Rebi'ü'l-evvel ay
Nuriyle yer gök müzeyyen oldu hay

Âmine hatun ol cennet-makam
Şöyle buyurdu dahi bir hoş kelâm
Vaz'ı haml etmekte zahmet görmedim
Hiçbir demde meşakkat görmedim
Susadım ancak biraz daldım o dem
Hak teâlâ eyledi lûtfu kerem
Bir mücevher kâse ile kevseri
Bab-ı Adnin sundular hurileri

Gazel

Aman Asfas¹ düşürdün gönlümü bir tıfl-ı Tersaya²
Varıp arz-ı niyâz etmek gerektir Lat ve Uzzaya
Riyâzetle çekip rahip okuttu dersimiz amma
Yine hoş gelmedi İncilimiz tab-ı dilâraya
Tekâsül eyleme ey dil uruç et evc-i eflâke
Bu gün ruz-ı ahaddir hâlini arz et Mesîhâya

15. Şevket Efendi

Şevket Efendi tahsîl-i ibtidâisini ikmâlden sonra İstanbul'a giderek bazı vüzerânın divan kâtipliğinde bulunmuş, mu'ahheran

¹ Asfas: Ermenice Tanrı

² Tersa: Hıristiyan demektir. Tıfl-ı Tersa ise Hıristiyan çocuğu.

hocagâna girerek tefeyyüz etmiştir. Mûmâileyh tarîkat-ı Aliyye-i Mevleviyeye mensuptur.

Bir Gazeli

Olurken hançer-i ebrûları hep kastı can üzere
Ne hacettir kılınç asmak o sîmin-i ten miyân üzre
Reh-i zibasını taklîd eder bedr-i felek-pîrâ
Meh-i nev meşk eder ebrûsu resmin âsumân üzre
Görünce ateşin ruy-i arakna ki nezâketle
Ne hikmettir dîdim olmuş anâsır iktirân üzre
Durur taburu müjgânı cünud-ı akli yağmaya
O bir tir-i sitemdir Şevket'e hazır kemân üzere

16. Râşid Efendi

Sümbül-zâde Vehbi Efendi'nin pederidir. Vehbi Efendi Haleb kadısı iken pederi Râşid Efendi dahi kethüdâsı ve hem naibi imiş. Şiir söylemeğe heves edermiş. Mûmâileyhin bundan başka tercüme-i hâline destres olamadık.

17. Mehmed Efendi

Vehbi merhûmun cediti bulunan Mehmet Efendi dahi Mer'aşlıdır; Mûmâileyh zamanın meşhûr âlimlerinden sayılırmış; Mer'aş'ta müftülük etmiştir.

Eşbah ve Nezâ'irin fenn-i evvelini şerh (Tevfik-i Lâ İlâh fî şerhi'l-eşbâh) diye tesmiye etmiştir. Merhûm Saçaklı Mehmet Efendi ile bir asırda yaşamışlardır.

18. Abdalbâki Efendi

Mûmâileyh Vehbi Efendi'nin birâderi oğlu olup Dersaâdete gelmiş ve ibtidâ meslek-i kazaya sülûk etmiş ise de sonra uhdesine Hâcegânlık rütbesi verilmiş ve Amedi odasına memur edilmiştir. (1223) (M.1808–09) senesinde tezker-i sani memuriyeti uhdesinde olarak Rumeli cânibine memur olmuş ve (1227) (M.1812–13) de Şumnu'da vebadan vefât etmiştir. Şu mısra târih-i vefâtını gösterir:

“Şumnu'da Bâki Efendi oldu Taundan şehîd”.

Mûmâileyh amcası gibi şair imiş,

19. Hayrullah Hayri Efendi

Hayrullah Efendi de Sümbül-zâdeler âilesinden ise de karâbet ve sıhriyetinin ne derecelerde olduğu mechûldür. Bu beyitle Sümbül-zâdelere mensup olduğu anlaşılıyor:

Dâima bir kül'izarın narı aşkıyla yanar

İbni Vehbi nesli Sümbül-zâdeden Hayri-i zar

Mûmâileyh meslek-i kazaya dahil olmuş. Ve bu meslekte epeyce tefeyyuz etmiş ise de ahir ömründe fakr-ı hâle dûçâr olduğundan ashâb-ı menâsıba kasîde ve târihler takdim ederek zuhûr eden câizeler ile taayyüş edermiş. (1267) senesinde (M.1850-51) vefât etmiştir.

Bir Gazeli

O Yusuf-kıymetin bir türlü kaçmazdım behâsından

Haridanı elin çekseydi zeyl-i ibtilâsından

İsâbet eyledim hâline ben ta'biri anberde

Hatin-meşke müşâbihdir dedim tövbe hatâsından

Tasavvur eyledikçe sinesin ağuş-ı vuslatta
Dil-i aşık döner mirât-ı hurşide safâsından
Varup meyhâneye fereş-i hasır iş u nûş etsek
Usandık zâhid-i mescid-nişinin bu riyâsından
Reh-i saki ne mihr-i âlem-ârâdır ki aks etse
Döner cam hilâl-i bedre tesir-i ziyâsından
Umub gülnar-ı la'lin eyleme azerde dendân
Ki can versen de sonra kurtuluş yok dış kirâsından
Bu gülşende açılmaz gonce-i ümit ehl-i dil
Gelirse nefha-i İsa dahi bâd-ı sabâsından
Veren bu ab u tabı eşk-i ah-ı aşikan sanma
Sitanbul dilberi nazik olur âb u havâsından
Bu ruy-i tabnâkiyle ne bağa cilve-riz olsa
Gül hurşid olur eşigufte zerrât fezâsından
Bana pîrân-ı devrân ile sohbet hoş gelir Hayri
Cihânın nev-civânan-ı ata ser-i bî-vefâsından.

20. Kazasker Mehmet Şem'i Efendi

Meşreb-zâde damadı demekle iştiâr eden Şemi Efendi 1223 senesinde (M.1808–09) Mer'aş'ta doğmuştur. Gençliğinde bir müddet ulûm-ı Arabiyye tahsiline say etmiş ve 1241 senesinde (M.1825–26) Dersâdet'e giderek hizmet-i kitâbete ve bir kac sene Mahmut Paşa Cami-i şerifindeki mahkemeye devam eder. 1246'da (M.1830–31) bir kıt'a Edirne müderrisliği ru'ûsuna nâil olur; sonra niyâbete sülûk ederek Anadolu ve Rumeli cihetlerinde kadılıklarda bulunur.

1268 senesinde (M.1851–52) Siruz niyâbetinden ma'zûlen İstanbul'a gelerek eytâm müdürü olur: Bir aralık İzmir mevleviyeti pâyesine nâil olur. Bu pâyenin tevcihine Kıbrısî-zâde mevalinden Hakkı Efendi'nin inşâd eylediği târihtir: “Şu'lelendi pâye-i İzmir

Şem’i den bedid” mûmâileyh oldukça şair olmakla beraber epeyce de ilmi var imiş.

Bidâyet-i saltanat-ı Osmaniyeden 1265 târihine (M.1848-49) gelinceye kadar geçen zamanda yetişen sadrazam, vüzerâ ve şeyhülislâmların târih-i nasb ve azillerini gösterir. “Esmârü’t-tevârih” isminde mu’teber bir eseri vardır ki matbudur.

Bir Gazeli

O meh-rûnun gönülde hâl-i anber-fâmı kalmıştır
Derûn-ı sine içre dağı hicr-i şâmı kalmıştır
Meyân-ı mûmiyânı kil u kal oldu çûn bâis
Dehân-ı tenkinin bir nokta-i ibhâmı kalmıştır
Visâl-ı iyd için çoktan ciğer dilsûz-ı hicrândır
Kadem-bus-i visâle ermeye bayrâmı kalmıştır
Nukud-ı ömrü Cafer eylemiş ihsâna sarf amma
Kitâbet ziyb târih olmuş ismi nâmı kalmıştır
Bu bezm i âlemin cam-ı ayağı olmuş aşikeste
Nişat u neşesi gitmiş mey-i âlâmı kalmıştır
Çirâğ-ı şem’-i tâbân oldu bezme leyk pervâne
Fıtıl almış yanar ne sabr ve ne ârâmı kalmıştır
Cenâb-ı hazreti müftiü’l-enâmın hak-i pâyından
Kemin bendesi amelini ilâmı kalmıştır
Penah-gâh-ı ümemdir dergehinda feth olur hâcât
Înâyet-i abd-i memluki kerem Hüdâ mı kalmıştır
Nice sahib-i emeller bir işaretle hep bekâm oldu
Ve bir esrâr-ı hikmet çâker-i nâkâmı kalmıştır

Meşihat mesnedinde müstedâm-ı ömr ede Mevlâ
Bu çarhın tâ ki devr etmekte subh u şâmı kalmıştır.

21. Hayâti Efendi

Mer'aş'a tabi Albistan kasabası ulemâsından el-haç Ahmed Hayâti Efendi de asrında sayılır ulemâdan imiş, Albistan müftüsü Ahmed Efendinin oğlu olup (1165) târihinde (M.1751-52) doğmuştur. Gençliğinde ulûm-ı Arabiye tahsîl ederek pederinin vefâtı üzerine Albistan'a müftü olur. Bir müddet müftülük ettikten sonra İstanbul'a nakl ve hicretle Ayasofya'da tedrisâta başlar ve bu esnâda bir kıt'a ru'ûsa nâil olur. Sadr-ı esbak Yusuf Ziya Paşa'ya hoca olur. (1224) târihinde (M.1809-10) Saray Bosna mevleviyetine ve iki sene sonra Irak mevleviyetine mazhar olmuştur. Bağdad'da iki sene kaldıktan sonra Dersaâdet'e avdet ederek hanesinde uzlet eylemiştir. 1299 (M. Aralık-Ocak 1881-82) Bu târihte bir yanlışlık olmalıdır) Saferinde vefât etmiştir. Oğlu babasının vefâtına şu târihi söylemiştir.

Tefe'ülümde şeref çıktı bir güzel târih
Hayâti buldu hayâti ebed cinân içre

Mûmâileyh Arabî ve Farisi de muktedir imiş: Birçok te'lifâtı vardır. Âsârından bazıları şunlardır: (İs'âfü'l-minne fî Şerhi İthâfi'l-cinneti) nâmı ile ilm-i âdâbdan metin ve şerhi ile beraber bir kitabı ve Sümbül-zâdenin Tuhfe'sine bir şerhi, Şahidî merhûmun Farisi risâlesine bir kıt'a şerhi, alâmet-i kıyâmete dâir bir risâlesi vardır. Lisân-ı Arap üzerine inşâd-ı şiir edermiş; Vehbi Efendi'nin Nuhbe'sini de şerhe başlamış ise de itmâmına muvaffak olamamıştır. Sonra Hayâti Efendi'nin oğlu Şeref Efendi tarafından itmâm edilmiştir. Nazmından bir acubeyi aşağıya naklediyorum:

Gazel

Hakikat gülşeninde gül de bülbül gibi der hû hû
Kamunun maksadı haktır gerek illa gerek lû lû
Gülistân-ı hüviyette ötüp hûhû diyen mergin
Ne hû hû der; ne yû yû der; nede bû bû der; ne hem cû cû
Maârif bahçesinde bülbülüm diyen hezâr amma
Kimi ak ak, kimi taslak, kimi şakrak, kimi gû gû
Bu kesret âleminde sırr-ı vahdet bilmesi müşkil
Bilir ancak ekâlim-i hakayıkta gezen sû sû
Hayâti bahri hubbun sahil ve payanı var sanma
Bütün cû cûya gû gûveşte etsen sû be sû nû nû

Mûmâileyh Arabî ve Farisî de büyük bir iktidâra mâlik imiş; buna eserleri şâhit! Fakat nazımda hiç imiş. Kafiye bulmak için bakınız neler yapmış. Bu kabil manzûmeler okunur ve dinlenir şeylerden değildir.

22. Hayâti-zâde Halil Şeref Efendi

Halil Şeref Efendi 1211 senesinde (M.1796-97) Albistan'da doğmuş; bir müddet pederinden ulûm-ı Arabiyye tahsîl ettikten sonra babasıyla beraber İstanbul'a gitmiş, beş sene kadar tahsîle devam eder icâzet aldıktan sonra memleketine döner.

Pederinin ikmâl edemediği Nuhbe şerhini itmâmla İstanbul'a gelir. Kitabı huzur-ı hümâyûna takdim eder ve bir kıt'a tedris ru'ûsuna nâil olur. İlm-i hey'ete dâir olan (Esrârü'l-melekût) nâm kitabı (Efkârü'l-Ceberut) ünvânı ile Türkçe'ye tercüme ile kesb-i şöhret eder. 1266 senesinde (M.1849-50) mevleviyetle cânib-i Bağdad'a azîmet ve hitâm-ı müddetle Albistan'a muvâsalatında irtihâl-ı dar-ı beka eder. Mûmâileyhin Arabî ve Farisi birçok eş'arı ve bazı risâleleri vardır.

Bir Gazeli

Cemali bağı ne gülistân-ı hikmettir
Gönüller anda gezer bülbülân-i hikmettir
Aman o gamzeler afet ger şemmeler hikmet
Şaşırdım anı görünce çemân-i hikmettir
Çu cüz-i lâyetecezza o nokta-yı mevhûm
Bilinmedi kim umûr dehân-ı hikmettir
Güneş yüzünde görünce hilâl-i ebrûyu
Demiştir ehl-i felek bu Kur'an-ı hikmettir
Bakılsa kudret-i Bari müşâhede olunur
Sahife-i rahi ayinedân-ı hikmettir
Bu kaşlarınki çekilmiş yerâğ-ı kudretle
Berât-ı hüsnüne ey şâh nişân-ı hikmettir
Rıza-i bus leb-i dil hikmeti Şeref sorma
Hülâsa ab-ı hayât taze can-ı hikmettir

23. Kenan Paşa

Kenan Paşa Bâyezitli âilesinden meşhûr Süleyman Paşa'nın oğludur. On iki yaşında iken pederi vefât etmiştir; Mebâdî-i ulûmu vatanında tahsîl eylemiştir. Daha genç iken pederinin vefâtı üzerine hânedânın devlete olan sadakatine binâen kendisine Mer'aş eyâleti tevcih buyrulmuştu. Müşârünileyh tahsîlini, ileri götürmek için valilikten istifa ile validesiyle beraber İstanbul'a giderler. İstanbul'da bir müddet durduktan sonra rutbe-i askeriyesi mülkiyeye tebdil ile sadâret mektubi kalemine memur edildi.

Bab-ı âli ketebesini arasında o vakitlerce kudret-i kalemiyye ciheti ile iyi sayılanlardan imiş.

Elde mevcûd matbu bir eserinden bazı parçalar aşağıya nakledildi. Müşârünileyh hayli seneler sadâret mektubî kaleminde

kaldıktan sonra amedi-i divan-ı hümâyûn memuriyetine ilave olarak Meclis-i Hass-ı Vükelâ zabıt kitâbetine ta'yîn olundu. Kendisine Sultân Aziz merhûmun büyük bir teveccühü var imiş. Sultân Aziz'in irtihâlınden sonra biraz nıkbete uğramış ise de yine Şurâ-i Devlet Tanzimat dâiresi azalığına ta'yîn ile tesrir edilmiştir. 1293 senesinde (M. 1876-77) İstanbul da vefât ile Merkez Efendi'de defn olunmuştur.

Kenan Paşanın Âsârından

Kaşgar Hâkimi Yakup Han¹ hazretlerine yazılan nâme-i hümâyûn suretidir:

Cenâb-ı emâret-meâb, mealî-nisab, saâdet-iktisâb, devlet-intisâb, mazhâr-ı Tefvik-i İlâh, imtisâl-i nümâ-i emr-i celil ve câhidû fî sebîlillâh câmi-i âyât-ı nasfet ve dindarî, râfi-i râyât-ı ercümendî ve kâmkari hâlâ tevâbi' ve levâhiki ile Kaşgar, hatta-yı cesîmesinin hükümdâr-ı diyânet-şi'ârı (Yakup han) la zâlet elviyete izzehû mansûretun ma tüceddidü'l-melevân sûb-ı savab-numâlarıyla lali-i mesâfât ve tekrimât-ı muhâlesat-üslûb ve cevâhir-i zevâhir teslimât-ı zakiyat-ı muhadenet-meshub ki envar-ı sıdk ve sefa-ı Ruşen-saz merayay-i ervah-ı ruhaniyeye ve ashar-ı behcet-i ziyâ-bahşâsı inşirâh-ı perdâz-ı kulûb-ı kudsiyândır. İthâf ve ihdâ olunduktan sonra inhâ-i muhabbet-intimâ budur ki, hamden li-Vahibi'l atâya beynenada müsbet ve hüveydâ olan revâbit-ı sâbite-i diniyye iktizâsınca hemîşe terakki-i câh ve menzilet ve muzafferiyet-i dâverileri dil-hâh-ı hümâyûnumuz ve tezâyüd-i şân u şeref-i hükümdarîleri arzu-gerde-i kalb-i mevveddet-meşhûnumuz olduğu halde taraf-ı zî-şerefi mülûkânemize olan kemâl-i hulus ve muhabbet ve mezîd-i ihtisâs ve meveddet-i sâbite ve hakîkîyeleri derecâtından bâhis ile ol havâlide “ve kâne hakkân aleyna nasrû'l-mü'münîn” âyeti kerîmesi sırr-ı celîline mazhariyetle tâife-i bâğiye-i Hıta ve Kalmak (Kalmuk) ve şirzime-i ehli tuğyân ve nifâk aleyhine iş'al-i nâire-i ğaza ve cihâd ve i'lâ-yı livâ-ı nusret-ıtiyâd olunarak envâr-ı simşir-i adûv-tedmîr-i dâverileri ile zulûmat-ı zulm-ı udvânları imhâ ve zîr-i tabiiyyetlerinde bulunan müslimîn tahlîs u rehâ ve sevâmi' ve sûminât mahallerine

¹ Yakup Han Doğu Türkistan hükümdarı olup 1865-1875 yılları arasında hanlık yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bak: İklil KURBAN, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTK Yay, Ankara 1995.

cevâmi-i şerîfe ve medâris-i latîfe vaz' ve inşâ kılınmış olduğu tafsilât-ı beşâret-âyâtını hâvi akraba-i dâverilerinden mefharü'l-emâsil ve'l-akrân âli-câh sâmi- mekân Yakup Beğ vâsıtası ile huzûr-ı fâizi'l-envâr-ı mülûkânemize takdîm olunan muhâfaza-i dil-küşâ-yı muhâlesat-beyân ve mürâsele-i nüzhet-efzâ-i müsâdakât-nişân-ı hükümdârileri resîde-i mevki-i vüsûl ve zeyb-i raha-i hüsn-i kabul olub şâmil olduğu beşâret-i uz mâ ve müjde-i cihân-bahâ bâis-i surûr-ı evfâ ve bâdi-i meserrât-ı la tuhsâ olarak mir-i mûmâileyhi dahi lâzime-i sefâreti kemâ-yenbâği icrâ ve memur-i tebliği olduğu husûsât-ı lisân-ı sıdkıyla arz ve inbâ eylemiş ve derbâr-ı mülûkânemizden ruhsat-ı insirâf istihsâliyle iş bu cevâb-nâme-i hümâyûnu bi'l- istishâb sûb-ı mekarim, evb-i hükümdârilerine azîmet-nûmâ olmuş ve tevsîk-i revâbit-ı muhâlesât niyyet-i hayriyesiyle sefir-i mûmâileyhe tevdian zat-ı dâverilerine birinci rütbeden bir kıta nişân-ı Osmani ve bir kabza murassa seyf ile bazı edevât ihdâ kılınmıştır. Bade'ezin dahi sûb-ı tacdarânemizi devam-ı müsâdekat ve mevveddet-i hükümdârileriyle hâiz-i meserret ve hakk-ı zîr-i destânda kemâkân "innallâhe ye'mürü bi'l-adli ve'l-ihsân" belâğ-ı celîl-i mefhûm-ı münîfine tevfiik-i hareket buyurmaları şîme-i müsâdakât-küsteri ve diyânet-perverilerinden me'mûl-ı kavîdir. Bâki hemîşe nîl-i âmâl be-tevfiik-i Rabb-ı müteal âmâde ve bâb-ı zafer meftûh ve küşede bi'n-nebiyyi ve âlihi'l-emcâd (fî 7 c sene 90). (M. 2 Ağustos 1873)

Şarkı

Gönül te'sîr-i gamla na'lezendir
Cihân şimdi bana beytû'l-hüzündür
Belâ-yı firkatinden mi nedendir ?..

Nakarat

Saba var yâre bahtımdan figân et
Götür hun-ı ab-ı çeşmim armağan et
Sorarsa hâlimi böyle beyân et

Şarkı

Mest-i zehr-i fırkat hicrânınım
Hasta-yı nevmid bî-dermânım
Ben helâk-i nâvik-i müjgânım
Sevdiğim şâyetse-i ihsânınım

Dâd edub geldim der-i divânına
El uzattım dâmen-i ihsânına
Redd-i feryâd etme düşmez şânına
Ben senin eski kulun kurbânınım.
Sevdiğim şâyetse-i ihsânınım

24. Osman Paşa

(1251) târihinde (M. 18336) Mer'aş'ta doğmuştur. (1277) senesinde (M.1860–61) Kars-ı Zülkadiriye¹ ve Andarın müdürlüğüne ta'yîn olunmuş ve bir sene sonra Albistan'a nakl edilmiştir.

Merhûm Cevdet Paşa'nın Kozan islâhatına memur olduğu sırada müşârünileyhin mahiyetinde bulunmuştur. Yerli aşîretlerden topladığı askerle yardım etmiştir; bu hizmetine mükâfat olarak istabil-ı amire pâyesi tevcih olunmuştur. Cebeli Bereket İhtilâlini² müteakip (40.000) kadar yörükle kumandan Kurt İsmail Paşa'ya hizmet etmiştir. (1285) te (M. 1868–69) Payas mutasarrıfı olmuş; (1289) (M. 1872-73) da Kayseri'ye mutasarrıf olmuş; (1301) senesinde (M. 1883-84) Karahisar-ı Şarkî³ mutasarrıfı iken vefât etmiştir. Kabri oradadır. Müşârünileyh devletine sâdık, açık yürekli, tam bir Türk imiş. Bu da Bâyezidli âilesindedir.

¹ Osmaniye'nin Kadirli İlçesi.

² Cebel-i Bereket İhtilâli: Fırka-i İslahiye tarafından Çukurova, Gavurdağları, Mer'aş ve Çevresindeki Yörüklerin zorla iskana tutulması sırasında meydana gelen isyan.

³ Giresun'un Şebinkarahisar kazası.

DOKUZUNCU BAB

Mer'aş Coğrafyası

Mer'aş Halep'in (154) kilometre şimâlî ğarbisindedir. Ahır dağı adı verilen yüce bir dağın eteğine yaslanmış, yeşil ve bitek bir ovayı kucağına almış, harap ve perişan bir halde uykuya dalmış bir kasabadır. Nısf-ı Kürre-i Şimâlînin¹ (37, 45") derece arz² ve (34, 40") derece tulda³ Toros silsile-i cibalinin (Ahır Dağı) denilen büyük bir şubesinin eteğinde, üç kilometre tûlunda ve iki kilometre arzında altı kilometre murabbai bir sahada yayılmıştır. Sath-ı bahırdan beş yüz yetmişten başlayarak yediyüz metreye kadar yükselen bir irtifada kâindir. Kasaba yekdiğerinden derin uçurumlarla ayrılmış, dört beş kadar çakıllı tepeler üzerinde ve hakîkaten pek münâsebetsiz bir mevkidedir:

Şimdi Kara Mer'aş nâmı verilen kadîm şehrin yeri şehir yapmak için en muvâfık bir yer ise de bugün buraya nakli imkânsızdır; Erkenez ve Aksu çaylarına nazır tatlı bir meyil üzerinde bulunan eski Mer'aş medenî bir şehir olmak için pek müsait bir mahaldir. İlk görüşte insan böyle güzel bir yerin terk edilerek münâsebetsiz tepeler üzerinde yurt tutulduğuna taaccub eder.

Güya etrâftan ve aşâir tarafından vukua gelen hücûmlarda iyi tahaffuz olunabilmek için vaktiyle ormanlık olan bu tepeler üzerine (Alaüddevle) Beğ tarafından nakil edilmiş imiş.

Mer'aş mıntıka-i mu'tedilede vaki olup memâlik-i hârreye yakındır; kış mevsimi çok kereler gâyet hafif geçer; yaz mevsimi ise epeyce sıcak yapar. Derece-i hararet gölgede (38) e hattâ nadiren (40) a kadar çıkarmış. Bereket versin ki yerlilerin ğarbî dedikleri rüzgâr harareti az çok teskin eder. Yaz mevsiminde bazı kere güneş çarpmaları vaki oluyorsa da ölümü intac etmeyip baş ağrısı, kulak çınlaması ve ihtikan-ı dimâğî alâmetleriyle mündefi' olur.

¹ Nısf-ı Kürre-i Şimâlî: Kuzey Yarım Küre.

² Arz: Enlem.

³ Derce Tulda: Boylam.

Mer'aş livâsının merkez ve ovalarında kış zamanlarında insan donması vaki olmazmış: Yalnız dağlık yerlerde olurmuş. Mer'aş'ta (8525) hane vardır. Şehrin içerisinde çarşı da pazar da olmak üzere yeni ve eski otuz kadar su değirmeni vardır.

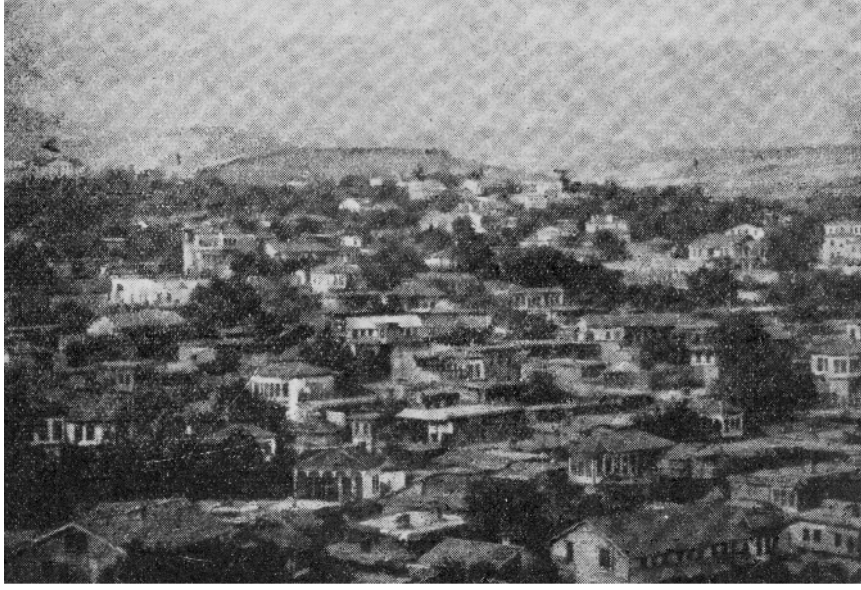
Mer'aş'daki Ebniye-i Umûmiye

Nefs-i Mer'aş'ta¹ on kadar medrese vardır: Taş Medrese, Hatuniye, Bağdadiye, Kadîriye, Nebeviye, Kal'ander Paşa, Acemli Nakıb, Bektutiye, Şazi Beğ nâmları ile anılır. Meşhûr olanları beş evvelkilerdir. Taş Medrese Alaüddevle tarafından (126) metre murabbai üzerine inşa edilmiş fevkanî ve tahtanî dört kârgîr odayı şâmildir. Odalardan birinde müderris oturur ve diğerlerinde talebe otururmuş. Hatuniye Medresesinin banisi Alaüddevle Beğ ahfâdından Şemsi Hatun'dur. (216) metre terbiinde yapılarak Hatuniye denmiştir. Bu da alt ve üst olmak üzere sekiz oda ve bir dersaneyi şâmildir. Nebeviyye, Kadiriyye Medreseleri Alaüddevle Beğ Cami-i şerifi avlusunda bulunup dört beş odadan ibâret idiye de bugün haraptır. Nebeviye Medresesi (93) arşın terbiindedir.

Kal'ander Paşa Medresesi meşhûr Kal'ander Paşa tarafından yaptırılmıştır. (420) arşın terbiindedir. Acemli Camii avlusunda alt ve üst olmak üzere bugün pek güzel bir medrese ve camii inşa ettirilmiştir. Bu camii ve medreseye birçok paralar sarf olunmuştur. İnsan camii ve medresenin yerini görünce israf edilen paralara acır. Üzeri seyrek mezar taşlarıyla mestur kel ve çıplak bir tepenin arkasına saklanan bu camiinin minaresi bile yanına yaklaşmadıkça görülmez. Hüsn-i tabiata mâlik olan bir halk bu kadar parayı böyle izbe ve pis derelerin içine defnetmez.

¹ Şehir merkezi.

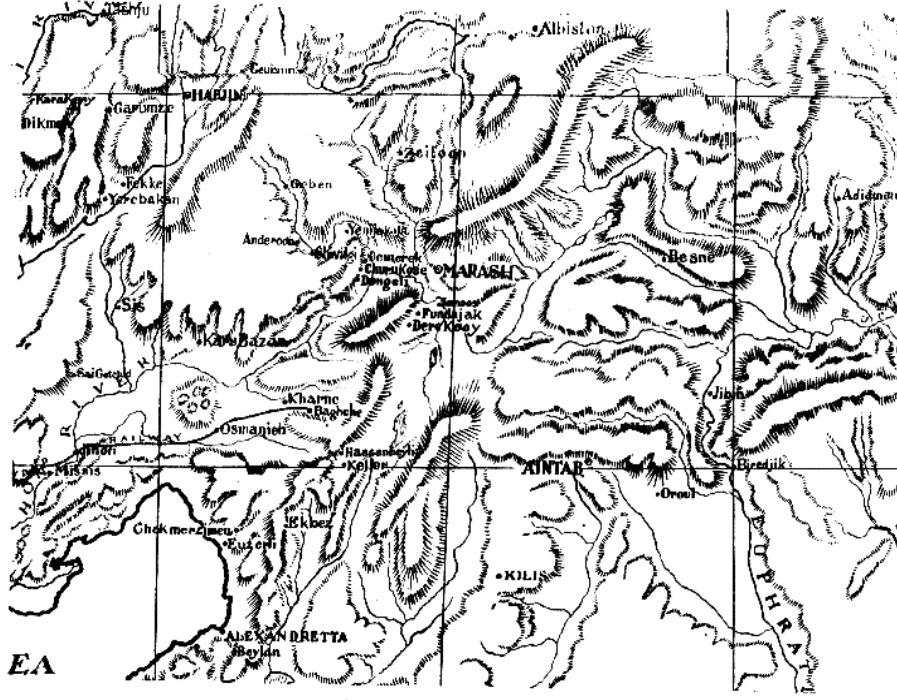
Mer'aş'ın bir parçası

Yurdumuzdaki çıbanlar:

- (1) *Amerikan ilm-i ilâhi müessesesi,*
- (2) *Amerikan Koleji*
- (3) *Alman Darul eytamı*
- (4) *İngiliz Darul eytamı. Mülğâ Maarif nezaretinin emriyle burası işgal edilerek 500 yataklı bir İslam eytamhanesi haline ifrağ olunmuştur.*

Bektûtiye Medresesi Alaüddevle Beğ tarafından yaptırılmış olup on odayı şâmildir. Bunlardan başka bazı mescit ve cami avlularında dahi üç beş odalı medresecikler vardır. Ale'l- umûm medreselerinin hepsi de harap ve pistir. Pislik ve rutubet deryâsı olan bu harabelerde nasıl oturulmuş olduğuna insan şaşar. Vaktiyle bu medreselerde üç yüzden fazla talebe-i ulûm bulunmuş. Şimdi kimse kalmamıştır.

Mer'aş ve mülhakatına ait bir harita

Mahalle mescitleri de dâhil olduğu halde doksan iki tane camii ve mescit vardır. Bunlar da medreseler gibi harabiyet ve pislik içindedir. Mescitler üstleri toprak ufak birer odalardan ibâettir; tavanları örümcek tutmuş; taban tahtaları çürümüş; sıvaları ya hiç sıvanmamış veya düşmüş bir haldedir. Biri mihrapta olmak üzere şuraya buraya atılı vermiş olan bir iki kilim ve hasır eskisinden başka bir şey yoktur. Az çok muntazam ve zengin görülen camilerin hâli ve kilimler oraya serildiği günden beri yıkanmamıştır; altları toz, üstleri kirele dolmuştur. Dünyada hiçbir dinin mabedi bizdeki kadar ihmal edilmemiştir. Bunun sebeplerini cevami ve mesâcidin çokluğu ile beraber intizâm ve taharetine bakacak hademelerin bulunmamasında veyahut azlığında İslâmîliğin ruhlarımıza kadar nüfûz etmeyip pek zâhiri ve mihaniki bir şekil almış olmasında aramalıdır.

Camilerin avlusunda birer havuz vardır; bu havuzun içinde aynı zamanda birçok adamlar abdest alırlar. Biri beşi yukarıda suyun içine tükürür ve sümkürürken kemal-i sükûn ve lakaydı ile diğerleri de aşağıdan o suyu ağzına ve burnuna alırlar. Güya bu suretle temizlenirler, namaza hazırlanırlar. Çünkü onlara hoca efendi “akan su murdarlık tutmaz” demiş.

Mer'aş'ta Ermenilerden başka Hıristiyan yoktur. Dördü Ortadoks Ermenilerine diğerleri Katolik ve Protestanlara mahsus olmak üzere on bir kilise vardır. Bu kiliselerin en kötüsü bizim en mühim camimizden daha muntazam ve temizdir. Biri İslâmlara öbürü Alman hastanesine ait olmak üzere iki eczane vardır. Belediyenin hastanesi yoktur. Yalnız Alman misyonerlerine ait olarak bir hastane vardır.

Yedi han vardır; hiçbir otel yoktur; hanlar yatılacak halde değildir. Köylüler geceliğine birer metelik vererek bu hanlarda misafir olurlar. Yeni gelen bir misafir ve memur için birkaç gün barınacak bir otelin bulunmaması şuna hamlediyorum ki “*yeni gelecek memuriyenin eşrâf konaklarında misafir edilmeleri âdettir: Tabi memur-perest olan eşrâfın bunda menfaatleri vardır. Otel yapılırsa bundan mahrum kalacaklardır*”. Hattâ belediye bundan üç sene evvel kasabanın oldukça mühim bir mevkiinde bir otel yapmak istemiş ve fakat bütün eşrâfın engel olmasıyla yüz üstü kalmıştır.

Otuz kadar hamamı var ise de evvelkiler gibi bunların da hiç biri elverişli değildir. Temiz hamama giren bir adam mutlaka pis çıkacaktır: Takımlar kirden ele alınmaz: Hamamın kapısına yaklaşır yaklaşmaz burnunuzu pek ağır ve acı bir koku doldurur. Zevk-i meâliden bu kadar mahrum bırakılan bu zavallı halka acımamak elde değildir.

Büyük ve küçük sokak aralarında yirmi dört tane köprü vardır. Kırk kadar umûmî çeşmeleri bulunur; bu kadar büyük bir kasabada kırk çeşmenin azlığına hüküm olunursa da her evde hattâ bazı dükkânlarda ayrıca birer çeşme bulunduğundan çeşmeler az görülmemelidir. Merkez kasabasında kuyu yok denecek kadar azdır.

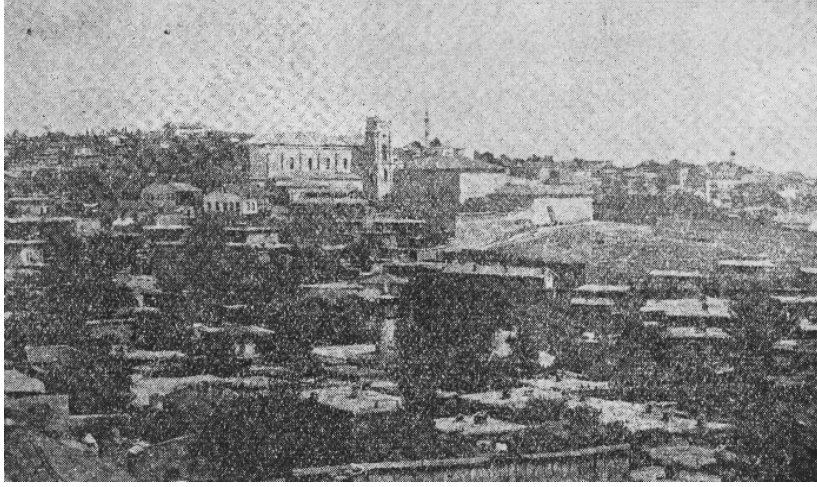
Evler

Mer'aş'ta ale'l-ekser evler kerpiçten yapılır; üzerleri topraktır. Buraca kiremit istimali Hıristiyanlara mahsus gibidir. Yağmurlu zamanlarda damlar üzerinde bir faliyettir başlar. Coluk çocuk ellerine birer tahta parçası alarak damların kenârlarına urmağa koyulurlar: Bunların çıkardığı sadâ afakı doldurur; bu ameliyat bittikten sonra tahminen seksen ila seksen beş doksan kilo ağırlığında bulunan ve yerlilerce (lov) denilen üstuvânî bir taşın yuvarlanması başlar: yağmur altında bir saat kadar damlarda yuvarlanmazsa evde oturmak kabil değildir. Havalar açık olduğu zamanlarda çocukların en iyi oyun yeri dam üzerleridir: Bazen ezkaza taşı damdan yuvarlayarak aşağıya düşürürler müessif kazalara sebebiyet verirler; bir takım evler de vardır ki birinin avlusu önündeki bir başka evin damını teşkil eder.

İslâm evlerinde helâ, gusûlhane yoktur. Yalnız camilerin ittisâlindeki abdest hanelerin yanında umûma mahsus birer gusûlhane vardır; buralarda herkes suya girebilir. Hemen her evde çeşme olduğundan ileri gelmiş olmalı ki gusûlhane yapmak zahmetini çekmiyorlar.. Su dökünmek iktiza eden kimse evdeki çeşmenin önüne oturur: Kış zamanlarında da bu yolda hareket ederlermiş. Bu yüzden birçok hastalıklar ve kazaların zuhûr etmekte olduğunu yerlilerden dinledim.

Evlerde matbah olmayıp yemeği oturdukları odanın ocağında pişirirlermiş. Mer'aş'ta en güzel binalar Hıristiyanlara ve bilhassa ecnebi misyonerlerine aittir. Kasabanın en güzel bir yerinde bulunan Fransızken rahiplerine ait manastır ve kilise bu ucuz memlekette on iki bin lira ile vücûda gelmiştir. Alman, İngiliz misyonerlerine ait güzel mektepler vardır. Hele Amerikan misyonerlerine ait olan binalar kasabanın en güzel ve şerefli binalarıdır.

Mer'aş menazırından

Fransiskan rahiplerine ait manastır ve kilise. Manastır kısmı maarif idaresi tarafından işgal edilerek Darulmuallimin ittihâz olunmuştur.

Ziyâretgâhlar

Mer'aş'ta iki ziyâret yeri olup biri şehrin şimâlînde ve Ahır dağı eteğinde (200) metre kadar yüksek bir tepecik üzerindedir ki buna İslâmlar (Osman Baba) tepesi ve Hıristiyanlar (Surb Serkis veya Taksar Akvel) tepesi derler. İslâm ve Hristiyanlar senenin muayyen günlerinde bu tepeyi ziyâret ederler.

Ziyâretgâhın diğeri Mer'aş'ın cenûbunda ve sekiz kilometre kadar uzağındadır. Burayı ahâli (Mâlik b. Eşter) hazretlerinin türbesi olmak üzere ziyâret ederler. Güya Mâlik b. Eşter Mer'aş'ın fethinde (Meysere b. Mesrûku'l-Abesî) ile gelmişler imiş. Ve muhârebe netîcesinde burada şehit olmuş imiş. Bu rivâyet Evliyâ Çelebi'den menkûl ise de doğru değildir. Mâlik Eşter hazretleri hazreti Ali (r.a) tarafından Mısır'a valilik ile gönderilir iken Muaviye haber alarak yol üzerinde bulunan Arab şeyhlerinden birine para vaat edip Hz. Eşter'in hakkından gelmesini söyler. O da bala zehir katarak Mâlik Eşter hazretlerine yedirir. Hazret bundan müteessiren vefât eder. Hattâ bunun üzerine Muaviye (innelillahi cunuden min asel- Allah'ın baldan orduları vardır) demiştir ki darb-ı mesel olmuştur.

Ahvâl-i Tabiiye

Mer'aş kazası terbian (4,200) kilometredir. Heyet-i umûmiyesi i'tibâriyle dağlıktır. Mer'aş'ın şimâlînde vaki Ahır dağı merkez livâya üç saat uzakta bulunan Ceyhan nehri kenârından başlayarak şarka doğru tûlânî bir şekilde kırk kilometre kadar uzar. Ahır dağından sonra (Merk) dağı gelir ki, Ahır dağına amuden şimâle doğru uzanır. Bu dağların dik ve sarp yerleri yoktur. Engizek dağı Mer'aş'ın şark-ı şimâlîsinde vakidir. Muteaddid tepelerden müteşekkil dâirevi bir halde bulunup tûlan ve arzan kırk kilometre imtidât eder. Ahır, Merk, Engizek dağlarında istiridyeye ve midye gibi hayvânât-ı bahriye bakayası bulunmaktadır.

Yavşan dağı Mer'aş'ın ğarb-i cenûbîsine müsâdif olup (Gâvur Dağı) denilen Cebeli Bereket'e ittisâl peyda eder. (Ulu Daz) ve (Düldül) tepelerini vücûda getirir. Ulu Daz'ın tepesinden Kayseri'yenin Erciyes dağı görülürmüş. Yavşan Dağı Mer'aş dâhilinden Bahçe kazası dâhiline doğru uzanır. Tepesi sivri ve sarptır. Birden bire yükselir ve alçalır. Uçurumları da çoktur. Mer'aş kazası dâhilindeki imtidâdı takriben elli kilometredir. (Başkonuş) dağı Mer'aş'ın ğarbinde şimâlden cenûba doğru uzanmıştır. Mer'aş'a otuz kilometre kadar uzaktadır. Başkonuş yirmi kilometre tûlun da olup sath-ı mâillere mâliktir. Bu dağın Ceyhan nehri sahilinde bulunan tepelerinde birçok hayvânât-ı bahriye müstahaseleri bulunmaktadır. Bir takım tepeler tamamı ile bunlardan meydana gelmiştir.

(Karıçam) dağı Mer'aş'ın şark-i cenûbîsinden ve üç saat mesâfeden başlayarak Pazarlık kazasına doğru imtidat eder. Mer'aş kazası dâhilinde tulî yirmi beş kilometre tahmin olunur.

Rüzgarlar

Mer'aş rüzgârlı bir memleket olmak hasebiyle tazyîk-i nesîmî mütahavvil olup rüzgârsız ve berrak günlerde Toriçelli barometresinde civa sütunu 715 milimetre göstermektedir. Mer'aş'ta çok kar yağmaz. Ale'l-ekser Ahır dağına kar yağdığı halde kasabaya yağmur düşer. Kanunisani, Şubat, Mart aylarında Mer'aş'a çok yağmur yağar. Yağmurlu günlerde Mer'aş yaşanmayacak kadar rutubet kesbeder.

Bereket versin ki ara sıra esen rüzgâr rutubeti azaltır; havayı kurutur. Derelerin teaffünü, sokakların murdarlığı ancak poyraz tarafından temizlendiği için Mer'aşlılar poyraza (belediye reisi) derler.

Poyraz eserken ağaçları ve bazı hafif ve ihtiyâr evleri yıktığı vaki olur; şiddetli estiği günler taş binaları bile sarsıyor.

Mer'aş'ta muntazam esen rüzgâr yerlilerce (ğarbî) denilen rüzgârlardır ki şubatın yarısından başlayarak ağustosa kadar devam eder: Hemen her gün öğleden sonra bed'i ile gece yarısına kadar eser. Bazı kerelerde günlerce devam eder. Yaz mevsiminde Mer'aş havâlesine yağmur yağmaz veya pek az yağar; bu rüzgârı halk zirâata nafî sayarlar. Poyraz rüzgârı ğarbî gibi muntazam bir surette esmez. Poyraz kış günlerinde epeyce soğuk yapar, Mer'aş'ta nadiren şark ve cenup rüzgârları eser.

Ormanlar

Ahır dağı üzerinde bugün hiçbir orman kalmamış ise de yakın vakitlere kadar kıymetli ağaçlarla mestur imiş. Merk dağında bir miktar orman var ise de çok yerleri tahrip edilmiştir. Engizek dağı güzel ormanlarla örtülü olup kazanın en büyük ormanını vücûda getirir. Yavşan dağının ormanları ve güzel yaylaları var ise de Engizek dağı kadar kıymetli ağaçlara mâlik değildir. Uludaz dağında vaktiyle güzel ormanlar var iken bugün hemen kalmamış gibidir.

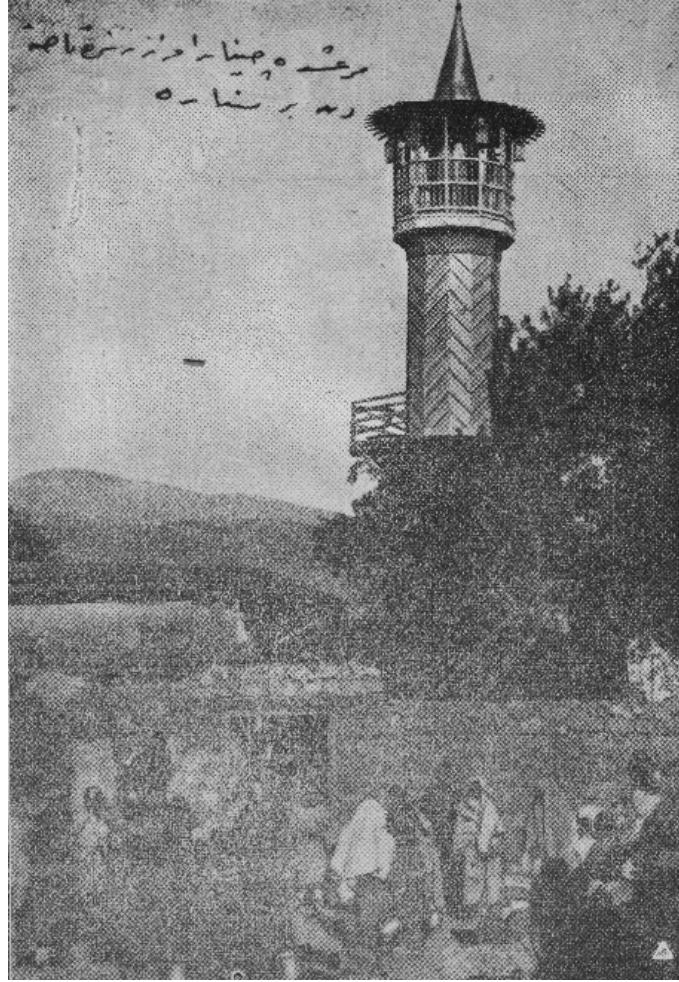
Başkonuş dağı kasabaya uzakça olduğundan ormanlarını saklayabilmiş. Kapuçam dağının ormanları yirmi otuz senedir uğradığı mütemâdi tahripler netîcesinde mahvolup gitmiştir.

Mesâha

Ahır dağının mesâhası (320), Merk dağının (100), Engizek dağının (1300), Yavşan ve Uludaz dağlarının (1000) Başkonuş dağının (400), Kapuçam dağının (250), kilometredir. Ahır dağının sath-ı bahirden (1800), Merk dağı (1200), Engizek dağı (2400), Yavşan ve Uludaz dağları (2100), Kapuçam dağı (1000) metre irtifâa mâliktir. Dağların ibrâz ettiği kayalar adi kara taştan ibârettir Ulu

Daz'da volkan alâimi görülmektedir. Bu dağlarda birçok nebâtât ve hayvânât enkâzı bulunur.

Ilıca, yalnız Başkonuş ile Yavşan dağı arasında ve Ceyhan nehri kenârında vardır. Suyu yirmi derece-i harârette olup çeliklidir.

Mer'aş'da çınar üzerinde tahtadan bir minare

Mer'aş'da Zeytun (Süleymanlı) arasındaki dağlar üzerinde ufak bir köy. Bu köy sarp bir kaya üzerinde kurulmuştur. Karşısındaki kayaya rapteden köprücük kesildiği halde bu köye girmenin imkânı yoktur.

Nehirlerin Ebadı

Adı	Derinliği metre	Boyu kilometre	Eni metre
Aksu: Ağsu	1	50	25
Ceyhan	3	70	40
Deliçay	0,50	15	15
Erkenez	0,50	30	10

Göllerin Ebadı

Uzunluğu Kilometre	Eni Kilometre	Derinliği Metre	Adı	Şekli
15	10	10	Gavur Gölü	şibh-i münharife yakındır.
01	300 m.	10	Kumaşır Gölü	şibh-i münharifdir.

Aksu nehrinin menbai Pazarcık kazasının Cerit karyesinde dir. Mer'aş'ın cenûbundaki güzel bir ovayı suladıktan sonra Ceyhan'a dökülür. Ceyhan nehrinin menbai nefsi-i Albistan kasabasıdır. Adana'dan geçerek İskenderun körfezine dökülür. Erkenez ve Deliçay¹ suları Ahır dağından çıkar; Aksu ile birleşir ve Mer'aş'ın pirinç tarlalarını sular. Bu çaylar şubat ayında taşar ve kurumazlar.

Ma'denler

Mer'aş havâlisindeki dağlarda demir, kurşun, bakır, kömür, madenleri bulunduğu gibi asfalt, petrol, beyaz mermer ve tuz damarları dahi vardır. Bunların hiç birisi de işlenmemiştir. Yalnız Avrupa demirleri memleketimizde ucuzlayasıya kadar Zeytun dağlarında ahâli ibtidâi bir halde demir ocakları işletirlermiş

¹ Deliçay Ahır dağından çıkmayıp, Mer'aş'ın batısında bulunan Yavşan dağ tarafından çıkar.

Mer'aş Köyleri

Merkez kazasına (109) köy merbut bulunup en büyükleri aşağıda gösterilmiştir.

Köy adı	Miktarı Hane
Orçan : Bu köyün evleri toplu bir yerde değildir. Bir derede üç dört saat kadar uzar gider.	272
Döngel: Yenice kal'ası nâhiyesinin merkezidir.	166
Dönekli (Dönüklü) :	135
Anabat :	114
Kürtül (Curtul) :	156
Hartlab :	164
Fatmalı :	115
Sır :	116

Sır köyü de toplu değildir; pek sarp dağların arasında üç beş evli obalardan ibâettir. Bu Sır köyleri halkı hiç bozulmadık Türklerden ibâettir; bunların şehir ile ihtilâtları azdır. Lisânlarında birçok saf Türkçe kelimeler vardır. Ahlâk ve âdetlerine dâir ayrıca bir kitap yazmağa değer. Sır köylerini tamamıyla gezmedim ise de bir iki obasına gittim. Bunlar pek ibtidâi bir halde yaşıyorlar. Hattâ birçoğu askere bile gitmemiş. Sır köyü yedi sekiz saat imtidâdındadır. Şehre sekiz saat mesâfeden Ceyhan kenârından başlar. Bu dağlarda zirâat olmadığından ahâli hayvânât ile bir nevi kabakla ta'ayyuş ederler. Bu dağların bazı yerlerinde gezerken ayaküzeri yürüyememiştim; köylüler sırtların da elli altmış okkalık yük olduğu halde pervâsızcasına kayadan kayaya atlayıp sekiyorlardı. İnsan bu zavallıların hâline acıyor: Fakat kendileri bu halden memnundurlar. Dağlarda âzâde yaşamağı ovalarda ki jandarma kamçısına tercih ediyorlar.

Mer'aş'da Zeytun (Süleymanlı) arasındaki dağlar üzerinde ufak bir köy. Bu köy sarp bir kaya üzerinde kurulmuştur. Karşısındaki kayaya rapteden köprücük kesildiği halde bu köye girmenin imkânı yoktur.

Nüfûs

Mer'aş kasabasının nüfûsu (32,704) dür ki bunun (10,900) ü erkek ve (11.655) i kadın olmak üzere Müslüman ve (3,537) si zükûr ve (4,939) u inâs Hristiyandan ibârettir. Mer'aş ve kurâsı ahâlisinden (15,000) kadar nüfûs zirâatle (2,611) kişi sanatla iştigal etmektedirler.

Mer'aş'ta her sene İslâm âilelerinden seksen ile atmış arasında talak vukua gelmektedir. Mer'aş livâsı dâhilinde mektum birçok nüfûs vardır. Hele Pazarcık ve Albistan kazalarındaki Kürtlerin nısfından fazla bir kısmı ceride-i nüfûsta yazılı değildir.

Sanâyi

Kasaba dâhilinde İzmir Şark Halı Kumpanya'sının bir şubesi mevcûd olup yüz kadar tezgâh vücûda getirmişlerdir. Âmilleri sekiz on yaşından i'tibâren Hristiyan kızlarından ibârettir. Halıların ipleri boyanmış olarak İzmir'den gelir; Burada numûneye muvâfık olarak dokunduktan sonra İzmir'e gönderilir. Oradan Avrupa ve Amerika'ya sevk olunur. Halı amelesi günde iki kuruş ve altmış para kadar bir şey kazanırlar. Halı amelesi her gün sekiz saat çalışmak mecburiyetindedirler. Halıcılıktan başka kadın sanatı olarak (zarife)cilik nâmında bir sanat vardır. Mendillerin kenârı ipekle işlenir ve bunlara zarife denir. Bunlar Avrupa ve Amerika'ya gönderilir. Dantele ve el işleri gibi şeyler hemen yapılmaz gibidir.

Mer'aş'ta en revaçlı sanat debbağlıktır. Debbağlar umûmiyetle İslâm ve Türk olup epeyce para kazanırlar. Fakat kösele ve parlak gibi şeyler çıkarmasını bilmezler. Debbağlıktan sonra marangozluk, papuçculuk, çulhacılık vesâire gelir. Bu sanatların hepsi de ibtidâidir. Hiç birisi de asrın ihtiyâcına muvâfık değildir. Taksîm-i âmâl yoktur. (170) kadar debbağ dükkânı 305 kadar papuçcu dükkânı vardır. Evvelce Mer'aş'ın saraçlık sanatı meşhûr imiş. Fakat bugün mahvolmuş demektir.

Mer'aş'da saraç "serraç" esnafı

Sanâyi içinde yalnız marangozluk az çok terakki göstermiş ise de bu da Hıristiyanlar vâsıtasıyledir. İslâm marangozları (külekçi)

nâmı alan adi ve kaba esnâftan ibârettir. Bunlar sanat nâmı ile pek bayağı kovalar yaparlar ve bunları sekiz on meteliğe satmakla vakit geçirirler. Külek tahtasını çok kereler cevizden yaparlar ki onun tahtası külektan daha kıymettar ise de bunu kimse takdir etmez.

Mer'aş hıristiyan kadınları pamuk atıyorken

Zirâat

Mer'aş'ta zirâat hâlâ eski usulde icrâ edilir. En çok çeltik zer' olunur. Şehrin yakınlarına kadar ekilen pirinç ortalığı ısıtmaya (sıtma) boğar. Mer'aş zürra'i her yerde olduğu gibi çok borçludur; çünkü ağaların serveti ve geçincesi rençberin sırtındandır. İhtikâr iledir.

Faizin miktarı yüzde otuz beşten başlar. Köyleri ile beraber Mer'aş kazasının husule getirdiği hubûbat aşağıda gösterilmiştir:

Buğday, arpa, çavdar (12.000.000) okka, pamuk (25.000), pirinç (5 000 000), mısır darısı (15 000), kum darı (10.000), nohut (200.000), burçak (500 000), fasulye (5 000), mercimek (125 000), bakla (150 000), böğrölce (150 000), susam (1000), patates (5 000) okka hâsıl olur.

15 000 zeytin ağacı, (15 000) acı badem ağacı, (10 000) cehri ağacı vardır.

Orman Ağaçları

Adı	Kilometre murabası
Düldül	40
Kapıçam	100
Gökdere	100
Köşürge	0,25
Dolaman	100
Başkonuş	150
Bertiz	200

Hayvânât-ı Ehliye

Mer'aş kazası hayvânâtı ehliyesi (56000) keçi, 7000 koyun, 10000 öküz, 30000 inek, 5000 dana, 500 malak, 500 deve, 3500 kısrak, 2000 barkir, 60000 eşek, 3000 katırdır.

Livâ dâhilinde yüz bin dönüme yakın bağ vardır. Bunlardan yirmi milyon okkaya yakın üzüm alınır. Üzümlerin nısf-ı taze iken istihlâk olunur. Gerisinden, pekmez, bastık, pestil samsa sucuk gibi şeyler yapılır. Mer'aş'a mahsus olan (ravanda) tatlısı bir yerde yapılmaz. İslâmlar üzümünden müskirat çıkarmazlar.

Ortakçılık

Mer'aş'ta ortakçılık iki usulde yapılır. Birincisi: Arâzi ve tohumu mal sahibi tedârik eder, emek ve hayvânât rençbere aittir. Hâsılat, öşür çıktıktan sonra aralarında nısf olarak taksîm olunur. İkinci üsûl: Arâzi ve gübreli ve bitek olan yerlerde yapılır ki, birincisi gibi tohum ve toprak mal sahibine aittir. Çiftçi hayvânâtı ile beraber çalışır ve hâsılatı meydana getirir. İçinden beşte ikisini alır, gerisini ağaya verir. Mer'aş toprağı zirâata fevkalade müsaittir. Toprağın terkinde çok miktarda (umus=Humus) mevâdd-ı uzviyye vardır. Killi topraklar da çoktur.

Harman yerinde piriñ hasadı

Meyve Ağaçları

Mer'aş kazasının toprağı zirâat ve sebze için çok yararlıdır; hava ve suyun bu kadar iyi imtizâc ettiği bir yer görmedim; her türlü meyve ve hubûbat yetiştirmek imkânı mevcûd olduğu halde istifade edilemiyor.

İyi meyve bulunmuyor; hele elma ve armudun aşılınmışı yoktur. Dağlarda yabani bir suretle biten ahlâtları yerler. Pek güzel

kayısı, şeftali, nar, erik yetiştirecek olan bu sehî toprakta meyve nâmına adi ve kötü zerdaliden başka bir şey yoktur.

Vakti ile epeyce zeytin ağacı varken 326 senesindeki (M.1908-1909) soğuk hepsini mahvetmiştir. Sonra Müslümanlar bir daha heves edip de dikmemişler. O vakitler 20 000 okka kadar zeytinyağı ve 5 000 okka kadar zeytin hâsıl olurmuş. Mer'aş'ın Ceyhan nehrine sahil olan dağlarında ve Pazarcık kazası ormanlarında milyonlarca yabancı zeytin ağaçları vardır. Köylülerce odun yerine yakılmaktadır. Mer'aş dağlarında sayısız fıstık ve badem ağaçları vardır. Bunlardan başka yabancı üzüm asmaları ve yabancı çilek dahi bulunur. Dağ tepelerinde asmaların bulunmasından anlaşılıyor ki üzümün vatanı Anadolu ve Toros dağlarıdır. Üzüm dünyaya buralardan dağılmıştır. Mer'aş'ın ibtidâi bağlarında 36 çeşit üzüm sayılmaktadır.

İlkbaharda dağların çiçekleri pek latiftir her taraf mâî ve sarı sümbüllerle donanır. Birçok mor menekşeler güzel kokusuyla ortalığı doldurur. Andarın dağlarında menekşe oraklarla biçilecek kadar çok olurmuş; orman hâsılatından ancak kudret helvası, fıstık, sahlepe, çehri, mazi, menekşe kurusu gibi ufak tefek şeyler ecnebi memleketlerine gönderilir.

Yollar

Mer'aş yol husûsunda pek fakirdir; kasabanın içerisi belli başlı güzel ve büyük caddelerden mahrum olduğu gibi merkezi mülhakâta bağlayacak umûmî yollardan da mahrumdur. Hemen şimdiye kadar gelip giden memurlardan hiçbirisi bu husûsu düşünmemiştir; çarşıda, pazarda ve mahalle aralarında öyle izbe pis ve karanlık sokaklar vardır ki geçerken ürkmemek kabil değildir; bu pislige ve intizâmsızlığa baktıkça insan şaşıyor; zevkten, benlikten bu kadar mahrum bırakılan bu zavallı halka acıyor.

Mer'aş Ayıntab'a rabt eden 52 km kadar oldukça muntazam bir şose var ise de on seneden beri çalışıldığı ve birçok paralar sarf edildiği halde hâlâ ikmâl edilememiştir. Vaktiyle başlanılarak pek az bir kısmı yapıldıktan sonra bırakılan (Mer'aş-İslâhiye) yolu vardır ki,

Bağdad demiryolunun ikmâlinden sonra büyük bir ehemmiyet kazanacaktır.

Mer'aş'ı etrâfına bağlayan muntazam hiçbir yol yoktur; köylere ve hattâ kazalara giden yollar pek fenâ, harab ve kış zamanlarında tehlikelidir.

Mektebler

Merkezde altı senelik bir i'dâdî, nehârî¹ ve dört senelik olmak üzere bir darülmüallimin vardır. 330 senesi (M.1914-15) livânın istiklal kesbetmesi üzerine darümuallimin 331 senesi Eylülünde (1915 Eylül) açılmıştır. Bunlardan başka dokuz zükûr ibtidâisi² ve bir inâs rüştiyesi³ vardır. Evvelce bütün livâda mekâtib-i ibtidâiyeye devam eden talebe 1531 iken 2906 ya bâliğ olmuştur.

İ'dâdî mektebi⁴ 1317 senesinde (M.1899-1900) te'sis edilmiştir. Şimdiye kadar 831 talebe kayıt olunmuş ve 150 si şehâdetnâme⁵ almağa muvaffak olmuştur. Bugüne kadar i'dâdîye yapılan masarıfat-ı umûmiye (714 200) kuruştur. Merkezdeki ibtidâi mektepleri⁶ şunlardır. Numûne-i İrfân, Bilgi Bahçesi, Alaüddeve Çocuk Yuvası, Osmancık, Altay, Okuma Yurdu, Bilgi Yurdu, Şehsuvar Beğ.

Evvelce merkezde mevcûd ibtidâilere 523 erkek 63 kız çocuğu devam ederken bu sene yani 331-332 (Rumi târih) sene-i dersiyesinde (M.1916-17) 123 kız 1060 erkek talebe devama başlamıştır.

¹ Nehârî. Gündüzlü yani yatılı olmayan.

² Erkek ilkokulu.

³ Kız ortaokulu.

⁴ İ'dâdî mektebi: lise.

⁵ Şehâdetnâme; Mezuniyet belgesi, diploma

⁶ İbtidâi mektepleri: İlkokul.

Mer'aş (bilgi bahçesi) talebesi el işleri dersinde yaptıkları topun tecrübesini icra ederlerken

Mer'aş livâsının vâridât-ı husûsiyesiyle maârife sarf edilen miktarı aşağıda gösterilmiştir.

	331 senesi (M.1916) Kuruş	332 senesi (M.1917) Kuruş
Umûm livânın vâridât-ı husûsiyesi	1,400,805	1,263,880
Maârif tahsîsatı	425,759	494,585
Bütcede merkez mekâtib-i Umûmiyesine verilen	202,630	284,150

Mer'aş kazasının 329 (M.1911) senesindeki vâridâtı aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

Nev-i vâridât	Kuruş
Emlâk ve arâzi vergisinden	265 850
Temettüâtın	089936
Tarîk bedelâtından	245796
A'şar bedelâtından	1494400
Ağnâm rusûmundan	289500
Vergi tezkeresinden	017370

Aşağıdaki cetvelde 329 senesi (M.1914) masârifat-ı umûmiyesini gösterir.

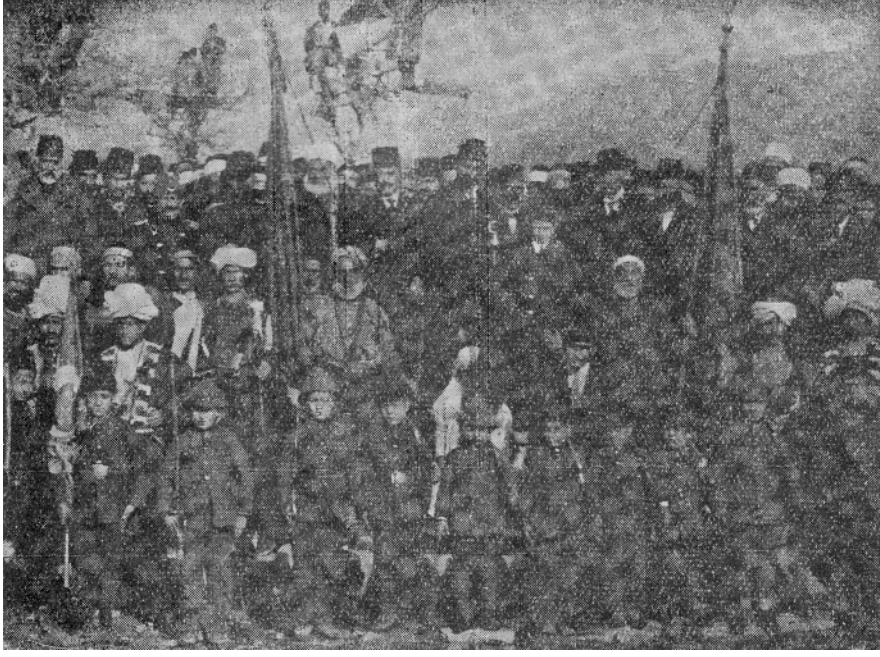
Mahalli sarf	Kuruş
Mâliye	426396
Defter-i Hakani	025886
Dâhilîyye	297684
Emniyet-i umûmiye	54,522
Harbiye	1,319,967
Jandarma	899,650
Adliye	253,510
İlmiye	87,636
Ticâret ve zirâat	60,320
Maârif	2 ,400
Nafia	5,308
Îmâlat-ı harbiye	8,671

Yekün	3,441,951
Muhassesât-ı zatiye te'diyatı	<u>696,496</u>
Yekün	4,138,447
	339,060
	4,477,507

İdâre-i husûsiye hasebine gelen havâleden ki bu havâlenin (243,893) kuruşu Maârife ve (95,169) kuruşu nafiaa aittir.

Mer'aş livâsının 331 senesi (M.1916) vâridât ve masârifat-ı umûmiyesi aşağıda gösterilmiştir.

	Kuruş
Vâridât	9,797,101
Sarfıyat	4,793,704

Mer'aş'da Ergenekon bayramı

Dârümuallimine tatbikat mektebi ittihâz olunacak bulunan Alaüddeve mektebi talebesi üzerinde yapılan boy ve teşkîlat tetkikatı aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

Yaş	boy		göğüs		baş		ağırlık	
	<u>cm</u> <u>den</u>	<u>cm.ye</u> <u>kadar</u>	<u>cm.</u> <u>den</u>	<u>cm ye</u> <u>kadar</u>	<u>cm.</u> <u>den</u>	<u>cm ye</u> <u>kadar</u>	<u>kilo</u> <u>den</u>	<u>kiloya</u> <u>kadar</u>
7	107	121	23	27	46	51	19	26
8	115	126	23	28	48	52	23	28
9	121	129	23	29	48	52	24	28
10	122	132	24	29	48	52	24	29
11	122	136	24	29	48	55	28	33
12	122	140	27	29	49	55	30	35

Kütüphane

Mer'aş'ta evvelce kütüphane yok imiş. Yalnız Şekerli caminin dolabı içinde otuz kırk cilt kadar kitap mevcut olup hepsi de eskimiş ve yıpranmıştır. Burada bazı kıymetli eserler mevcûd imiş fakat bundan on sene evvel buraya gelen bir Mısırlı bunları seçip götürmüştür. Cami-i Kebir'in avlusunda ki muvakkıthanenin içinde de bir kütüphane mevcûd ise de onbeş cilt kadar eski ve yırtık kitap kalmıştır. Bu kitaplar fıkhî tefsire dâirdir. Yalnız burada el yazması bir Mushaf-ı Şerif vardır ki Alaüddeve tarafından vakf edilmiştir. Mushafın kabında vakfına şâhid olan akraba ve mukarriplerinin imzâları vardır. Bu kitap da diğerleri gibi takdir edilmiyor. Tozlar içinde ve kurtların dandân-ı tahrîbine bırakılmıştır.

Mer'aş'a muvâsalat-ı acizîden sonra kütüphane noksânlığını nazar-ı dikkate alarak umûmî bir kütüphane tesisine teşebbüs ettim. Dört yüz elli cilt kadar mu'teber âsâr toplayarak Darü'l-Mualimin dâhilinde kitap evi nâmı ile bir kütüphane açmağa muvaffak oldum. Bu husûsta eşrâftan ve erbâbı meraktan Necip Efendi-zâde Derviş Beğ büyük himmetleri sebk etmiştir.

Kütüphanede mevcûd kitapların bahis olduğu fenler aşağıda gösterilmiştir.

<u>Tefsir</u>	<u>Hadis</u>	<u>Fetva ve Fıkıh</u>	<u>Akaid</u>	<u>Ahlâk ve Mevize</u>	
8	2	19	6	4	
<u>Felsefe ve Tasavvuf</u>	<u>Târih</u>	<u>Riyâziyat</u>	<u>Kavânîm</u>	<u>İktisâd</u>	
	3	26	2	11	2
<u>Tabiat</u>	<u>Edebiyat</u>	<u>Roman ve hikâyât</u>			
19	19	4			

Mütebâki kitaplar âdâb, lisân, kavâid, muhâzerat, diniyat vesâireden bahistir.

Müze Hane

Mer'aş'ta bir de müze şubesi tesisine teşebbüs eyledim. Şehir dâhilinde bulabildiğim âsârı naklettim. Hitit âsârından sekiz tane heykel elde ettim. Yunanlara ait üç taş buldum. İki de Latin ve Romalılara ait abide buldum birçok zamanlar Mer'aş havâlisi Hititlere cevelengah olduğu cihetle bunlara ait âsâra tesâdüf ediliyor. Ümit edilen bazı tepelerde ve höyüklerde hafriyât icrâ edilecek olsa pek mühim ve kıymetli âsârın elde edileceği şüphesizdir. Mer'aş'a yakın köylerde de birçok Hitit âsârına tesâdüf edilmektedir. Zincirliye yakın olan Hacıbebekli karyesi ile Mer'aş'a üç saat uzaklıkta bulunan (Tekerek)¹ nâm köyde bazı âsâr ve makâbire tesâdüf olunmakta imiş.

Mer'aş'ta bulunan en mühim Hitit eseri Mer'aş kal'asıdır, kal'anın şekli müste'tile yakındır; kal'a bir tepe üzerine yapılmıştır. Kal'anın temelleri derin değildir. Bazı taraflarda yarım metredir. En derin yerlerinde bir metreyi geçmiyor. Uzunluğu 128 metre eni 60 metre olup duvarlarının kalınlığı 160 santimetredir. Kal'anın Hititlere ait olduğunda şüphe yoktur. Amerika misyonerleri tarafından Newyork'a aşırılan ve Newyork müzesinde 1094 numarada mukayyed olan taş kal'ade bulunmuştur. Meşhûr Mer'aş arslanı kal'a duvarı üzerinden çıkarılmıştır, İngiliz müelliferinden (Jon Garsetaneg)? 1910 senesinde Londra'da tab' ettirdiği bir kitabında arslanın sonradan bir tamir esnâsında duvara konmuş olduğu ve evvelce kal'a dâhilindeki sarayın methalinde bulunduğunu yazıyor.

Ticâret

Ahâlinin pek az kısmı ticâretle iştigal eder; tüccarların yüzde altmışı hiristiyandır. Mer'aş'ta küçük ve büyük 500 kişi ticâretle uğraşır. Şimdiye kadar bir istatistik tutulmamışsa da mensup olduğu dâirenin tahminine nazaran Mer'aş'ın ithâlâtı (5.050.000) ve ihrâcatı (17.514.000) kuruştur. En çok ihraç edilen eşyâ ber-vech-i atitir: Kereste, pirinç, cehri, yün, yapak, mazı, sahtiyan, kösele, saraçlığa müteallik eşyâ, alaca ve aba, halı, kilim, fıstık, ham deri, körüklük

¹ Şehrin batısında olup merkezle birleşmiş şimdiki Pınarbaşı'da denilen köyün adı.

deriler, katran, biber, fasulye, üzüm, pekmez, yağ, peynir, kanepeler, koltuk, sandalye.

Mer'aş'a ithâl edilen eşyâ da şunlardan ibârettir:

Basma, bez, kahve, şeker, un, sabun, gaz, tuz, eşyâ-yı attâriye, kösele, bakır, demir cam vesâire.

Mer'aş'ın ithâlât ve ihrâcatı çokkere Halep ve İskenderun tarîki ile vukua gelir; Adana ve Osmaniye tarîki ile de münâkalat-ı ticâriyeleri vardır.

Mer'aş' ta o kadar büyük bir servet ve nakit yoktur; yalnız birkaç seneden beri pirinç hâsılatı iyi kâr bırakmağa başlamıştır; yolu olmayan bir memleketin sanâyi ve ticâret husûsunda pek geri kalacağı bedîhîdir.

**MAÂRİF VEKÂLET-İ CELÎLESİ HESABINA MATBAA-İ
AMİREDEDERDEST TAB‘ BULUNAN ÂSÂR**

- Küçük Asya- ikinci cilt : Şarl Texier – Ali Sadi Beğ
İctimâ-i Taksîm-i Amel : Mithat Beğ
Kant Felsefesi : Mehmet Emin Beğ
Hendese-i Tahlîliye : Şükrü Beğ
Latfû Paşa Târîhi : Latif Paşa
Türk Târîhi : Rıza Nur Beğ
Târih-i Umûmî-birinci cilt : Darülfünun Edebiyat Medresesi
Müderris ve muallimlerden bir heyet tarafından tercüme edilmiştir
Moğol Târîhi-birinci ve ikinci cilt: Mustafa Rahmi Beğ
Osmanlı Müellifleri (3 cilt) : Tahir Beğ
Ruhu'l-Kavânîn ikinci cilt : Hüseyin Nazım Beğ
Orhun Abideleri : Necip Asım Beğ
Düvel-i İslâmiye : Halil Beğ
Mektep ve Cemiyet : Avni Beğ
Yazı Rehberi : İsmail Hakkı Beğ
Çocuk Rehberi : İbrahim Alaeddin Beğ
Kamûs-ı Riyâziyat : Merhûm Salih Zeki Beğ
Elvâh-ı Nakşîye : Halil Beğ
Terbiye Müsâhebeleri : Şekib Beğ
İstanbul Târîhi – ikinci cilt : Ziya Beğ
“Eismen” Hukuk-ı Esasiye – birinci cilt: Ahmed Reşid Beğ
“Devki” Hukuk-ı Esasiye – ikinci cilt: Edhem Beğ
Mufassal Türk Târîhi – beşinci cilt : Şemseddin Beğ

Mufassal Türk Târîhi – birinci cilt : Şemseddin Beğ

Kimyat-ı Mevhûme Türkçe kısmı : Şükrü Beğ

Kimyât-ı Mevhûme Fransızca kısmı : Şükrü Beğ

Notlar ve Kütüphanelere Dâir Üsûl-ı Tasnîf: Celal Esad Beğ

FİHRİST

- Abaka, 73
Abbasiler, 29, 55, 57, 64, 80
Abdülbaki Efendi, 181
Abdulgani Nablusî, 166
Abdullah b. Ganam, 54
Abdullah b. Tahir, 59
Abdullah Paşa, 108
Abdulvehhab b. Hüseyin b.
Veliyyiddin Amedî, 166
Abdülmelik, 55
Abdülvahab Paşa, 108
Adana, 47, 57, 67, 69, 76, 101, 106,
107, 124, 125, 137, 139, 140, 203,
219
Afrika, 74
Ağca Bey, 91
Ahlât, 65
Ahmed Paşa, 91
Ahmed Şerif Paşa, 92
Ahmet Paşa, 101
Ahmet Reşid Beğ, 220
Aka Gündüz, 163
Akad, 17, 22, 23, 29, 30, 31, 42, 44,
165
Akadlar, 25, 31
Akça Kızanlık, 86
Alaaddin Paşa, 76
Alâeddin Selçukî, 42
Alaüddeve, 19, 72, 80, 82, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 170, 191, 192, 193,
212, 216, 217
Ali b. Ebi Talib, 54
Ali b. Fadlullah, 175
Âl-i Buveyh, 61
Âl-i Hamdan, 19, 62
Ali Han, 77, 86
Âl-i Himyer, 17
Ali Kuşçu, 101
Ali Rıza Efendi, 107
Almanya, 29, 69
Alparslan, 65
Amelikan, 25
Amerika, 29, 74, 206, 218
Amik Ovası, 22, 88
Amr b. Mâlik, 54
Amuriye, 55
Anabat, 204
Anadolu, 19, 20, 23, 25, 27, 29, 30,
42, 43, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55,
56, 59, 61, 64, 66, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 79, 83, 91, 92, 115,
118, 127, 129, 130, 134, 135, 153,
174, 183, 211
Anavarza, 57
Andırın, 84, 85, 106, 110, 190, 211
Ankara, 20, 26, 27, 29, 30, 47, 59, 61,
78, 83, 91, 112, 118, 188
Antakya, 22, 52, 54, 55, 56, 59, 62,
68, 69, 70, 112
Antalya, 21, 47, 70
Antigon, 48
Antuvan, 48, 51
Ardeşir, 47
Arif Paşa, 108
Ariş, 92
Arnavut Mustafa Paşa, 92
Arslan Bey, 79, 80, 81
Artukoğlu Muiniddevle Sakman, 69
Aryus, 112, 165
Aslan Paşa, 107
Asuriler, 19, 20, 25, 28, 31, 45, 46
Asya, 30, 50, 51, 74, 115, 127, 165,
220
Aşık Mustafa, 147
Aşir Paşa, 102, 107
Atilla, 51, 64
Attal, 50
Avarlar, 64

Avasım, 56, 60, 61, 65
Avni Beğ, 220
Avrupa, 20, 28, 29, 51, 67, 69, 74,
98, 106, 114, 203, 206
Aydm, 128
Ayıntab, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 166,
211
Ayıntâb, 128
Ayıntab voyvodası Hüseyin Ağa, 93
Ayntâb, 54
Azaz, 88
Aziz Paşa, 102
Azmantı, 81, 88
Aztek, 74
Babu-ı Züveyle, 88
Bağdat, 30, 56, 59, 185, 186, 212
Bahçe, 198
Bahtiyar Efendi, 174
Baki Efendi, 182
Başkonus, 198, 199, 200, 209
Bâyezid-ı Veli Han, 82
Behisni, 72, 78, 88
Bekir Ağa,, 101
Beliraz, 52
Ben-i Akil, 57
Ben-i Hamdan, 61
Ben-i Mirdas, 62, 65
Ben-i Tolun, 60
Berdikü'l-Cemda, 80
Bergama, 50
Berkuk, 78
Berkyaruk, 65
Bertiz, 110, 209
Bi'r-i Mesude, 92
Bilardos, 114
Boğa dağı, 94
Boğazköy, 18
Bosna, 117, 185
Bozan, 66
Bozok kalesi, 84
Buhara, 64, 121
Buht-ı Nasır, 46
Bulanık, 91
Burûsa, 79, 120
Cabaroğlu, 94

Canberdi Gazali, 88
Cancık mağarası, 113
Cebelibereket, 93, 103, 106, 190, 198
Celal Esad Beğ, 221
Cemel, 55
Cengiz Han, 71, 74
Cevdet Paşa, 102, 108, 190
Ceyhan, 56, 90, 198, 200, 203, 204,
211
Cezayir, 117
Cezire, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 62,
66, 70
Cezzar Paşa, 93
Cıngıllı oğulları, 85
Çandarlılar, 76
Çelebi Sultan Mehmed, 77
Çelebi-zâde Ali Efendi, 178
Çıldır, 84
Çongarı Türkleri, 30
Çukadarlı, 85
Çukurova, 21, 67, 76, 94, 104, 106,
190
Çürük-zâde, 98
Darende, 78, 88
Datyus Arakil, 111
Datyus Resul, 111
Debbağ-zâde Ahmet Efendi, 174
Dede Paşa, 108
Dehistan, 169
Deli Orman, 127
Deliçay, 203
Derviş Hasan Paşa, 92
Derviş Paşa, 102, 106
Dımaşk, 60
Dihyetü'l-Kelbî, 52
Dikran, 49, 50
Dimitriyus, 48
Diyarbakir, 45, 62, 65, 66, 70, 83, 88,
90, 91, 96
Döngöle, 204
Ebu Ahmed, 59
Ebu Cafer El-Mehdi, 169
Ebu Müslim Horasanî, 55
Ebu Ömer Abdullah Bin Yezid Ez-
Zehlî El –Mer'aşî, 169

Ebu Ubeyde b. Ebi'l-Cerrah, 54
Ecnadeyn, 53
Edhem Beğ, 220
Edirne, 79, 142, 143, 174, 183
Efsus, 48
Elâmlılar, 30
Elbistan, 48, 51, 55, 67, 72, 74, 75,
77, 80, 83, 84, 88, 185, 186, 190,
203, 206
Emin, 57, 58, 220
Emir Nevruz, 78
Emir Temraz, 81
Engizek, 139, 198, 199, 200
Epsus, 48
Erciyes, 198
Erkenez, 19, 191, 203
Erzurum, 23, 86
Esad Yanyevî, 174
Eskimolar, 74
Evliya Çelebi, 15, 54, 84, 128, 197
Ezurum, 86
Fahl, 53
Fatih Sultan Mehmed, 79
Fatmalı, 204
Fazl b. Sehl, 58
Ferhat Paşa, 88
Filistin, 20, 46, 54, 60, 69, 70, 92, 93
Firikya, 48, 49
Fransız, 29, 68, 110, 140, 141
Gaffâr Baba, 170
Galib Paşa, 108
Galiyus, 51
Gâvur Dağı, 198
Gökalp, 162
Göksun, 58, 59, 68, 70, 84, 106
Gündüzlü, 88, 212
Gürün, 67
Hacı Abdullah Bey, 89, 90, 91
Hacı Ali Efendi, 101
Hacı Ali Paşa, 108
Hacı Mesut Efendi, 99
Hacı Torun, 174
Hacıbebekli, 218
Hadî, 56
Hafız Paşa, 95, 99
Haleb, 19, 54, 56, 59, 60, 61, 62, 65,
70, 71, 72, 76, 77, 81, 91, 92, 108,
110, 165, 181
Halep, 22, 66, 77, 191, 219
Halfeti, 83
Halil b. Kalavun, 70, 83
Halil Beğ, 220
Halil Bey, 77
Hama, 70, 77
Hammurabi, 31
Harput, 54, 70, 77, 79, 88, 114
Harran, 58, 66
Hartlab, 204
Hartlap, 99
Harun, 56, 58, 60, 164
Harun Reşid, 56, 164
Hasan b. Kahtaba, 56
Hasan bin Sehl, 58
Hasan bin Süleyman Bermekî, 56
Hasan Paşa, 92, 107
Hatuniye, 87, 192
Hayati Efendi, 185
Haydar Paşa, 110
Hayri Bey, 108, 110
Hayrullah Hayri Efendi, 182
Hazar, 27, 52
Hazarlar, 64
Hazreti Halid, 54
Hazreti Ömer, 53, 54, 113
Hedes, 57
Herakliyus, 52, 54, 113
Hezar Merd, 62
Hisn-ı Mansur, 88, 114
Hızır Ağa, 79
Hicaz, 58, 169
Hiksoslar, 25
Hilmi Bey, 110
Himyeriler, 17
Hitit, 15, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28,
43, 45, 46, 64, 74, 165, 218
Hititler, 18, 19, 20, 21, 23, 26, 27, 28,
29, 30, 50
Hiyyum, 72, 87
Horasan, 56, 58, 64, 169
Hoşkadem, 80

Hoy, 65
Humus, 70, 210
Hurşit Paşa, 101
Huzeyfetü'l-Mer'âşî, 168
Hübeyratü'l-Basrî, 169
Hülagü, 70, 71, 72, 73
Hüseyin Nazım Beğ, 220
Hüseyin Şükrü Paşa, 108
Hüsnu Paşa, 108
Hz. Davud, 26
Hz. İbrahim, 44
Hz. İsa, 164
I. Tiğlat Felâsir, 44
İhşid b. Tuğuç, 60
II. Ramses, 28
II. Salmanasır, 46
II. Teodosyus, 51
III. Asurnasırpal, 45, 46
III. Dara, 47
İlica, 200
İrak, 27, 29, 54, 57, 58, 61, 71, 164,
169, 185
İbn-i Sina, 168
İbni Tahir, 59
İbrahim Ağa, 91
İbrahim Alaeddin Beğ, 220
İbrahim Bey, 77, 78, 79, 94
İbrahim Edhem, 169
İbrahim Paşa, 96, 98, 99, 100, 114,
153
İçili, 47
İnal Bey, 64
İngiltere, 69
İran, 31, 42, 47, 51, 52, 57, 61, 65,
70, 73, 74, 83, 86, 89, 106, 115,
175
İshak b. Kundacık, 60
İskender, 47, 71, 89, 90
İskenderun, 53, 56, 203, 219
İskitler, 64
İsmail Hakkı Beğ, 220
İsmail Paşa, 93, 106, 110, 190
İstanbul, 28, 52, 53, 56, 62, 88, 91,
95, 96, 97, 108, 109, 112, 113,
122, 143, 164, 175, 180, 183, 185,
186, 187, 220
Jon Çenbel, 165
Justinyanus, 52
Kadı Burhanettin, 77
Kafkasya, 23, 27, 52
Kahire, 22, 77, 84
Kaim Biemrillah, 65
Kale kısığı, 85
Kalender Paşa, 91, 192
Kanlıdere, 96
Kansu Gavri, 83, 84, 86
Kapadokya, 46, 48, 50, 51
Kara Fatma Hatun, 94
Karahisar-ı Şarkî, 190
Karakurum, 71
Karaman, 67, 73, 77, 78, 79, 81, 91
Karamanoğlu Mehmet Bey, 73
Kargamış, 22, 28, 45
Kars-ı Zülkadriye, 88
Kaşgar, 188
Kayseri, 54, 72, 77, 78, 81, 83, 88,
98, 106, 174, 190, 198
Kayseriye, 78, 174
Kazabadî, 174
Keldaniler, 30
Kemah, 84
Kenan Paşa, 187
Kerbela, 55
Kerim Han, 175
Kerim Paşa, 101
Keyhüsrev, 47, 72
Kıbrıs, 47
Kınnesrin, 54
Kırboğa, 66
Kilikya, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 69,
71, 113
Kilis, 88, 166
Konder, 22
Konya, 18, 43, 47, 66, 70, 72, 73,
120, 130, 178
Kozan, 70, 72, 103, 104, 107, 108,
190
Köstendil, 86
Kudüs, 43, 46, 54, 61, 68, 69, 114

Kudüs-ü Şerif, 54
Kufe, 58
Kuşadası, 91, 94
Kutalmış oğlu Süleyman, 66
Küçük Alioğlu, 91
Kürdistan, 46, 48, 49, 51
Kürtül, 204
Kütahya, 24, 48
Lağrî-zâde, 170
Latif Paşa, 220
Lidya, 47
Lion, 70
Lorenli (Kutubire Dusel Poliyon),
114
Lukillas, 50
Lülü, 59
Magabez, 47
Mahmud Paşa, 81
Makedonyalılar, 19, 47
Malatya, 45, 46, 55, 56, 57, 77, 78,
88, 96, 153
Malik b. Eşter, 197
Maraş, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 28,
29, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 85,
86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 116, 118, 120, 121, 125,
127, 128, 129, 131, 133, 137, 140,
162, 164, 165, 169, 170, 174, 175,
178, 181, 183, 185, 187, 190, 191,
192, 195, 196, 197, 198, 199, 203,
204, 205, 206, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 214, 215, 217, 218, 219
Mardin, 69
Margas, 17, 111
Mehdî, 56, 169
Mehmed Efendi, 181
Mehmet Emin, 163
Mehmet Şemi‘ Efendi, 183
Meksika, 74
Melik Eşref Salah Halil, 70
Melik Kahir, 76
Melik Kâmil b. Âdil, 70
Melik Zahir, 72, 78
Melikşah, 65, 66, 114
Memun, 57, 58
Menbiç, 56
Mengü Kaan, 71
Merhum Salih Zeki Beğ, 220
Merk Dağı, 200
Mervan oğlu Nasr, 65
Mervan’ül-Himar, 29
Mervanü’l-Hammar, 55
Meryem, 164
Mesut Efendi-zâde Mahmut Efendi,
175
Meysere b. Mesrûku’l-Abesî, 197
Mısır, 20, 27, 28, 29, 51, 57, 59, 60,
61, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86,
88, 92, 93, 94, 95, 98, 148, 160,
169, 197
Mısırlılar, 20, 27, 45, 77, 80, 81, 82,
95, 98
Mihrdad, 50
Misis, 57, 59, 62
Mister Ballak, 29
Mithat Beğ, 220
Molla Hasan, 142, 143
Moskof, 105, 140, 141, 142
Mu’tazid, 60
Muaviye, 55, 113, 197
Muhammed b. Ebi’s-Sac, 60
Muhyiddin-i Arabî, 168
Mustafa Ağa, 101
Mustafa Nuri Paşa, 108
Mustafa Rahmi Beğ, 220
Musul, 19, 30, 54, 58, 59, 69
Mute, 53
Mutemid, 59
Muvaffak, 59, 60
Müeyyed, 78
Mümtaz Bey, 110
Münip Paşa, 100, 101
Müsta’li Biemrillah, 68
Müstezhirbillah, 65

Nadir Baba, 178
Nahit Bey, 110
Napolyon, 71, 93
Nasirüddin Mehmet Bey, 78
Nasr b. Şit, 57, 58
Nazım Paşa, 108
Necip Asım Beğ, 220
Necip Efendi, 101
Necip Efendi-zâde Derviş Bey, 217
New York, 23, 29
Niğbolu, 86
Nikiya, 112
Nuh Efendi, 174
Nuri Bey, 108
Nuşirevan, 52
Oğuz Han, 64
Oksus, 25
Oktav, 51
Orçan, 142, 204
Orhan Gazi, 75
Osman Efendi, 175
Osman Paşa, 101, 190
Ömer Paşa, 92, 147
Ötürüklünün Hasan, 94
Pavlus, 112, 113
Payas, 47, 57, 80, 88, 91, 108, 190
Pazarcık, 70, 118, 198, 203, 206, 211
Pir Ahmet, 81
Pompe, 50
Porsuk, 69
Rakka, 58, 59, 91, 96
Raşid Efendi, 175, 181
Rauf Paşa, 95
Reşid Paşa, 108
Rıza Nur Beğ, 220
Romalılar, 17, 19, 28, 42, 49, 50, 51, 52
Ruhâ, 54
Rumkale, 70, 83
Russo, 116
Sa'di Çelebi, 174
Saçaklı, 166, 167, 168, 181
Sahibü'z-Zenc, 60
Said Paşa, 108
Salih Paşa, 108
Salma Nasır, 27
Samiler, 30
Sargon, 17, 18, 28, 30, 46, 111
Sariye, 170
Saruca Yatı, 79
Selçuklular, 43, 62
Selefkillerin, 19
Selefkos, 48, 49
Selman b. Rebiatü'l-Bâhili, 55
Semerkant, 120
Sen Tomas, 112, 165
Serhas, 47
Sevli Bey, 77
Seyfûdevle, 19, 61, 62
Sezar, 51
Sezustinyanus, 52
Siffin, 55
Sır, 85, 204
Sinan Paşa, 84
Sis, 69, 72, 76, 83, 88, 98, 113
Sivas, 48, 77, 83, 84
Sultan Mahmud-u Adlî, 44, 97
Sultan Murad Han-ı Sani, 79
Sultan Selim, 83, 85, 88, 89, 92, 114
Sunağar, 30
Surb Serkis, 197
Suriye, 17, 19, 20, 23, 26, 27, 28, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60, 61, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 92, 96, 98, 99, 107, 112, 113, 129
Süleyman Bey, 79, 83, 94, 95, 98, 110
Süleyman Çelebi, 178
Süleyman Paşa, 90, 94, 95, 96, 98, 144, 152, 187
Süleymanlı, 110
Sümer, 30, 31
Süryani Nestar, 112
Şadi, 148, 149
Şah Budak, 80, 82
Şah İsmail, 83, 86
Şam, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 65, 71, 72, 75, 76, 77, 88, 166, 178
Şehsuvar Bey, 80, 81, 82, 212
Şehsuvar-zâde Ali Bey, 83, 84, 88

Şekib Beğ, 220
Şemseddin Beğ, 221
Şemsi Hatun, 87, 192
Şemsüddeve Çökürmüş, 69
Şeref Efendi, 185, 186
Şevket Efendi, 133, 180
Şeyh Adil, 61
Şimalî Suriye Arabları, 17
Şumeşat, 54, 57
Şükrü Beğ, 220, 221
Tahir Beğ, 220
Taksar Akvel, 197
Taksarol, 111
Tarsus, 43, 46, 52, 53, 56, 57, 59, 60,
62, 69, 83, 88
Taş Medrese, 87, 192
Tebriz, 86
Tebük, 53
Tell-Hamdun, 70
Timurtaş Paşa, 78
Tokat, 88
Toltek, 74
Tomambay, 88
Tonguz, 73, 74
Toros, 20, 25, 46, 49, 50, 53, 55, 56,
60, 68, 111, 191, 211
Trablus, 78
Trablusgarb, 117
Trabzon, 64, 128
Tuğrul, 61, 64
Turfan, 120
Turna dağı, 84
Türkistan, 25, 71, 74, 105, 120
Türkler, 17, 25, 30, 42, 43, 64, 69,
73, 92, 114, 115, 118, 120, 122,
127, 130, 165
Ulu Bey, 144
Uludaz, 200
Urfa, 51, 52, 54, 58, 68, 69, 83, 110,
114
Urfa=Odesa, 52
Uruma, 44
Uyuz Pınar, 111
Uzun Hasan, 79
Valerin, 51
Vehbi, 175, 178, 181, 182, 185
Veysi Paşa, 107
Vikoru, 28
Viyana, 104, 110
Yakup Han, 188
Yakut, 23, 165
Yavşan Dağı, 198
Yemen, 17
Yenicekale, 84
Yermük, 53
Yıldırım Bâyezid, 77
Yunanlılar, 19, 28, 47
Yusuf Zıya Paşa, 185
Zahir Çakmak, 78
Zangara, 46
Zeyneddin Karaca Bey, 75
Zeytun, 99, 101, 102, 110, 111, 137,
138, 139, 203
Ziya Beğ, 220
Zülkadir-zâde Mustafa Paşa, 86

SÖZLÜK

A

Aba: Kumaştan yapılmış bol geniş giyecek

Âbâd: Mamur, şen, bayındır.

Ab-ı tâbnâk: Berrak su

Adâd: Sayılar

Ağnâm: Koyunlar

Ağyâr: Yabancılar

Ahd: Söz verme

Ahlât: Taşlı armut

Ahvâl-i tabiiyye: Tabiî durumlar

Akvâm: Milletler

Âlâm: Kederler, acılar

Alâmet: İşaret, belge

An'anât: Gelenekler

Anber: Güzel koku

Ârız: Gelen, tesâdüfî vak'a

Âsân: Kolay

Âsâr: Eserler

Aşâir: Aşiretler

Âti: Gelecek

Attar: Güzel koku ve iğne iplik satıcısı

Avâm: Halk

Avâre: Boş gezen

Avâsım: Hudûd şehirleri

Avdet: Geri gelme, dönme

Âyân: Belli, açık

Azâde: Hür, serbest

Azîmet: Gitme, gidiş

Azl: İşinden çıkarma

B

Ba'dezâ: Bundan sonra

Ba's: Gönderme

Bab: Kapı

Bab-ı Adn: Cennet kabısı

Bâd-ı saba: Saba rüzgarı
Bâği: Serkeş
Bahir: Apaçık
Bâis: Sebep olan, İcab ettiren
Bâliğ: Bülûğa eren, ermiş
Bedîd: Meşhûr, görünür
Bedîhî: Akla kendiliğinden gelen, besbelli
Begayet: Pek çok, aşırı, son derece
Bekâm: Maksad ve meramına ulaşan
Belîğ: Fasîh düzgün
Beliyye: Felâket, keder, tasa
Ber-hevâ: Kaybolmuş, uçurulmuş
Ber-vech: Olduğu gibi, olarak
Beşâret: Müjde
Bezm: Eğlenceli meclis
Bî-çare: Çaresiz
Bidâyet: Başlangıç
Bî-gâm: Kedersiz
Bilâd: Memleketler
Bil-cümle: Bütün, toptan
Bilhassa: Husûsi olarak
Binâen: Den dolayı, için
Bitek: Verimli
Bûse: Öpücük

C

Can: Cinler
Cay: Yer
Cebr: Zor, zorlama
Cedd-i âlâ: Soy kökü
Cehd: Çalışma, çabalama
Cenûb: Güney
Cereyan: Akma, akım, geçme
Cevâb-nâme: Cevâb olarak yazılan yazı
Cevâmi': Câmiler
Cevlangâh: Dolaşılan yer
Cevvâl: Koşan, dolaşan, hareket eden

Cidâl: Karşılıklı kavga, savaş
Cihet: Yön
Cilve: Kırıtma, görüntü, tecelli
Cilve-i rîz: Cilve saçan
Civelek: Canlı, neşeli
Cüdâ: Ayrı, ayrılmış

Ç
Çâker: Kul, köle, cariye
Çemân: Naz ile salınarak yürüyen
Çeşm: Göz

D
Dahilî: İç ile ilgili
Dam: Tuzak
Dâmen: Etek
Dara: Hükümdâr
Dârümuallimîn: Erkek Öğretmen Okulu
Dâverî: Hükümdârlık, hâkimlik
Debbâğ: Tabak, sebici, deri terbiye eden kimse
Def: Öteye itme, savma
Dehâ: Zekiliğin son derecesi
Dehâlet: Birinin merhametine ve himâyesine sığınma
Delâil: Delâlet eden şeyler
Dem: An, vakit, zaman
Derc: Sokma, arasına sokma
Dermânde: Biçare, aciz, zavallı
Deruhte: Üstüne alma, yüklenme
Deryâ: Deniz
Dest: El
Devrân: Dünya, felek, zaman, talih, kader
Dîde: Göz
Dilârâ: Gönül alan
Dil-nişîn: Gönülde yer tutan, hoş, latif
Din-perver: Dine hizmet ve yardım eden
Dirâyet: Zekâ, bilgi, kavrayış
Dûçâr: Tutulmuş, uğramış, yakalanmış

Duhûl: İçeri girme
Düşvâr: Güç, zor

E

Ebed: Sonu olmayan gelecek zaman
Ebniye: Binalar, yapılar
Ecdâd: Dedeler, atalar
Edbâr: İşin sonu, arkalar
Edevât: Takımlar, âletler
Efrâd: Fertler
Ehl-i dil: Gönül ehli
Ehl-i Salîb: Haçlılar
Elvâh: Düz satırlar
Elviye: Sancaklar, bayraklar
Emân-nâme: Eman belgesi
Emâret: Emirlik, beğlik
Emâsil: En çok beziyenler, akranlar, eşler
Emcâd: Şeref, onur ve haysiyet sahibi olanlar
Emvâl: Mallar
Enâm: Bütün yaratıklar
Enmuzec: Nümûne
Envâr: Aydınlıklar.
Erbâb: Sâhibler, mâlikler, Ulu, reis
Esahh: Daha doğru
Esbâk: Öncekinden önce
Eslâf: Birinden önce olanlar, geçmişler
Eşikufte: Yüzü açık
Eşk: Göz yaşı
Eşrâf: Şeref ve itibâr sahibi kimseler, ileri gelenler
Etrâf: Yanlar, uçlar, kıyıları
Evfâ: Daha vefalı, cana yakın, sözünde duran
Evkât: Zamanlar, çağlar
Eytâm: Öksüzler
Eyyâm: Günler

F

- Farika:** Ayırıcı
Fedâ: Gözden çıkarma, kurban
Fend: Hile
Ferâh: Bol, geniş, yayvan, açık
Ferîk: Tümgeneral
Feverân: Kaynama, galeyan etme
Fevkani: Üstte olan
Filhakîka: Gerçekten, doğrusu
Firaş: Yatak
Firkat: Ayrılış
Fürumaye: Soysuz, soyu bozuk
Fütûhat: Fetihler

G

- Gaflet:** Gafillik, dalgınlık, ihmâl
Gaile: Dert, sıkıntı, musibet
Galebe: Galib gelme, yenme
Gedâ: Dilenci yoksul
Gerdân: Dönen
Giryân: Ağlayıcı, ağlıyan
Gûş: Kulak
Güher: Gevher
Gülmar: Nar çiçeği
Gümân: Zan, sanma, sezme
Gürz: Topuz
Güster: Yayan, döşeyen

Ğ

- Ğanâim:** Ganimetler
Ğani: Zengin
Ğazab: Kızmak
Ğuzât: Gaziler

H

- Hâcât:** İstekler, dilekler
Hâk-ı kadem: Ayak toprağı

Halas: Kurtuluş
Hami: Himâye eden, koruyan
Harac-güzâr: Harac verici
Haricî: Dışa âit
Hark: Su akacak ark
Hasâfet: Hükümde sağlamlık, kuvvet ve olgunluk
Hâsıl: Meydana gelen
Hasîs: Cimri, alçak
Hâşiye: Bir kitabın sayfaları altına yazılan yazı
Hatt-ı Mihî: Çivi yazısı
Havass: Muhterem saygın olan
Hâvi: İçine alan
Hayrât: Sevap kazanmak için yapılan işler
Hazele: Adiler, alçaklar
Hazf: Aradan çıkarma, yok etme
Hemîşe: Dâima, her vakit
Hendese: Geometri
Hercâi: Kararsız, sebâtsiz
Hırkapuş: Hırka giyen fakir
Hicâb: Utanma, perde
Himâr: Eşek
Himmet: Yardım
Hiyeroglif: Resim, yazı
Hoyrat: Kaba, kırıcı, hırpalayıcı
Hubân: Güzeller
Hubb: Sevgi, hilekâr
Hulâsa: Özet
Hulya: Kuruntu
Husûl: Üreme, çıkma
Hüveydâ: Açık, apaçık, besbelli

I

Ilgım: Hafif, hafif
Izrâr: Zarar verme

İ

- İbtidâ:** Başlama, başlangıç
İcâbat: İcâblar
İcrâ: Yapma, yerine getirme
İctimâi: Toplumla ilgili
İdadî: Hazırlama yeri
İdrâk: Anlayış, akıl erdirmeye
İfâza: Feyzlendirme, bereketlendirme
İğbirâr: Gücenme
İğfâl: Gaflete düşürme, aldatma
İğvâ: Azdırma
İhata: Kuşatma
İhdâ: Hediye etme
İhfâ: Gizleme
İhlâs: Samîmiyet
İhrâz: Alma, kazanma, erişme
İhsân: İyilik etme
İhtikan: Kan yürümesi
İhtikâr: Hakir görme
İhtivâ: İçine alma
İkmâl: Tamamlama
İkrâr: Saklamayıp söyleme, tastikde bulunma
İktifâ: Yetinme
İktizâ: Lagım gelme, gerekme
İlticâ: Sığınma
İmtidâd: Uzama, uzun sürme
İmtisâl: Gerekeni yapma
İmtizâc: Karışabilme
İnâs: Kızlar, kadınlar
İnâyet: Dikkat, iyilik
İnhâ: Ulaştırma, yetiştirme
İnkırâz: Tükenme, bitme
İnkisâm: Bölünme,
İnkisâr: Kırılma
İns: İnsanlar
İnsirâf: Geri dönme
İnşâ: Yapma

İnşirâh: Açıklık, ferahlık
İntimâ: Birine mensûb olma
İntişâr: Yayılma, dağılma
İntizâm: Nizamlı, tertipli
İrfân: Bilme, anlama
İrtifâ': Yükselme
İrtihâl: Göçme
İsâl: Ulaştırma
İskân: Sakin kılma, oturtma
İsnâd: Bir şeyi birisi için yaptı demek
İstabl: Ahır
İsti'mâl: Kullanmak
İstibdâd: Keyfî idare sistemi
İstihkâk: Hakkı olma, hak kazanma
İstihkâr: Hor görme
İstikşâf: Keşfetmeye çalışmak
İstimân: Aman dileme, sığınma
İstinâd: Dayanma
İstinâdgâh: Dayanma yeri
İstinsâh: Nüshasını çıkarma, kopya etme
İstintâc: Netice çıkarma
İstirdâd: Geri isteme
İstishâb: Yanına alma, beraber götürme
İşkâl: Güçlük
İşrâk: Allah'a ortak koşma
İşret: İçki
İştirâk: Ortak olma
İtma': Doyurma
İtmâm: Tamamlama
İttifâk: Birleşmek
İttihaz: Edinme, edinilme
İttisal: Bitişme, ulaşma
İyal: Çoluk çocuk
İzbe: Kuytu ve kirli yer

K

Kabil: Mümkün olan

Kabza: Tutacak, sap

Kadîm: Eski

Kadr: Değer, itibar, onur

Kâin: Mevcut olan, var olan

Kâmil: Mükemmel olan

Kamus: Sözlük

Kangı: Hangi

Kârgir: İş tutan

Kavâid: Kurallar

Kavî: Kuvvetli

Kavl: Söz

Kelb-i rakîb: Bekleyen köpek

Kem: Az, eksik

Kemâ yenbaği: Gereği gibi

Kemâl: Olgunluk

Kemend: Uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmek üzere atılan ucu ilmekli uzun ip

Kesb: Çalışıp kazanma

Kesbetmek: Kazanmak

Kesret: Çokluk

Ketebe: Kâtipler

Kezâlik: Bu da öyle

Kıl u kal: Söz

Kıyâm: Kalkma, ayakta durma

Kıymettar: Kıymetli

Kurb: Yakınlık

Kûşe: Köşe

Kuvay-ı tabiiyye: Tabii güçler

Kuyûdat: Bağlar

L

La'l: Kırmızı ve değerli süs taşı

Lakayd: İlgisiz

Laşe: Leş

Latîf: Yumuşak hoş güzel

Latîfe: Güldürecek tuhaf ve güzel söz, hikâye, şaka
Lâzime: Gerekli şey
Leb: Dudak
Lede'l-vusûl: Ulaştığı zaman
Ledünnî: Allah bilgisine ve sırlarına ait
Levendâne: Sur'atle, hızla
Lisân: Dil
Liva: Bayrak

M

Ma'bud: İbadet edilen
Ma'iyet: Beraberlik arkadaşlık, bir büyüğün emri altında bulunma
Ma'rûf: Herkesçe bilinen
Maâdîn: Madenler
Maârif: Bilgi, kültür
Mâdiha: Medheden, övme
Mahbûb: Sevilen
Mahdûm: Çocuk
Mahfûz: Korunmuş
Mâhir: Maharetli, hünerli
Mahkûkât: Kazınmış, hakkedilmiş resimler, yazılar
Mahlas: Bir kimsenin ikinci adı, kurtulacak yer
Mahlukat: Yaratılmış şeyler, canlılar
Mahmûr: Sarhoşluğun verdiği sersemlik
Mâil: Bir yana eğilmiş
Makâbir: Kabirler, mezarlar
Makâdir: Miktarlar, kısımlar
Makâl: Söz, lakırdı
Melâl: Usanç usanma
Makamat: Makamlar
Makarr: Karar edilen, durulan yer, karargah
Maksûd: Kasdolunan istenilen şey
Mâlik: Sahip, bir şeyi olan
Mansûr: Allah'ın yardımıyla galip gelmiş kimse
Masadakat: Tasdik olunan hususlar
Masdar: Bir şeyin sudûr ettiği çıktığı yer
Mazâlim: Zülümler, can yakmalar

Mazarrât: Zararlar ziyanlar
Me'haz: Kaynak
Me'mûl: Ümit olunan, emel edilen
Me'yûs: Ümitsiz
Mebâdî: Evveller, başlangıçlar
Medfûn: Defnolunmuş, gömülmüş
Medhal: Kaynak
Mefâhir: İftihar edilecek, övünülecek şeyler
Meflûc: Felc olmuş
Meftûn: Fitneye düşmüş, sihirlenmiş, gönül vermiş
Meh: Ay
Melevân: Gece ile gündüz
Memâlik: Köleler kullar
Menâsıb: Makamlar, rütbeler
Menba': Kaynak
Menkûl: Nakledilmiş
Menkûlat: Ağızdan ağıza yayılarak duyulan, bilinen şeyler
Menzil: Yollardaki konak yeri
Menzilet: Derece, rütbe, konak yeri
Merâyâ: Aynalar
Merbût: Bağlanmış, bağlı
Merdüm-girîz: İnsanlara karışmaktan hoşlanmayan, insanlardan kaçan
Merfû': Kaldırılmış, yükseltilmiş
Merg: Ölüm, irtihal
Mersûl: Gönnderilmiş
Mervi: Rivâyet olunan
Mes'ûliyyet: Sorumluluk
Mesâbe: Derece, rütbe
Mesâcid: Mescidler
Mesafat: Aralar, uzaklıklar
Mesaha: Ölçme
Meserrât: Sevinçler, şenlikler
Meslek-i kaza: Kadılık mesleği
Mestâne: Sarhoşa yakışacak şekilde
Mestûr: Örtülü, kapalı
Meşâhir: Ünlü kimseler

Meşhûn: Doldurulmuş dolu
Meşreb: Yaradılış, tabiat, mizac, huy, içecek yer
Metânet: Metinlik, sağlamlık
Metrûk: Terkedilmiş
Meveddet: Sevgi
Mevhûm: Esası yokken zihinde kurulmuş olan
Mey: Şarab
Mihâniki: Alet gibi, otomotik,
Mihen: Eziyetler, sıkıntılar
Mihnet: Zahmet, eziyet
Mihrâb: İmamın namaz kıldırıldığı yer
Mîr: Amir, baş, kumandan
Miyân: Orta, ara, aralık
Mu'tedile: Orta halde bulunan
Muâhede: Karşılıklı and içme
Muâheze: Çekiştirmek
Muâvenet: Yardım, yardım etme
Muazzeb: Azab ve eziyet edilen
Mûcib: Lazım gelen
Mufassal: Uzun uzadıya anlatılan
Muhâcemat: Hücumlar
Muhâceret: Göç etme
Muhâleset: Bir biriyle dostça geçinme
Muharrer: Yazılmış, yazılı
Muhasara: Kuşatma etrafını çevirme
Muhâzerat: Birbirini korkutma
Muhit: İhata eden, etrafını çeviren
Muhsi: Haşiye yazan
Mukaddes: Mübarek, kutsal, temiz
Mukaddimât: Öne geçenler, başlangıçlar
Mukarrib: Yaklaşmış yakın
Mukatele: Vuruşma
Mukavemet: Karşı durma, dayanma
Mukayyed: Kayıtlı, bağlı
Mûmâileyh: İma edilen, yukarda geçen
Murassa': Kıymetli taşlarla bezenmiş
Musâdekat: Karşılıklı dostluk

Musâlaha: Barışlar
Mutasarrıf: Tasarruuf eden, bir sancağın en büyük idare amiri
Muttasıf: Kendinde bir hal, bir sıfat bulunan kimse
Muvâfık: Uygun, yerinde
Muvahhidîn: Allah'ın birliğine inananlar
Muvakkithâne: Muvakkitin bulunduğu oda
Muvâsalat: Vasil olma, varma
Muzır: Zarar veren
Mübeşşir: Müjdeci
Mücelledât: Ciltlenmiş, ciltli kitaplar
Müdâra: Yüze gülme, dost gibi görünme
Müdrîk: İdrâk eden, anlayan
Müessif: Esef ettiren, keder, veren
Mühâdenet: Sulh yapma, barışma
Mühlik: Helâk eden, öldüren
Müjgân: Kirpikler
Mülhakat: Katmalar, ekler, bir merkeze bağlı olan yerler
Mümâna'at: Engel olma, önleme
Mümtâz: Ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş
Münâkalat: Ulaştırma işleri
Münâza'a: Ağız kavgası, çekişme
Münbit: Verimli
Münhasır: Yalnız bir kimseye veya şeye mahsûs olan
Münhezim: Hezîmete uğrayan
Münif: Yüksek ulu
Münkir: İnkâr eden
Münzevî: İnzivâ eden, çekilip bir köşede oturan
Mürâsele: Haberleşme, mektuplaşma
Müsâdif: Rastlayan, rast gelen
Müsta'mel: Kullanılmış
Müstakil: Başlı başına kendi başına
Müstevli: istilâ eden, ele geçiren
Müşârünileyh: Kendisine işaret olunan
Mütâlaa: Okuma, tektik düşünce
Müteaddid: Birçok, birkaç
Müteallik: Alakalı, ilgili
Mütebâkî: Geri kalan

Müteessir: Hüzünlü, kederli
Mütefekkîr: Tefekkür eden, düşünen, düşünür
Mütemâdi: Fasılasız, arasız
Mütenâsib: Uygun olan
Mütesellimlik: Vergi tahsildarı, kaymakam
Müttehîde: Birleşmiş
Müverrih: Tarihçi

N

Nâfi': Faydalı
Nafi'a: Bayındırlık işleri
Nakıs: Eksik
Nakit: Para
Nakl: Bir şeyi başka bir yere götürme
Nâle: İnleme
Nar: Ateş
Nasb: Dikmek saplamak
Natık: Söyleyen, konuşan
Nazar: Bakma, göz atma
Nefha: Güzel koku
Nefir-i amm: Halkı askere sürme
Neseb: Nesil, soy
Nesîm: Hafif rüzgar
Neşr: Yayma, dağıtma, açma, saçma
Nevbâde: Taze şarap
Necivân: Delikanlı
Nısf: Yarım
Nifak: Ayrılık
Nikbet: İyi davranışlar
Nîl: Çivit otu
Nim-vahşi: Yarı vahşi
Nisbet: Bağlılık, ilgi
Nusret: Yardım
Nücûm: Yıldızlar
Nüfûz: İçer geçme, işleme
Nümûne: Örnek

O

Od: Ateş

P

Pâye: Rütbe, derece

Payitaht: Başkent

Penâh: Sığmak koruyucu

Perde-bîrûn: Utanmaz, açık saçık konuşan

Peyda: Meydanda, açıkta

Peyveste: Ulaşmış, bitişik

Pîrâ: Donatıcı, söyleyici

Pürnem: Yaşla dolu

R

Rabt: Bağlanma, bağlama

Reh: Yol

Rençber: Çiftçi

Revâbit: Bağlar

Rınd-ı habîr: Bilgili güzel

Ric'at: Geri dönme

Rif'ât: Yükseklik, yücelik

Rivâyât: Söylentiler

Riyah: Rüzgar, esinti

Riyâziyât : Matematik bilgisi

Ruhsat: İzinler

Rûşen-zamîr: Gönlü aydınlık, hakikatleri bilen

Ruz: Gün

Rü'ûs: Başlar, Sadrazamın verebileceği küçük rütbelere için verilen resmi yazı

Rü'yet: Görme bakma

Rüsvâ: İtibarsız, haysiyetsiz

S

Sâbite: Seyyâr olmayan, ve yerinde durur gibi görünen yıldızlar

Sâdât: Seyyitler, ulular

Sahtiyân: Sepilenecek boyanmış ve cilalanmış deri

Sâika: Yıldırım

Sâki: Su veren, su dağıtan
Sanem: Put
Sarf: Harcama, masraf etme, gider
Sarfiyât: Harcamalar
Sath: Ev damı
Satvet: Birinin üzerine şiddetle sıçrama
Savâmi': İbadet yerleri, tekkeler
Sebât: Yerinde durma
Sebk: İleri geçme, ilerleme
Seciye: Huy, karakter
Sefâret: Elçilik
Sehi: Düz, doğru, fidan gibi
Sekâmet: Hastalık
Sekene: Oturanlar
Ser: Baş, başkan
Serasker: Asker ve ordu kumandanı
Sergerde: Sersem, serseri
Serhad: Hudut, sınır
Sermest: Sarhoş
Setre: Ceket
Sevâhil: Yalılar, kıyıları
Seyf: Kılıç
Sezâ: Münâsib, uygun
Sıdk: Doğruluk, gerçeklik
İcâzet: İzin, ruhsat
Sığa: Kip, fiilin çekiminden meydana gelen şekillerden her biri
Silk-i kaza: Kaza mesleği
Silsile: Zincir, zincirleme olan şey
Sim: Gümüş
Sine: Göğüs, yürek
Sipih: Talih, sema
Sîret: Ahlâk
Sirkat: Hırsızlık
Sitem: Zülüm, haksızlık
Siyâk: Sözüün gelişi, ifade şekli
Subh: Sabah
Suğra: Küçük

Sukût: Susmak
Sulh: Barış
Sûminat: Puthane, kilise

Ş
Şad: Sevinçli
Şadi: Memnunluk
Şahbâz: Bir cins iri ve beyaz doğan
Şahne: Emniyet memuru
Şâibe: Kusur, noksan
Şâm: Akşam
Şâmil: İçine alan, kaplayan
Şeb: Gece
Şecâat: Cesaret
Şedîd: Şiddetli
Şene'ât: Kötülük, fenalık
Şerâit: Şartlar
Şerh: Açma, ayırma, açıklama
Şerha: Dilim, kesilmiş, parça parça
Şevk: Arzu, keyif, Şiddetli istek
Şikak: Uyuşmazlık, anlaşmazlık
Şikâr: Avlama
Şimâl: Kuzey
Şimşir: Kılıç
Şive: Naz, eda
Şu'ûn: İşler, yeni çıkan işler
Şuabat: Şubeler, bölükler
Şukka: Parça, kumaş, küçük tezkere
Şule: Alev, ateş
Şuriş: Karışıklık

T
Taaccüb: Hayret etme
Taayyüş: Yaşanma, geçinme
Tâcdârane: Hükümdârca, hükümdâra yakışacak şekilde
Tafsilat: Etraflı olarak
Tağallüb: Zorbalık, zorla hüküm sürme

Tahaddüs: Ortaya çıkma, sezgi
Tahaffuz: Kendini muhafaza etme
Tahakküm: Hakimlik takınmak, zorbalık etme
Tahassün: Kale ve hisara kapanma, istihkâma çekilme
Tahassür: Hasret çekme
Tahavvül: Değişme, dönme
Tahkîm: Hakem tayin etme
Tahkîr: Hakaret etme, hor görme
Tahrîb: Harab etme yıkma
Tahrîrat: Bir dâirece yazılan resmi mektup
Tahsisât: Bir dâire veya bir kimse için ayrılmış para
Tahtanî: Altta olan, alttaki
Takrîr: Yerleştirme, sağlamlaştırma
Talak: Boşama, nikâhlı bir kadını bırakma
Tarîk: Yol
Târik: Terk eden
Tasavvur: Tasavvurlar, zihinde şekillendirme
Tasrîh: Açık açık söyleme, belirtme
Tasvîr: Resmini yapma
Tatbîk: Uydurma, yakıştırma
Tazyîk: Daraltma, daralma, sıkıştırma
Te'dîb: Edeblendirme
Te'lifât: Yazılmış eserler
Te'sîs: Temel atma, esas koma
Teaffün: Kokma
Tebdîl: Değiştirme
Teberrüan: Bağış yoluyla
Tecâvüz: Ötesine geçme, sınırı aşma
Tecdîd: Yenileme
Teceddüd: Tazelenme, yenilenme
Tedâfüi: Kendini koruma
Tedârükât: Hazırlıklar
Tedrîc: Derece, derece, basamak basamak ilerleme
Tedrîsat: Tadrîsler, öğretim
Tefe'ül: Fa'la bakma
Teferrüd: Herkesten ayrılıp tek yalnız kalma
Tefeyyüz: Feyiz bulma, ilerleme

Tefvîz: İhale, sipariş etme
Tekâsüf: Sıklaşma, koyulaşma
Tekâsül: Tembellik etme
Tekmîl: Tamamlama
Tekrimat: Saygı göstermeler
Telef: Yok etme, öldürme
Telkîb: Lakab takma
Temâyüz: Yükseltme, üstün tutma
Temeddün: Medenileşme, medeni olma
Temettü'at: Kârlar, faydalar
Terennüm: Yavaş ve güzel bir sesle şarkı söyleme
Terkîb: Birkaç yeri şeyi birleştirip karışık bir şey meydana getirme
Termîm: Tamir etme, onarma,
Tersîm: Resmetme
Teslimat: Teslim edilen şey veya yatırılan para
Tesmiye: Ad koyma
Tesrîr: Sevindirme
Teşekkül: Şekillenme kurulma
Teşkilat: Kuruluşlar
Teşmîl: Yayma içine alma
Teşrîf: Şereflendirme
Teşyî': Uğurlama
Tetkikât: Araştırma
Tevâbi': Tabi olanlar
Tevcîh: Çevirme, yöneltme, döndürme
Teveccüh: Yönelme
Tevellüd: Doğma, doğum
Tevfîk: Durdurma durdurulma
Tevsi': Genişletme
Tezâyüd: Sıkışma
Tezkâr: Hatırlatma, anma
Tezvîc: Kocaya verme, evlendirme
Tıfl: Küçük çocuk
Tıfl-ı Tersa: Hristiyan genci
Tîr: Ok
Tirşe: İpek
Tûl: Uzunluk

U

Udvân: Düşmanlık

Ulûm: İlimler

Umûr: İşler

Unsur: Mürekkep cisimleri meydana getiren basit cisimlerin her biri, eleman

Uryan: Çıplak

Uzluk: Yavaş, yavaş

Ü

Üdebâ: Edipler

Üstüvânî: İçi boş direk, silindir

Üzengi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan altı düz demir halka:

V

Vâfir: Çok bol

Vâhi: Manasız, boş, faydasız

Vakayi': Hadiseler olaylar

Vaki': Vuku bulan, olan

Vâkifâne: Ayakta durarak, bilerek

Vakur: Ağır başlı, temkinli

Varak: Kâğıt veya kitap yaprağı

Vârid: Gelen, hâsıl olan erişen

Vâridat: Gelir, hatıra gelen, içe doğan

Vaz'-ı nâ-bercâ: Uygunsuz durum

Vedûd: Çok muhabbetli, çok şefkatli

Vesâit: Vasıtalar

Virâne: Yıkılmış veya pek harap olmuş yer

Vukû': Düşme, olma, rastlama isâbet etme

Vuslât: Ulaşmak, kavuşmak

Vükelâ: Vekiller

Vüzerâ: Vezirler

Y

Yâd: Hatırlama, anma
Yazgı: Kader
Ye's: Ümitsizlik
Yek-i nîk: Güzelin biri
Yekün: Toplam

Z

Zabt: Sıkı tutma, idare altına alma, özetini yazma
Zâdegân: Soylular sınıfı
Zâhib: Gidici, giden
Zahid: Çok aşırı sofu
Zahire: Yiyecek, hubûbat
Zâîr: Ziyaret eden
Zâkiyât: Saf temiz, doğru hareketli
Zâr: Ağlama
Zayî': Elden çıkan kaybolan
Zencir-bend: Zincirle bağlı
Zer': Ekme, tohum saçma
Zevât: Kişiler, şahıslar
Zeyl: Son, devam, ek
Zibâ: Süslü, yakışıklı
Zişân: Şerefli, meşhur
Zubun: Bir çeşit üç etekli entari
Zuhûr: Görünme, meydana çıkma
Zühhâd: Çok aşırı sofular
Zükûr: Erkekler
Zürra': Çiftçiler, ekinciler

UKDE KİTAPLIĞI
YAYINLANAN KİTAPLARIMIZ

1. Anılar ve İbretler / *Cemal Nar* (Mevcudu Yok)
2. Gönül Dostu / *Serdar Yakar* (Mevcudu Yok)
3. Kurtuluştan Bir Kesit / *Esmâ Yakar* (Mevcudu Yok)
4. Ruhların Parmakları / *Mehmet Alperen* (Mevcudu Yok)
5. Bu Sistemden İslama / *Cemal Nar* (Mevcudu Yok)
6. Sultan Vahdettin ve Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelede /
Mehmet Fatişoğlu (Mevcudu Yok)
7. Sorgulanması Gereken Kavramlar / *Mehmet Sertpolat* (Mevcudu
Yok)
8. Necip Fazıl ve Mücadelesi / *Serdar Yakar* (Mevcudu Yok)
9. İslamlaşma Bilinci / *Cemal Nar* (Mevcudu Yok)
10. Memleketime Dair / *Serdar Yakar* (Mevcudu Yok)
11. İslam Sancısı / *Cemal Nar* (Mevcudu Yok)
12. Delil ve Hikmetleriyle İslam Fıkhı / *Ramazan Pak*
(Mevcudu Yok)
13. Hayatı ve Mücadelesi ile Hafız Ali Efendi / *Yıldırım Alkış-Serdar*
Yakar (Mevcudu Yok)
14. Arş Gölgesi / *Cemal Nar* (Mevcudu Yok)
15. Tasavvufun Anahtarı / *Cemal Nar* (Mevcudu Yok)
16. Kahramanmaraş'ta Bayazıtıoğulları / *Bekir Sami Bayazıt* (Mevcudu
Yok)
17. Güz Yağmurları / *Kadir Tanır* (Mevcudu Yok)
18. Betül'ün Günlüğü / *Elif Betül Yakar* (Mevcudu Yok)
19. Kurtuluşumuzun Manevi Mimarları / *Mehmet Alperen* (Mevcudu
Yok)
20. Kurtuluşa Dair Üç Eser / *Serdar Yakar* (Mevcudu Yok)
21. Kısas-ı Eshab-ı Kehf / *Yaşar Alparslan* (Mevcudu Yok)
22. Bahçeci Hoca / *Ömer Kaya*
23. Kan Kırmızı Geceler / *M. Akif Baltutan*
24. Cahit Zarifoğlu / *Nazım Elmas*
25. Hac Yolunda Gördüklerimiz / *H. Rıdvan Bağrıaçık* (Mevcudu
Yok)

26. Kabe Yolunda / H. *Rıdvan Bağrıaçık* (Mevcudu Yok)
27. Yüz Yaşın Sırrı / *Ömer Kaya*
28. Mısır'da Hüküm Süren Çerkez Sultanları / Tercüme: *Kemal Görücü* (Mevcudu Yok)
29. Yerel Yönetimlerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri
Kahramanmaraş Belediyesi Örneği / *Serdar Yakar*
30. Mahalli Kelimeler Sözlüğü / *Ömer Kaya – Hacı Abdullah Kozan*
31. Tarihi, Kültürü ve Sosyal Yapısı İle Kahramanmaraş'ta
Ceridoğulları / *Serdar Yakar – Ömer Kaya*
32. Kalbime Sığırdıramadıklarım / *Cuma Tahiroğlu*
33. Gül Medeniyeti Kurtlar Sofrasında / *Cuma Tahiroğlu*
34. Fıkıh Usulü / *Ramazan Pak*
35. Gönlümün Sesi / *Cuma Tahiroğlu*
36. Milli Hassasiyet ve Manevi Mesuliyet / *Cuma Tahiroğlu*
37. Alimin Önderliği / *Cemal Nar*
38. Münâcaât ve Na'tlar / *Yaşar Alparslan*
39. Tarihte Alcı - Tecirli (Beğdili – İlbeyli – Elbeyli) Türkmenleri
Soykimlikleri / *Mehmet ADİL (ALCIOĞLU)*
40. Dulkadir Beyliği Araştırmaları I / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
41. Heşt Bihişt –Kuruluştan Yükselişe Osmanlı Tarihi- / *İdris-i Bitlisî.*
Hazırlayan: Mehmet KARATAŞ, Selim KAYA, Yaşar BAŞ
42. Maraş Yollarında / *Hasan Reşit TANKUT*
43. İstiklâl Savaşında Maraş / *Hazırlayan: Yaşar ALPARSLAN – Serdar YAKAR*
44. Gül Medeniyeti Çölde Bir Pınardır / *Cuma TAHİROĞLU*